

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4063-4064

491.99-8

U-96

2010

ԾԱՂԻԿ

ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ

ՅԱՇԽԱՐՀԻԿ ԼԵԶՈՒԷ

ՀԱՆԴԵՐՁ ԳՐԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԵԱՄԲԲ, ԵՒ
ԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ: ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ
ԵԻԱՅԼՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄԲԲ

ԵՐԿԱՍԻՐԵԱՅ

Նղիազար Մոսրատեան

Ի ՊԷՏՍ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

ՄԱՍՆ Բ.

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԻՄՏՊԱՐԱՆԻ ՄԷՃՄՈՒԱՅԸ ԱԽՊԱՐ ԼՐԱԳՐՈՅ

1885

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ա.

Գրականութիւնը ժողովրդի մը քաղաքակրթութեան ճշգրիտ նկարագիրն է, այնպէս որ եթէ հնար ըլլայ ջնջել ազգի մը քաղաքական պատմութիւնն՝ անոր գրականութենէն կրնայ դուրս բերուիլ իւր ամբողջ կորսուած կեանքը. զի գրականութիւնը քայլ առ քայլ կը հետեւի ազգի մ'իմացական, բարոյական և նիւթական զարգացման: Եւ յերաւի հոմեր՝ թէ՛ հին և թէ՛ նոր պատմաբաններուն ու գիտնոց լուսոյ անհուն վառարան մ'եղած չէ՞ միշտ՝ ուր կը դիմեն անոնք երբ մարդկութեան հին կեանքին վերաբերեալ մէկ միջին կէտը լուսարանելու զեն: Քաղաքական պատմութիւնը կրնայ ստեղծել իր կրնան զմեզ խաբել հոն. միայն իմացականութեան արդիւնքը վեր են ամեն նախանձէ, ամեն փոքրոգի կիրքերէ:

Յոյնք կը պարծէին և կը պարծին տակաւին թէ արքայից Արքային մէկ քանի միլիոնէ բաղկացեալ բանակին յաղթեցին. Նարոլէոն մը բաւական եղաւ՝ միլիոնաւոր զօրքեր ի փախուստ դարձնող Միլլիտատի, Արիստիտի, Թեմիստոկլիի, Լէոնիտատի գլխէն կորզելու իրենց դափնեաց թերթերուն մէկ մասը՝ ցուցնելով թէ անհնար էր Արեաց արքային այնքան զօրք

Հեղինակին ստորագրութիւնը պահանջելի է:

Երանգոս

102 56 4 - 42

230

49

համախմբել՝ և անհնար ևս էր Յունաց՝ անոնց յաղթել։ Ապա Մակեդոնացիք, կեղտեր և Հռովմայեցիք եկան ուսուցանելու թէ Տրովա հիմն ի վեր քանդողները, Ասիոյ խորերէն անթիւ բարբարոս և թշնամի ցեղեր կոխուտելով անցնող փսենովոնի ափ մը զինուորները կոչուած չեն իրենց դիցաւանուդ արքայից անուամբ մշտադալար պահելու Արիսի ընծայած մրտենին։

Սակայն մինչեւ այսօր ո՞վ կրցաւ խելէ Հոմերէն իւր բանաստեղծութեան դիցական դաւադանք. ո՞վ համարձակեցաւ յափշտակել թեմոսթենէն իւր ճարտարախօսութեան շանթը. ո՞վ ժտեցաւ կորզել փիղիասէն իւր մոգական կարողը. ո՞վ մոտաբերեց առնուէ Պինդարի և Մնակրէոնի անմահարար քնարը. — և ոչ ոք։ Նա աւանդիկ անոնք հոն են, վերը ի Պինդոս, շանթաձիգն Արամաղդայ դիցահօր ազարանից քանդուելէն, իւր դիցերամ՝ զարմին և զաւակաց ճաճանչներուն մարելէն՝ և Ոլիմպոսի թափուր մնալէն յետոյ իսկ...։ Հո՛ն, հոն է նաև Յունական փառաց անթարչամ դափնին, զոր ոչ ժամանակին ցրտատառոյց շունչը կրցաւ խամրել՝ և ոչ աշխարհաւեր պատերազմաց ծուխը՝ եղծանել...։

Բ.

Գրականութիւնը վայրկենական ջանից արդիւնք չէ. կարճ ժամանակամիջոցի պտուղ չէ

այն. ամբողջ դարեր, ամբողջ սերունդներ պէտք է անցնին՝ մինչեւ որ գրական դադափարները, հաւատալիքը, բարքը՝ ժողովրդեան մարեան հետ խառնուին և զայն կաղմակերպեն։ Հնդկաց հիանալի վէտաներուն հեղինակները Բամիլի սարահարթին նախնական կեանքէն կը ներշնչուին. Այէտներ, Պարտեր և Թրուպատուրներ մարգարէներ են՝ որ կուգան դարեր առաջ քարոզելու թէ պիտի գան Հոմեր, Շէքսպիր, Կէօթէ և Հիւկօ։ Եւ եթէ կը տեսնուի որ ժողովրդոց մէջ՝ ընդհանրապէս յանկարծ՝ դպրութեանց և գեղարուեստից ամեն ճիւղերը կ'սկսին ծնիլ և գրելթէ անմիջապէս կատարելութեան հասնիլ՝ պէտք չէ խաբուիլ այս երեւոյթէն, զի ժողովուրդներ իրենց ծոց կը պահեն թաղուն (latent) վիճակի մէջ անոնց սերմերը՝ բազում դարերէ ի վեր։ Ինչո՞ւ ամեն ազգի մէջ չեն կրնար ծնիլ Հոմեր, Պայրէն, Շիլլէր, Տանդէ. — վառն գի ամեն ժողովրդի ծնունդը և ապրելու միջավայրը չեն ներեր իրեն բնդունիլ այն ներշնչումները՝ որոնցմով կը կազմուի յիշեալ գերազանց եութիւններուն սաղմը։

Գ.

Երբ ժողովրդոց կեանքը ներքին կամ արտաքին ներգործութիւններով յեղաշրջի՝ անոր հետ կը փոխուի անմիջապէս դպրութեանց

ուղղութիւնն ալ: Հին գրականութիւնը դից և դիցախառն մարդոց գրեթէ նուիրուած՝ իր վրայ կը կրէր աղետապետութեան կնիքը. Պինդար և Անակրէոն հարուստին համար կերգէին սովորաբար. զօրավարներ յաճախ իրենց սուրը կը դնէին հանճարին արդեանց նժարին մէկ կամ միւս կողմը՝ ինչպէս թելադրուէին իրենց համակրութենէն կամ հակակրութենէն: Ժողովուրդին զօսանքը կամ ճաշակը իրրեւ քաղաքական աջողութեանց միջոց ընտրուած էր շատ անգամ ճարպիկ փառասէրներէ:

Սակայն երբ Բեթլեհէմի խոնարհ գիւղէն ձայն մ'ը գոչեց մարդոց. «Դուք փնտրեցէ՛ք Ես, այն օրէն ինչպէ՛ս դասական դպրոցը, վիպականին՝Տիմեոնը գրուեցան՝ և գրականութիւնը ժողովրդական եղաւ: Քրիստոնէութեան երեւումէն յետոյ կը փոխուին գրական մեծ ժողովրդոց ներշնչումները, ու կը տեսնենք նոր հանճարներու համաստեղութիւն մը և ի Պինդոս կը բոլորուի նոր անմահից կաճառ:

Այլ աւագ, դիք ալ մահականացու են, ամենքն ալ... և այսօր գիտութիւնն անոնց տաճարներուն՝ դասական (classique), վիպական (romantique) դպրոցներուն վերատախաչ վրայ կը կանգնէ ՆՈՐ կամ ԻՐԱՅԱՆ (réaliste) դըպրոցը՝ որ գրականութեան վերջնական ձեւը պիտի ըլլայ՝ գիտութեանց նորանոր զարգացմամբ առաւել ևս ամրապնդուելով: Ժամ է որ

գրականութեան անյագ Սատուռնոն այլ ևս կշտանայ, վարժարաններու, գրութիւններու յարաշարժ փոփոխութիւնները վերջ գտնեն: Խիստ ճշմարիտ ըսած է աղգային անուանի բժիշկ Տ. Փէշտիմալճեան էֆէնտի. «Այսուհետեւ գրականութիւնը լոկ բորբոքեալ երեւակայութեան արդիւնք ըլլալէ պիտի դադրի, գեղեցիկը իրականին և օգտակարին մէջ պիտի փնտռուի»: Նոր աշխարհին նորանշան երեւոյթը ապացոյց է ասոր, նոր աշխարհին՝ ուր գեղարուեստ և գեղեցիկ դպրութիւն բոլորովին նոր ուղղութիւն ստացած են, ուր օգտակարը ամենայն ինչ է:

Դ.

Ինչպէս որ ժողովուրդներ կը ծնին, կը զարգանան՝ իրենց գլխաւոր յատկանիշեր բնապէս ունենալով, նոյնպէս ալ անհատներ կը ծնին, կը զարգանան իրենց ձիրքերով օժտուած. դաստիարակութիւնը ուրիշ բան չկրնար ընել՝ այլ միայն նպաստել մարդուն արդէն ունեցած յատկութեանց զարգացմանը: —

Հանձնը շարացուի: Եթէ նախնիք այնքան մեծ, այնքան գեղեցիկ եղած են՝ պատճառն այն է՝ որ անոնք մենէ աւելի հարազատ զաւակներ են բնութեան, անոնք աւելի ճշգրիտ դիտած են զայն, աւելի բուռն կերպով ներշնչուած են անկէ:

Արուեստը շատ անգամ փոխանակ բարձրացնելու զբնութիւնն՝ կը նուազեցնէ զայն . փոխանակ գեղեցկացնելու կը հասնացնէ . այսպէս՝ չընաղ հանճար մը կընայ կորսուիլ անբնական , յոռի դաստիարակութեամբ , թիւր առաջնորդութեամբ : Պատանեկութեան ճաշակին կամ բնաւ պէտք չէ գպշիլ՝ այլ բնութեան թողուլ՝ եթէ հնար ըլլայ այս , կամ լուձեռաց յանձնել , ընտիր օրինակներով կրթել զայն : Ամբողջ սերունդներու ճաշակը կընայ փոանգիլ անբնորոշութեամբ :

Ե.

Մեր գրականութիւնը տակաւին սաղմնային վիճակի մէջ է . մենք աղգային , ուրոյն գրականութիւն չունինք՝ տոոյգը խօսելով , և առայժմ չենք կրնար ունենալ . . . կարծեմ զայս բացատրելու հարկ չկայ : Պէտք չէ ինքզինքնիս խաբենք՝ մեր նախափորձեր , թոթովումներ և մեծաւ մոտամբ ընդօրինակութիւնները իրերեւ գրական կատարելալ , անկախ արտադրութիւններ կարծելով : Հետեւաբար մեր մէջ պատանեկութեան ճաշակի առաջնորդներուն ընտրութեան մեծ խնամ տանելու է :

Ամօթով կը յիշեմ՝ որ գրագէտ մը՝ վարժարանի մ'աղջկանց շարադրութեան նիւթ տուած էր՝ «Բաղդաստել Շէքսպիր , Կէօթէ և Շիլլէ»՝ մինչ այդ աղջիկներ ոչ այդ հեղինակաց

գործերը կարդացեր էին , ոչ ընդհանուր գրականութեան վրայ դէթ աղօտ գաղափար մը ունէին , և ոչ իսկ երկու տող բան անսխալ կրնային գրել իրենց խօսած լեզուով : Նախակրթարանի մ'աղջկանց՝ — և պէտք է գիտնալ որ մեր ամեն վարժարանք պարզ նախակրթարաններ են — , նախակրթարանի մ'աղջկանց և տղայոց իսկ այս տեսակ հրատապ նիւթ տալը ի՞նչ արդիւնք առաջ կը բերէ . — ինքնահաւան տգէտներու և իմաստակներու խմբակներ , հարուածներ՝ մարդկային ընկերութեան՝ աւելի սոսկալի՝ քան սովը և ժանտախտը :

Այս՝ , պէտք է մեր պատանեկաց առաջնորդներուն քով փնտռել հմտութիւն , ընտրողութիւն և խիղճ միանգամայն : Երբեմն ա՛յս ալ բաւական չըլլար : Ուսուցիչներն իրենց գէմ ունին հոգարարձութեանց ետութիւնը , փոքրոգութիւնը և նախապաշարումները : Հոս հետաքրքրական օրինակ մը յառաջ բերենք՝ որ հազարներու մէջ գիպուածով առնուած է :

Օր մ'աղգային վարժարանի մը մէջ՝ քննութեան ժամանակ՝ դասատու մը գրականութեան հարցումներ կ'ողղէր աշակերտուհիի մը . — Ի՞նչ է վսեմը . — Վսեմն է . . . — Օրինակ մը . — «Խոնարհեցոյց զերկինս և էջ , և մէգ ի ներքոյ ոտից նորա . . . » — Լաւ : Հոգարարձ աղային մէկը՝ որ ի նպաստ իւր մէկ բարեկամին կանխաւ պատրաստուած էր դասատուին դէմ , և

որ իբր ամենայնի հմուտ կը պարծի՝ միջամրտեց . — Ինքիրենդ օրինակ մը չինէ : — Ամօթ, միմռաց դասատուն իւրովի, ի՛նչ կոյր ատելութիւն և ո՞րպիսի տգիտութեամբ համեմուած . աշակերտի մ'առաջարկե՛լ թէ վսեմի օրինակ մը չինէ յանպատրաստից՝ թող ըլլայ նաև պատրաստութեամբ, խորհրդածութեամբ : Ինչ և իցէ՝ խեղճ աշակերտուհին վայրիկ մը կարմրելէ և չփոթելէ վերջ՝ յիշեց սուգիւ վսեմ մէկ խօսքը Օտեանի՝ որուն գրուածոց հաւաքածոյն իբր ուսումնասիրութեան (étude) պարտաւորութիւն տրուած էր իրեն՝ և օձիքն ազատեց : Դժկամակեցաւ աղան, պարտաւեց Օտեանի հայերէն լեզուն, ոճը, բայց դասատուին կողմէ ընդունած պատասխաններուն վրայ լուել պարտաւորեցաւ : Կարգը եկաւ մատենագրաց վերծանութեան . Հոմերի Իլիականը բերին . կարդաց աշակերտուհին և մեծ յաջողակութեամբ բացատրեց : — Տարէք, տարէք մէկդի այս գիրքը, ըսաւ յիշեալ բաղմախիղճ և բաղմահմուտ աղան, — Սաղմոս բերէք, Սաղմոս : Եւ Սաղմոս բերին, խեղճ աղջկան ձեռքը տալին թարգմանելու և բառագիտական վերլուծութիւն ընելու : Դասատուն պէտք եղած իրաւացի դիտողութիւններն ըրաւ, բայց այդ զաւակաց տէր, կարօտ՝ այլ կարող անձը քիչ ժամանակ վերջ ճամբուեցաւ անխղճօրէն, չնչին պատրուակով մը . . . :

Սակայն չվհատինք . ստոյգ է որ մեր գրականութիւնը դժուարին երկունքի մէջ է, ըստոյգ է որ բաղմադիմի ահաւոր արգելքներ իր դէմ կեցած են, այլ գրական փառաւոր ապագայի մը հիմը կը դրուի՝ մեր արդի գեղեցիկ լեզուին մշակութեամբը՝ ճշմարիտ տաղանգներու ձեռօք :

Կը յորդորենք մեր ուսանող բարեկամները հետեւիլ այս ապահով առաջնորդներու հորդած շաղկին : Գրքոյկիս մէջ պիտի գտնէ ուսումնասէր պատանեկութիւնը անոնց ընտիր երկերէն բաւական հաւաքածոյ մը : Մենք՝ պարզապէս ուղեցինք գրգիռ մը, ճաշակ մը տալ ուսանողաց՝ այսպիսի ընտիր հատուածներ փնտռելու և ուսումնասիրելու . արդէն հատընտիրի մը պաշտօնը և պահանջը ասկէ աւելի պէտք չէ ըլլայ : Մեր կողմէն կը յանձնարարենք անոնց՝ լաւ ընտրութեամբ ընթեռնուլ վերջերս երեւցած բանասիրական պատրերականներու լաւագոյն մասերը, և մասնաւորապէս կարդալ Մեծ. Մ. Մամուրեան էֆէնտիի ուղղութեամբ և խմբագրութեամբ հրատարակուած Արեւելեան Մամուլը՝ որ 14 տարիներէ ի վեր ազգին գրականութեան իրական գանձերէն մին եղած է, նոյնպէս Մեծ. Գ. Գ. Պաւսեան էֆէնտիի դործերը :

երկու խօսք ալ հաւաքածոյիս վրայ :

Մենք այս Բ. Մասին մէջ գլխաւորաբար բարձր շարագրութեան օրինակներ գրինք . սակայն որպէս զի սա աւելի լաւ ծառայէ իւր նպատակին՝ պատշաճ դատեցինք գրականութեան ամեն սեռի օրինակներու ճաշակն ևս տալ՝ որպէս զի բարձրագոյն կարգի ուսանողք առիթ ունենան գրական բաղդատութիւններ ալ ընելու : Քերականական ձեւերու՝ մանաւանդ բառերու բացատրութիւններ զոնց ըրինք ընդհանրապէս , զի այդ՝ նորալարժներու համար է : Աշակերտաց պարտաւորութիւնն է հոս՝ գտնել բառի մը հոմանիշը , հակառակը , գրադիտութեան կանոնները յիշել , գրական գեղեցկութիւնները ցուցնել , բաղդատել , և եթէ հնար է՝ աւանդ նմանողութեամբ շարագրութիւններ գրել :

Կը յուսամք որ այս մասն ալ առաջնոյն պէս հանրական ընդունելութիւն կը գտնէ մեր ազնուամիտ պաշտօնակցաց կողմէ՝ որոնք երկար տարիներէ ի վեր աւելի կը սիրեն զմեզ քաջալերելով ուղղել մեր գործոց թերութիւնները :

Ե. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Բերա , 1 Սեպտեմբեր 1884

ԾԱՂԻԿ

ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ի ՊԷՏՍ ԲԱՐՁՐԱԴՈՅՆ ԿԱՐԳԱՅ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆՔ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ – ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆՔ,
ՎԷՊՔ

1

ԱԻԱՂ ՓԱՌԱՅՍ ԱՆՅԱԽՈՐԻ

Ո՛չ , քան ըզնա չեղա՛ւ երբէք մեծ արքայ ,
Չեղաւ ճակատ որ յայնչափ թագ շողշողայ¹ .
Չունեցաւ գահ մեծ քան ըզնա գահակալ ,
Ընդ մականին ոսկեկուռ
Եւ զահաւոր տարաւ սուր :²

(1) Չեղաւ ճակատ որ յայնչափ թագ շողշողայ . – փոխանակ , չեղաւ թագաւոր որ այնչափ բազմաթիւ ազգերու եւ տէրութեանց յաղթէր – Փոխաբերութիւն :

(2) Ընդ մականին ոսկեկուռ . Եւ զահաւոր տարաւ սուր . այսինքն , թէ երեւելի օրէնսդիր դատաւոր եւ թէ պատերազմող եղաւ :

Քան դից պատգամ անդ իմադ արձ իւր հրամանը
Յերկրէ յերկիր սըփռէին մահ կամ ըզկեանը .
Իսկ երբ զըւարթ աչերն ածէր ի ժըմիտ՝
Իբր ի գարուն արեւուն փայլ լուսախիտ՝

Ազգաց ազանց սըրտաթինդ՝

Ծառալէր յոյս և ըզխինդ :

Յոտիցն ի շարժ՝ գարշապարին իւր յաղթող
երկրպագու մատչէին ազգք ազգք ի դող¹ .

Փառք չը գըտին երբէք ոգի մեծագոյն ,
Յոր եւ ո՛րչափ լըցան՝ թըւէր քիչ՝ ոգւոյն ,

Իբր Ովկէան՝ զոր չբաւեն

Լընուլ երկրի ուղք ամեն :

Դարձաւ հիւսիս՝ հիւսիս առջեւն իւր անկաւ ,

Դարձաւ հարաւ՝ հարաւ շղթայն իւր առաւ ,
Վաղեց ի Պարս , և ի բիւրուց բիւրուց մահ .
Խաբիսիս և հիմն եդ աթոռոյն նախողահ .

Գոռոզ ճակատք արքայից՝

Իւր սրտուանդան են ոտից :

Ի վեհալացր այն մեհեան՝

Ուր Արամազդն Ուխնդեան

Փիղիասայ² հրաշակերտ՝

(1) Ազգք ազգք ի դող . աւելի լաւ էր ք եր չգործածել . վասն զի ներդաշնակութիւնը վնասուած է : Ոտանաւորի մէջ գլխաւորապէս գլխելի կանոններէն մէկն է՝ բառերուն իրարու վրայ զիւրին եւ ախորժ թաւալուիլը : (2) Փիղիաս . հին Յունաստանի ամենէն նշանաւոր արձանագործը 434 (ն. Ք.) իւր զրուխ գործոցներն են՝ Ուխնդեան Արամազդայ արձանը , եւ Փրոմազոս Աթենաք :

Առնոյր պաշտօն վեհապետ ,
Անդ՝ աստուածոյն բազնին զայդ
Յոսկեկուռ բարձր ի գահոյք
Յաշխարհախումբ ի հանդէս

Բազմեալ էր մեծն Արաաչէս :

Յայն մեծութիւն վեհափառ՝

Յաչայն ի լոյս բոցալառ ,

Շըլացեալ աչք յունախանք՝

Ծըփին՝ սկզոտ յահ և զարմանք :

Ընկեր յընկեր իւր հըծծէ . —

« Ոչ , մահացու որ սա չէ ,

« Այլ հայրն է սա Ուխնդեան¹ »

« Իջեալ փառօքն աստուածեան : »

Յոսկի բազինս անդ շըքեղ

Դաս դաս քըմաց զարդագեղ՝

Անուշ խընկեր ծըխէին

Դիցանըման արքային .

Եւ քըմուհիք աչագեղ

Փունջ փունջ ծաղկանց գունագեղ՝

Պըսակ ի ձօն բերէին

Աստուածակերպ Պարթեւին :

Եւ ժողովուրդ գունդագունդ՝

Ի ծունկս անկեալ սըրտաթունդ՝

Դըթալ խընդրեն մեծեռանդ

« Մի՛ բարձրութեան տեղալ շանթ » :

Եւ գըղըրդէր մեհեանն այն

(1) Հայրն Ուխնդեան . Արամազդ :

Բաղմարարբառ անդ ի ձայն ,
 « Կեցցէ ընդ Զեւս¹ լուսապէս ,
 « Կեցցէ Աստուածն Արտաշէս » :
 Աստուածն Արտաշէս . . .
 Բայց ահա ի գլոր ի պերճ գահայից
 Աստուածն Արտաշէս
 Թառալի յարեան իւրում մահալից² :
 Նա կիսակենդան
 Կանգնեցաւ ի վեր ծընկօք դողդոջուն ,
 Աչք արծարծեցան
 Ի հուր մի վրեմ , ո՛չ ի վրէժ մահուն ,
 Ի վեր նայեցաւ³
 Ի փառաց իւրոց անհաս բարձրութիւն ,
 Ի վայր նայեցաւ
 Ի գերեզմանին ընդունայնութիւն . . .
 Պահ մի կեցաւ լուռ ,
 Խորհուրդք ի սըրտին ծրփէին իւր խոր . . .
 Եւ ապա տըխուր՝
 Գոչէր նա . « Աւա՛ղ փառացս անցաւոր » . . .
 Վերջին էր այն բան
 Զոր ահեղ շրթթունք խօսեցան վեհին .
 Լըռեաց ի տապան ,
 Բայց դեռ արձագանք տան բան այն վերջին :

*
 *

(1) Զեւս. Արամազդայ մէկ ուրիշ անունն է : (2) Մահալից արիւն. յանգուգն եւ գեղեցիկ ասացուած մ'է : (3) Դիտեցէք այս եւ հետագայ երեք տողերուն վսեմութիւնը :

Ոչ , ոչ երբէք վրսեմագոյն ի շրթմանց
 Վրսեմագոյն ելին բանք .
 Ոչ բնաւ քան յայդ բարձրութենէն գերազանց
 Դատապարտեալ եղեն փառք :
 Մեծ եղար դու , մեծ ի գահ , գոռդ Արտաշէս ,
 Յամենայն կեանքս քո մեծ ,
 Բայց մեծագոյն եղար և քան ինքդ ըզրեղ
 Ի սըրտառուչդ յետին հեծ :
 Եւ թէ չէիր յերկրի աստուած երկնաճեմ՝
 Զերդ ելլադա քեզ պաշտէր ,
 Այլ զուարթուն ոմն անշուշտ շրթմամբ քո վրսեմ՝
 Զայդ վեհ պատգամ բարբառէր :
 Եւ զոր ոչ զէնք քո մըշտայալ թ տըւին քեզ՝
 Եւ փաղաքուշ ո՛չ խուժան՝ —
 Զանմահութիւն — զայն քեզ շնորհեց Արտաշէս՝
 Մահուդ վերջին անմահ բան¹ :

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

2

ԱՌ ՀԱՅԿԱԿ

ԶՄԵՌ

Տարւոյն վերջի օրերն է² . եղանակն տխուր ,
 Ժամանակն խաւարին . թուռեալ թմրեալ բը-

(1) Այս քերթուածը հրաշակեալ մ'է : (2) Վերջի օրերն է . ասիկա քերականական տխուր մը չէ , զօրութեամբ իմանալու է ժամանակ կամ եղանակ տէրբայի մը :

նութեան վրայ տարածուած համապիւռ ճերմակէն լոյս չի ծագիր, մխիթարութիւն չեն ներձմեռն միշտ ցուրտ, սառն՝ միշտ սոսկումն կ'ազդէ. իսկ այն յուսահատ սօսափիւն, այն մոլեգին մերթն զոր կու լսես կէս գիշերուն՝ ճարճատեալ ծառոց կարկամ գրկերէն, և քարանձաւաց բքալից բերաններէն, մարդուս ինչուան ոսկորները կու սառնոյնէ։ Այսպիսի տեսն տաքուկ անկողին մը՝ վառուած թոնրի մը անկիւնը, արծարծուն կրակարանի մը եղբը, ի՛նչ քաղցր են, ո՛չ միայն ծուլից, այլ և օրն ի բուն աշխատող բանուորի մը, համեստ բարեկամաց, կամ մենասէր խնաստասիրաց։ Երանի՛ անոնց՝ որ թէև ազգատիկ, թէև ցօղունապատ խրճիթի մէջ, կամ կիսաթաղ՝ հողէ տանեաց տակ, դեռ խոր խորշիկ մը, բուխերիկ² մ'ունին՝ որոյ մէջ քանի մը տաշեղով տաքութիւն և լոյս կու պահեն, և անով իրենց նմանեաց երեսը կու տեսնեն. ծխանին ծակէն արձրկած ծուխն՝ նաև գիշերուան և քնոյ խութեան մէջ՝ կ'իմայնէ հազիւ հանդիպող կամ մոլորած անցորդի մը՝ թէ այն մեռելատիպ հողի, քարի, խուռի և ձեան տակ այլ³ կենդա-

(1) Կիսարաղ տանիք. գաւառաց մէջ այսպիսի տուներ կան՝ որոց տանիք գեանին հաւասար է գրեթէ։
(2) Բուխերիկ. պատի մէջ փորուած վառարան։ (3) Այլ փոխանակ ըսելու ալ։ Ըստ մեզ այլ գործածութիւնը չաւ չէ եւ սիւսլ իսկ է։ Նոյնպէս կու մասնակն խորթ է։

նութեան կէտ մը, ընտանութեան բոյն մը կայ։ Ո՛հ, ի՛նչ դժնդակ է այն տեղն ուր ծխան չի ծխեր, ի՛նչ խղճալի անձ՝ որ այսպիսի եղանակի և ժամանակի մէջ՝ բնութեան ամենայն սաստիկ և արհաւիրաց մէջ, սառի և սարսուռի մէջ պատած պաշարուած բռնուած ըլլայ. ուր ոչ միայն այդ չարիքն՝ այլ և չարիքներէն ազատելուն ճար ու յոյս ալ չըլլան. — և մանաւանդ, մանաւանդ եթէ մէկն բռնի և անպարտ դատապարտուած ըլլայ այդպիսի՝ և քան զայդ աւելի զրկմանց, կրից և ցաւոց։ . . . Հայկա՛կ, հոս անտարբեր կալ մնալ չըլլար. այս յիշատակիս ցուրտն և սարսուռն ամեն պատ ճաթեղներով ներս կու մտնեն. կրակդ կ'անցնի, ծուխդ կու ցնդի, սիրտդ կու սոսկայ։ . . .

Երթանք, մէկ շնչով անցնինք սառնապատ սարեր ու ձորեր, երթանք՝ ուր որ ցրտին, միայնութեան, ամացութեան և ահեղութեան երեւոյթ կայ, վիշտը և կիւրք¹ կան։

ՂԵՌՈՒՄ Գ. ԱՆՇԱՆ

(1) Կիրք. թշուառութիւն, տառապանք։ Այս բառը աշխարհիկ լեզուի մէջ գրեթէ բնաւ չգործածուիր այս առումով։

ՏՈՒՆ ԵՒ ԸՆՏԱՆԻՔ

Տուն և ընտանիք մի փոքրիկ թագաւորութեան երկիր ու սահման է՝ որոյ նահապետական աթոռին վերայ կը նստին ծնողք։ Հայրն՝ իբրեւ թագաւոր, և մայրն իբրեւ թագուհի, և կը կառավարեն հպատակ ընտանիքը։ Սոյն ընտանեկան պալատին ու թագաւորութեան մէջ՝ ոչ ոստիկան կայ, ոչ սուր, ոչ բռնութիւն, ոչ գաւազան։ այլ ամենուն փոխարէն հայրական սէր և մայրական գորովն է։ Ղաստիարակ և խրատ՝ ծնողաց կենդանի օրինակն է։ Այս օրինակը այնչափ տպաւորիչ է՝ որ գիտես թէ լուսարուեստին պէս թափանցիկ կերպով ծնողաց պատկերը նոյնատիպ կը հանէ զաւակաց վերայ, և զաւակները այդ սկզբնական տիպարն առնելով՝ կը մոնեն ժողովուրդին և ընկերութեան մէջ։ Այնուհետեւ տարածիլ կսկսի օրինակէ առ օրինակ՝ և այսպէս ընտանեկան կենաց բարի եւ չար օրինակներէն ժողովուրդին կեանքը կը բարւոքի կամ կը զեղծանի, կը շինուի կամ գայթակղութեամբ կը փլչի, կենդանի կը մնայ աշխարհիս վերայ կամ կենդանւոյն կը մեռնի, և իւր յիշատակ կը բարձուի աշխարհէս։

Ժողովուրդը և ազգերը միայն հացով չեն

ապրիր, թագաւորութեամբ և ազատութեամբ չեն բարձրանար, այլ առաւել բարոյական կեանքով և այդ կենսական կեանքը՝ տուողը ընտանիքն է։ Ուշադիր եղիր, և ես նկարագրեմ քեզ։

Ժողովուրդը եթէ յառաջադիմէ՝ իւր առաջին քայլը ընտանեաց սրահէն կ'առնու, եթէ կը լուսաւորի՝ իւր լոյսը ընտանեկան ճրագէն է, եթէ կը միանայ՝ իւր ոգին և կապն ընտանիքն է, եթէ կը հարստանայ՝ իւր գանձարան և գանձապետն ընտանիքն է, եթէ իւր տուն և սեղան բարելից և առատ է, արդիւնաբեր անդաստանը ընտանիքն է, եթէ դրախտի կենաց գետերը կը վազեն իւր հրապարակն՝ աղբիւրը ընտանիքն է, եթէ իւր կարասները լի են գինւով, կը խմէ կուրախանայ՝ խաղողաբեր այգին ընտանիքն է։ եթէ բարեծնունդ զաւակներով օր ըստ օրէ բիւրապատիկ կ'աճի, իւր նախածնող խնամատարն ընտանիքն է, եթէ աշխարհիս ծանրակիր լուծերէն ազատիլ կ'ուզէ, թող գիտնայ ու հաւատայ՝ թէ իւր փրկիչ ձեռքն ընտանիքն է։ եթէ կը բարձրանայ ու կը փառաւորի՝ իւր փառաց տաճարն ընտանիքն է, եթէ հայրենիքէն վարեալ հեռաց-

(1) Կենսական կեանք. հոս կենսական բառն աւելորդ է, անշուշտ կեանքը կենսական է։ Կրնար ըսուիլ առողջ, զօրաւոր կեանք։ Գրականութեան մէջ այս սխալին կ'ըսուի՝ ապօրինի աւելադրութիւն։

եալ է՝ և կրկին իւր հայրենիքը երթալ կ'ուզէ՝
նորա ուղեցոյց առաջնորդ ընտանիքն է . եթէ
իւր զաւակները բարեկիրթ քաղաքացի պատ-
րաստել կ'ուզէ՝ իւր բարեկիրթութեան առա-
ջին համալսարանն ընտանիքն է . եթէ այս աշ-
խարհիս վերայ երջանիկ ապրիլ կ'ուզէ՝ թող
հաւատայ՝ որ երջանկութեան կեանք բղխող
աղբիւրն ընտանիքն է¹ :

ԽՐԻՍՏԻԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

4

ՃԵՄՔ Ի ԼԵԱՌՆ ՀՍԿԱՅԻՆ²

Ծովըն ցոլայր և ծրիծրվայր
Սուրայր ահատն³ ի մէջ ալեաց ,
Հոյն հեղաթուիչ՝ երթայր ու գայր
Վազվռտելով ամեն դիպաց :

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Մըմընջէին մանրր ալեակք

Նաւուն կողից տալով համբոյր ,

(1) Այս երկար թուումն մասանցը խիստ ճոխա-
ցուցեր է գրուածը : Սակայն ամեն առթի մէջ եւ ա-
մեն տաղանդի համար պահապիր ներքի չէ : Մեծ տա-
ղանդներ օրէնքէ ըմբոստ են ընդհանրապէս : (2) Հի-
սարի ետեւ բարձրացող լեռը : (3) Ակաւտ, նաւակ :

— 11 —

Եւ կոյս բաժիշտ¹ ողբոյս նմանեակ
Երգ ծաւալէր ի ծով անդոյր :

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՛նչ շուտ հասանք և հանդարտիկ . . .

Կարծես ծովուն վըհուկ գըթոտ²

Մեզ գգուելով ի ծոցն՝ յուշիկ

Բերաւ ի զով յայս ըստորոտ .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Թռչնոյ մը պէս քուրիկս անուշ

Տըւած մազերն հովուն ի ծուփ ,

Կը թռչըտի ընդ քար ընդ փուշ .

Դարէ ի դար թուփէ ի թուփ .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Դար վեր , դար վար , ո՛հ , ի՛նչ վըսեմ

Ընդարձակի կապոյտ եթեր .

Դար վեր , ահա ծովուն նըսեմ

Դիտեմ հեռուանց ահեղ պատկեր .

(1) Բաժիշտ. երաժիշտ : (2) Կարծես ծովուն վը-
հուկ գըթոտ. հոս բանաստեղծը կ'աղանարկէ առա-
պելեալ Պրոտեա ծովային աստուածը, որ Պասիգոնի
որդին էր, եւ հօրւն մարգարէական ձիւղքով օժ-
տած : Կը պատմեն առասպելք՝ թէ այս Պրոտեա ա-
մեն ձեւի կը մտնէր խուսափելու համար անոնցմէ՝
որք իրեն կը դիմէին գուշակութիւններ ընել տալու :
Ուստի հարկ էր քնացած տեղ վրան հասնիլ, պինդ
կապել եւ ստիպել որ պատասխանէ հարցմանց :

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Միտք իմ յանկարծ և սուրարշաւ
Թըռաւ յանկարծ իւր ալեաց մէջ,
Խաղաց, ծըփաց, թաւալեցաւ
Թուխ կոհակաց ընդ ել և էջ .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու ձիւնափայլ այն փրփուրներ
Որ անդ-ընդ-ին ցայտեն մէջէն՝
Կարծես ճերմակ վարդից թերթեր
Որ յիւր ծոցէն կը բողբոջեն .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Հուր հեր՝ արփույն կը ծաւալի
Ի դաշտ յարօտ գեղաժամիս,
Ծոփն ի յերկինքս կը ըզմայլի²
Երկինք ի ծով ծիծաղախիտ .

(1) Հուր հեր. Կարմիր մազեր: Այս ասութիւնը հռչակաւոր է գողթան երգչաց կամ մեր հին վիպասանից ժամանակէն ի վեր. «Թէ նա հուր հեր ունէր, եւ աչկունքն էին արեգակունք»: Մեր պատմիչներ կըսեն թէ այս՝ Վահագնի վրայ է գրուցուած. բայց կերելի թէ արեւելեան խիստ հին այլաբանութիւն մ'է հասարակ քանի մ'ազգաց միանգամայն, եւ որ անոնց մէկ աստուծոյն նկարագիրը կը ներկայէ: (2) Ծովն ի յերկինքս եւայլն. այսինքն ծով եւ երկինք իւրարու վրայ պատկերացած են: Գեղեցիկ շրջաբանութիւն:

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր,

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՛նչ սիրալի ես դու բնութիւն
Երբ կենսունակ քուկին չնշով
Գայ պարաւոր աղւոր գարուն
Գունակերպիկ ծաղիկներով .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՛նչ գեղանի ես դու բնութիւն՝
Երբ շաղն ու ցօղ ծոցէդ տեղան,
Եւ քու մէջքիդ գօտի անհուն
Եօթնականար կապես ծիածան .

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու երբ գիշերըն կը բանայ
Իւր աստղազարդ ամպհովանի
Լուսնին զարդով ճակտին վերայ
Նայի ծովուն ի հայելի՝

Բացէք, հաճոյք, փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ի՛նչ վեհ, ի՛նչ մեծ ես դու բնութիւն՝
Որոյ նայուածքն է սուր փայլակ,

(1) Ուշադրութեամբ կարդացէք այս՝ եւ հետագայ երկու տունները. ինչ ճոխութիւն, որպիսի փափկութիւն իմաստից եւ բացատրութեանց, Անմահ բանաստեղծը մեզ սիրելի կընէ բնութիւնը իւր զգուանքներովն ինչպէս որոտմամբ՝ որ ուսմկին սարսափ կազդէ յաճախ:

իւր ձայն՝ մըրկոտ ալեաց մունչիւն
երբ ամպերէն վազէ կայծակ .

Բացէք , հաճոյք , փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Ու այս ամեն ըսքանչելիք

Աւելի վեհ կուգան ի տես

Ու վառեն զիմ սիրտ եւ ոգիք

Երբ ի բարձանց զիտեմ ըզքեզ .

Բացէք , հաճոյք , փափուկ թեւեր՝

Տարէք ըզմեզ բըլուրն ի վեր :

Մ. ՊԵՏԻԿՈՍՅԱՆ

5

ՄՐՐԻԿ

Ծովը սարսափելի էր ... թուխ կանանչ գու-
նով և սպիտակ փրփուրներով լեռնաձեւ կո-
հակներուն մերթ բարձր և մերթ խոր ծածա-
նումը՝ հորիզոնին եզերքը երկղաձեւ տարած-
ուած կարմիր լուսոյն վրայ կը նկարուէր . ա-
նոնց վրայ ալ կարագոյն սեւութեամբ ծանր
ամպեր կը գիղուէին , և քանի մը կարմրագորշ
թեթեւ ամպեր ալ հովին բռնութենէն հալա-
ծուելով՝ երկնից սգատեսիլ տարածութեան
մէջ կը սուրային : Զմեռուան տոգոյն արեւն
աներեւոյթ եղեր էր մեծամեծ ամպերուն ե-

տեւ , բայց և այնպէս հորիզոնէն վեր ելած
ժամանակ քանի մը կողմնակի ճառագայթներ
կ'աղծակէր մըրկեալ ծովուն վրայ՝ և լեռնա-
կուտակ ալեաց թափանցիկ գազալթները տեղ
տեղ կ'ոսկեղծէր :

Զիւնալից փրփուրներու գօտի մը կը զեռար-
ուէր յորձէր¹ ափափոյ² ծովեզրին վտանգա-
ւոր խարակներուն³ վրայ :

Հեռուն՝ ծովուն մէջ երկնցած ապառաժուտ
հրուանդանի մը մէկ կողմը Գարտովիլի ապա-
րանքը բարձրացած կ'երեւէր՝ որուն ապակի-
ներն արեւուն մէկ ճառագայթէն ջահի պէս
կը փայլէին , և իր աղիւսեայ պատերն ու սեւ
մարմարինէ սրածայր գմէթներն ալ աշտա-
րակներու պէս տնկուած կը տեսնուէին գոլոր-
շալից մթնոլորտին մէջ :

Կէս քայքայուած նաւ մը՝ որ կայմի կտոր-
ներու վրայ կապած պատառատուն առա-
գատոններով միայն կը նաւարկէր՝ հովէն ու ա-
լիւրներէն դէպի ծովեզրը կը մղուէր՝ մերթ լեռ-
նաբերձ կոհակաց գազալթներուն վրայ բարձ-
րանալով և մերթ անոնց բացած անդունդնե-
րուն մէջ թառալելով :

Յանկարծ փայլատակ մը կը տեսնուի հեռուէն

(1) Կը զեռար . փրփրելով կը պտուտկէր : (2) Կը
յորձէր . ալիւրները վեր կը ցայտեցնէր : (3) Ափափայ-
գառի վեր : (4) Խարակ . ծովին մէջ ջրին երեսք զըտ-
նուած ժայռեր :

և ապա խուլ բոմբիւն մը հաղիւ կը լսուի մըրկին ահեղագոյ մունչման մէջ... Այս թնդանօթի բոմբիւնը՝ վերջին անգամ նաւուն արձակած վտանգի նշանն էր, որով ցամաքն իյնալու և կորսուելու վրայ ըլլալը կ'իմացնէր:

Նոյն միջոցին՝ շողենաւ մ'ալ՝ որուն արձակած սեւ մուխը փետրազարդ ցցուն մը կը ձեւացնէր, արեւելքէն դէպ արեւմուտք կուգար՝ ամեն ջանք ի գործ դնելով որ ծովեզերքին չի մօտենայ, և խարակներն իր ձախ կողմը ձգած էր: Կայմազուրկ նաւը հովին և մակընթացութեան բռնութենէն դէպի ծովեզերքը քշուելով՝ շողենաւին առջեւէն անցնելու հարկադրեալ էր:

Յանկարծ հովի բուն հարուած մը շողենաւն իր մէկ կողմին վրայ պառկեցնելով լեռնաձեւ ամեհի կոհակ մ'անոր տախտակամածը ծածկեց. անմիջապէս ծխնելոյզը կործանեցաւ, թմբուկը խորտակեցաւ, և մեքենային անիւներէն մէկն աւրուեցաւ... երկրորդ կոհակ մ'ալ առաջինին ետեւէն ուժգնութեամբ նաւուն վրայ իյնալով՝ այն ատոիճան վնասն աւելցուց՝ որ ալ չկրնալով ղեկավարել, սկսաւ առագաստաւորին պէս և անոր գացած ուղիութեամբ դէպի ծովեզերք քշուիլ:

Կ. Ս. Ի. Թ. Ի. ձեւ

(Թափառական Հրեայ)

ՆԵՐԿԱՅՆ ԵՒ ԱՊԱԳԱՅՆ

Ուսանող մանկութիւնն խաւարամած ներկային հորիզոնին վերայ փռուած արշալոյս մի է յուսանշոյլ, և պահ մի մեր աչերն, տխուր ներկայն թողլով, այս լուսածիժաղ ճակատուց ետեւ սքողեալ ապագային տեսիլներուն մէջ կը յափշտակուին, հիացման և երջանկութեան արտասուքներու մէջ ժմռագին:

Եղբարք, կենաց անհրաժեշտ տարրն է լոյսն: Թէ նիւթական աշխարհն լուսաւորող ջահն շիջանէր, անդէն համայն կեանք կը մահանայր, և տիեզերք, լուին և ամայի, յոհնչութիւն կը դառնայր անդրէն: Նոյնն է նաեւ բարոյական աշխարհի համար. իմացականութեան արեւուն ճառագայթից տակ կ'ապրին ժողովուրդք: Խաւարն սպանանէ:

Դպրոցն լուսոյ աղբիւրն է. արդանդն է նա բարոյական կենաց. մարդկութիւն՝ թէ չծնի այդ երկրորդ ծննդեամբ, թէ գամ մի ևս այդ արդանդէն դուրս չգայ, վիժած մի է անկերպարան, այլանդակ ու խաւարին: Մէն մի վարժոյ նուիրակն տաճար մի է՝ որ յինքեան կը բովանդակէ ապագային խորհուրդն. այդ սրբազան պառոտերուն մէջ ժողովրդեան մը ճակատագիրքն կը կազմակերպին:

Մարդ-կութիւնն՝ մուրումնային ու թշուառութեանց խաւարով կաղմեալ անցելոյ մի մէջ, ի ծունր անասնական զօրութեան կուռքին առջեւ, ազգերու արեամբ ծիրանազգեաց բռնակալն կը խնկարկէր և զնա մեծ կը կոչէր :

Մուրումնային ու թշուառութեանց այդ խաւարն տակաւ տեղի տալ սկսաւ բանականութեան լուսոյն առջեւ : Մարդ-կութիւնն իւր կուռքերը կը խորտակէր . և տեսնուեցաւ որ նոցա փոշիներուն վրայ մի քանի պարզ մարդոց արձանն կը կանգնէր . ծիրանի չառնէին . բայց աստուածային կայծ մի իւրեանց աչերէն կը ցայտէր, և իւրեանց ճակատք լուսապատկ կը շողային, նման այն լեռանց դադաթներուն որոց վրայէն յերկիր իւր առաջին նայուածքն կ'արձակէ աստղն լուսաբեր :

Հոմեր էր այն, Պլատոն, Մեսրոպ, կութիւնաբերկ . . . ամենուն ձեռքին մէջ գիրք մի, կամ իւրեանց շուրջն մանկութիւն մի՝ որ անյազ՝ զիմաստութիւն կը վնասէ իւրեանց վեհ շրթանց վերայ : Ահա լուսոյ դարուն մեծ մարդիկն : Նիւթն այլ ևս յաղթուած է գաղափարէն . նոր ժամանակաց աշխարհական գաղափարն է¹ : Մի ճշմարտութիւն մի դար կը

(1) Փիլիսոփայական երկու մեծ վարժարան կամ կուսակցութիւն կայ՝ մին ոգեկան (սքիւրիթիւալիսթ) որ միտք կամ հոգին շարունակ կուռի մէջ կը կարծէ նիւթին հետեւ անկէ ագնիւ . եւ միւսն նիւթական

յեղաշրջէ . մի քանի սկզբունք՝ զորս 89 ի ըսկըզբունք կը կոչեն, անհուն քայլ մի առնուլ կուտան մարդ-կութեան : Ճշմարիտն, գեղեցիկն ու բարին¹ . . . երրորդութիւն սրբազան՝ որոյ առջեւ ծունր պիտի կրկնէ յաւիտեան մարդ-կութիւնն . կեանքն անկարելի է իւրեան առանց այս եռակի ճառագայթին . . .

Դպրոցէն՝ ուր նորա միտքն ու հոգին սոյն եռակի ճառագայթներովն կ'ողողին՝ երբ դուրս գայ այս սերունդն մատաղ, երբ այս աւուր ապագայն վաղուի ներկայն լինի, այն ատեն անշուշտ մեր բախտն պիտի կերպարանափոխի :

Քանզի նոքա պիտի ճանչեն ճշմարիտն, երբ մեք մուրումնային կ'երկրպագեմք և նախապաշարմանց բաւղին մէջ կ'աստանդեմք մուրաքայլ :

Քանզի նոքա պիտի պաշտեն գեղեցիկն, մինչ մեք ծաղր կ'առնեմք զայն, զիւրիար քան ըզՌատիայէլ գեղեցիկ կը գտնեմք, և հանճարոյն վրայ կը թընեմք . Հայտըն² Հույտըն³ է մեզ հա-

(մաթէրիալիսթ) որ նիւթ եւ հոգին իրարմէ անբաժան կը նկատէ : Պ. Ռ. Պէրպիւրեան առաջին կուսակցութեան կը վերաբերի : (1) Ճշմարիտն, գեղեցիկն ու բարին՝ դպրութեանց եւ գեղարուեստից հիմն ու նպատակն են : (2) Հայտըն, Գերմանացի հռչակաւոր երգչան (գօմբօզիթօր) ծնաւ 1732 ին, եւ մեռաւ 1809 ին, Ասիկա անհամեմատ կը նկատուի իւր արհեստին մէջ . իւր հիմնադիր գլուխ գործոցներէն մին է Ստեղծումն աշխարհի օրէրան . (3) Ազգաբնակչական թերթ մի այս կերպ ծաղրել յանդրգնած էր անուան երգչանին անունն : (Ծան. Ռ. 3. Պ.)

մար . . . մինչ անմահ շիրիմներու վերայ մեր տգիտութեան սողունն լորձուկն կը սփռէ, նոքա իւրեանց արտասուօք պիտի սրբեն այդ ոճիւրն իրենց նախնեաց :

Քանզի նոքա պիտի հասկնան բարին, մինչ առաքինութիւնն մի առեղծուած է մեզ համար, արդարութիւնն սին բառ մի, խիղճն՝ մեռած որդն մի, ազգասիրութիւնն՝ դիմակ մի . պիտի հասկնան բարին, և Աստուած՝ ճշմարիտ երկրպագուներ պիտի ունենայ, և հայրենիք՝ ճշմարիտ զաւակներ :

Ի . Յ . ՊէրՊէրեան

7

ԵՐԳ ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ

ԱՍՏՂ ԾՈՎՈՒ

Ահա զուարթացաւ հորիզոն նրսեմ .
Ժամ է թօթափել ըզքուն, ժամ՝ վրսեմ .
Թռչունք ըսկըսան օրհները ցնծութեան,
Սիրոյ ձայներով լի է ամեն բան :

Փայլէ, ո՛վ աստղ առաւօտու,

Եւ մեր սրտին լեր լուսատու :

Ծովափն է հանդարտ, ծիծաղի ալեակ,
Երազող թուփին մէջ սուլէ սարեակ .

Եղերքն են սփռեր բուրմունք խնկաւէտ,
Մանրիկ ալիքներ ժպտին վէտ ի վէտ .

Փայլէ, ո՛վ աստղ առաւօտու,

Եւ մեր քայլից լեր լուսատու :

Այ՛ վաղաղարթոյց անտըղ մեղմինթաց,
Որ բարձեր ի վեր գըլուխ ծովաթաց,

Ծագէ, նըշուլէ, աստղ լուսահեր,

Եւ հե՛ղ մեր սրտին մէջ վրսեմ խոհեր :

Փայլէ, ո՛վ աստղ առաւօտու,

Եւ մեր աչաց լեր լուսատու :

Գոհար պաղպաջուն զոր անդունդէն վեր

Մըղեց Աստուծոյ ձեռք սրբանուէր,

Եւ յոյր ի տեսիլ բաբախէ բնութիւն

Զեղուն հիացմամբ, որպէս սիրտ մ'անհուն .

Փայլէ, ո՛վ աստղ առաւօտու,

Եւ մեր հոգւոյն լեր լուսատու :

Փըշուր մի շողէդ՝¹ կաթէ մեր հոգւոյն՝

Որ քեզ նըմանի, աստղ գերագոյն,

Թող քընոյ բովէն ելնենք սրբայեալ,

Որպէս դու ծովէն յառնես մաքրափայլ .

Փայլէ, ո՛վ աստղ առաւօտու,

Եւ մեր մլտաց լեր լուսատու :

Յ . ՍԵԹԵԱՆ

(1) Փըշուր մի շողէդ . այնչափ յատուկ բացատրուած թիւն չէ . շողի փշրակը չըտուիր :

Տ

ՓՈՒՔՐԻԿ ԳՈՀԱՐԻԿ

Ո՛վ է պղտիկն այն աղջիկ
Սիրուն աղւոր և փափկիկ ,
Սեւ մաղերով սեւ աչքով
Ինքը բոլոր խատուտիկ .

Ո՛հ , այն աղջիկ

Է Գոհարիկ :

Երբոր իջնայ պարտեղիկ
Քաղեւ ըզլարդ կամ յամիկ ,
Գու չես կրնար որոշել
Ո՞րն է վարդ , ո՞ր՝ Գոհարիկ .

Ո՛հ , այն աղջիկ

Է Գոհարիկ :

Երբոր թռչուն ճըճըւայ
Երբոր վառեակ կըտկրտայ ,
Գու չես գիտեր թռչո՞ւնն է
Չէ նէ Գոհար՝ որ ձայն տայ .

Ո՛հ , այն աղջիկ

Է Գոհարիկ :

Գոհարիկն է այն ծաղիկ ,
Գոհարիկն է այն թռչնիկ ,
Որ այս տողիս փոխարէն
Ինձի տուաւ մէկ պաշիկ .

Ո՛հ , այն աղջիկ

Է Գոհարիկ :

Ո՛վ է պղտիկն այն աղջիկ
Անհրնաղանդ չարածիկ ,
Որ չատ անգամ տունին մէջ
Յարուցանէ փոթորիկ ,
Չէ , այն աղջիկ
Չէ Գոհարիկ :

Մ. ՊԵՏԻԿՈՒՇԵԱՆ

Գ

ԱՄԱՍԻԱ ՔԱՂԱՔ

Մայիս 17 ին Մարզուանէն մեկնեցանք դէպ
Ամասիա , որ ութ ժամ կը տեւէր : Վեց ժամ
ընդարձակ հովիտ է , և երկու ժամ կիրճ .
կիրճէ ի կիրճ անյնելով ոլորուն և ծառաղարդ
ուղիով կը մանենք քաղաքը : Մարզուանու հո-
վիտը բոլորակ է՝ շրջապատեալ լեռներով .
այդ լեռանց թիկունքը և ստորոտները կը զար-
դարեն գեղեցիկ գիւղորայք . բուն հովտին
մէջ՝ տեղ տեղ գեղեր կան , բայց անշուք .
գիւղօրէից բնակիչը ընդհանրապէս թուրք են
և ֆուրդ , մաս մը ևս Հայք : Թէպէտեւ երկրա-
գործներ ալ կան , բայց մասնաւորապէս անաս-
նաբոյժ են . լեռները՝ խաչիւքներով , ստորոտ-
ները՝ անդովք և հովիտը ձիերով ու էջերով
լի են՝ ողք առհասարակ իրենց տեսակի մէջ
ընտիր են . ունին նաև ընտիր ջորիներ :

Հովտիս մէջէն կը հոսի Թէրսաքան (խոտոր ջուր) գետակը՝ խոտոր մատոր։ Երկիրը տեղ տեղ անմշակ՝ այլ խոտաւէտ՝ որոց մէջ՝ բազմութիւն ձիոց խրոխտ կը խննջեն և եղինք ծանր կը բառաչեն արածելով։ Տապը կարի բարի էր, մանաւանդ երբ մոտանք Ամասիոյ կիրճը. իսկ աւազակաց երկիրը այնքան էր՝ որ երկար հովտին անցքը և տօթը անդգալի կ'ընէր։ Թէրսաքանը կ'ուղեկցէր մեզ, և մեր ճանապարհի ձախ կողմը խիտ առ խիտ թթենիք էին, այգիք և մրգատանք։ Ահա այս ձորոյն մէջ կը գունաւորուէին կարմրութեամբ և կը հոտաւէտէին այն անդուգական խնձորները, որ Ամասիոյ սեպհական բերոց փառքերէն մին են։ Հոս ծառերէն ի վար կը կախուէին կամ ծառերն ի վար կը կախէին գեղին, սպիտակ և կարմրագեղ մեծահատիկ կեռասները՝ որոց հանդիսաւոր օրերը հասած էին։ Կը պատահիմք շերամի համար շինուած տանց, շերամ մուցանող ժիր ընտանեաց, և կեռասի պաշտօն հարկանող զուարճատէր պատանեկաց ու ամօթխած աղջկանց՝ որ խառնուած ու խռնուած էին ծառոց թուփերու մէջ, և ուղեւորներէն կը ծածկէին իրենց սիպտակ ու կարմիր կեռասներուն դէմքերը՝ սիպտակ ու կարմիր կեռասներուն

(1) Խոտաւէտ որոց մէջ. որոց՝ խոտաւէտ անասնոց վերաբերելուն համար այնչափ քերականական չէ։

ճղերուն ետեւը, այլ չէին քաշեր իրենց բազուկն ու թաթիկը զոր ձգեր էին կեռասները ճռփելի։

ԳԱՐԵԳՐԵ Վ. ՍՐՈՒԱՆՑՏԵԱՆՑ

10

ԱՌ ԶԵՓԻՒՌ

Ա.

Զեփիւռ, գարնան ո՛վ դու աղջիկ գեղապար, Դու բընութեան փափկասուն հարս օգաւար, Թող մի վայրիկ զանհունութիւն և կեցի՛ր, վար առ մանուկ թեւերդ անխոնջ՝ ունկըն դիր։ Յաճախ հազիւ զառաջին վարդ համբուրած, Հողմածածան զայն քեզ տապան ես գըրած. Հազիւ չոյած մատղաշ առուս կենսաւէտ՝ Օհ, չընչապառ կորար յալիս վէտ ի վէտ։ Օճառածին դերդ պըղպըջակ ծիրանի, Զերդ արծաթի ծուխ կընդըրկան սրբերնի, Զերդ կաթնածիր շաղեր ցըրուած ի Դաքրիւռ² Կեանքդ անտեւ է, լաւ զայն վարէ, խօ՛ւ Զեփիւռ։ Ինչո՞ւ վատնես ոսկի ժամերդ խաղալով Գեղ պէս մանուկ, թեթեւ, անմիտ թիթռանց քով։

(1) Ճռփել. գաւառական գեղեցիկ բառ մը, որ կը նշանակէ ճիւղով եւ տերեւով մէկտեղ փրցընել պըտուղ մը։ (2) Ափրիկէի մէջ չափազանց տաք տեղ մը։

Ի՞նչ չա՛հ՝ թէ գու ծաղկէ ծաղիկ վաղս առեալ
Հասնիս , բրոնես նոցա քրդանց փայլ ի փայլ :
Ի՞նչ չա՛հ , ո՛վ չար , թէ վարատես ըզյամեր
Եւ վարդերու փետես կարմիր ըզթերթեր ,
Կամ թէ պահ պահ խաղաս ի գոգ շուշանայ :
Զեփիււո , ուսիր գեղանաղ ծիր քո կենայ :

Բ.

Լուսափետուր Այգ նոր թառած ի ծայր բլեր՝
Գընա կապտել զվարդ , շահողբամ խնկաբեր ,
Եւ մանուշակ , ոսկեծաղիկ , նարդ , յամիկ ,
Լից յայդ բուրմունքս զեթերեայ քո ծոցիկ :
Լուսինն ահա մեղամաղձոտ նոճեաց ծայր
Գլորէ թեթեւ լուսոյ ալիս ոսկեսայր .
Զեփիււո , ոգեղգնա շիրմաց վրայ զերդ մահուն ,
Քեզ քնար նոճին լինի , ձայնկից լալկան բուն :
Պէշիկթաշլեայ գնա՛ , գիտ տապանն , ո՛վ Զեփիււո ,
Դեգերէ հոն , գըրկէ բաղկօրդ համափիււո ,
Հոն մեծութիւն հանգչի . մի վեհ տաղ հընչես ,
Որոյ յանկերդ¹ լինի , « յաւէտ անմահ ես : »
Եւ գնա մեռիր , մանուկ Զեփիււո , սուրբ յեղեմն
Ուստի առ սէր Եւայ ելար դու երբեմն .
Հրեշտակազուարճ առուք լինին քեզ տապան
Եւ դըրախտին վըճիտ այեր քեզ պատան :

Մ. ԶԵՐԱԶ

11

ԱԺՈՒԲԱ՝ ԵՒ ՆՆՋՈՂ ՊԱՏԱՆԻՆ

Կանանչ յախճապակի պէս դալարափայլ ծառերու կապոյտ հովանիին ներքեւ Աժուբամը կը տեսնուի : Շրջակայ ծառերը տարօրինակ ձեւեր ունին . հոս՝ կըրը և կամարածեւ , հոն՝ բարձր և սրածայր , քիչ մ'անդին հովանեկածեւ ծաղիկներ տարածուած , բայց այնչափ տերեւալից , հոժ և իրարու հետ չաղապատեալ , որ անձրեւը չկրնար անոնց մէջ թափանցել :

Գետինը՝ որ օդին դժոխային ջերմութեան հակառակ միշտ ճախճախուտ է՝ անտեսանելի եղած է թաւախիտ բաղեղներու , կնիւններու և ձարխոտերու ներքեւ , որք աճեցական արտաքոյ կարգի զօրութեամբ մ'ուռնացած՝ մինչեւ աժուբային բարձրութիւնը կը հասնին , և բոյնի մը պէս՝ կանանչներու մէջ զայն կը ծածկեն :

Մարդ կը խեղդուի այս մթնոլորտին մէջ՝ որ տաք ջուրի չոգիի պէս խոնաւ արտաշնչութիւններով ծանրացած՝ և բարկ ու կծու հոտերով սողորուած է : Աժուբային յարկն աղամսթուղի լայն տերեւներով ծածկուած է , և մէկ ծայրը քառակուսի ծակ մը կայ՝ պատուհանի

(1) Աժուբա . հողին մէջ ցցուեալ հաստ պամպուներու (հնդկեղէգ) վրայ կնիւնէ փսիաթներ տարածելով շինուած տեսակ մը տաղաւար :

տեղ՝ բուսական բարակ թելերով վանդակեալ,
որպէս զի զեռուններն ու թունաւոր ճճիները
չկրնան աժուբային մէջ մտնել :

Չորցած հաստ ծառի մը կանգուն մնացած՝
բայց մէկ կողմը ծռած բունը թուփերուն մէ-
ջէն վեր ելած է և ծայրն աժուբային յարկին
կը հասնի : Սեւ կնճռոտ և մամապապտ կեղե-
ւին ամեն մէկ ճեղքերէն տեսակ տեսակ զար-
մանալի ծաղիկներ դուրս ցցուած են . թի-
թեռնիկի մը թեւն այնչափ նրբութիւն , այն-
չափ ծիրանագեղ կարմրութիւն և այնչափ
փայլուն սեւութիւն չունի . այն անծանօթ
թռչունները՝ որ մարդ երազին մէջ կ'երեւա-
կայէ՝ այնչափ տարօրինակ ձեւեր չունին՝ որ-
չափ այն որքիւ ըստած թեւաւոր ծաղիկ-
ները՝ որք կարծես թէ իրենց բարակ ու ան-
տերեւ ծղօտներուն վրայէն պիտի թռչին :
Երկար , կտր ու գիւրաթեք գակդառներ , զորս
տեսնողն օձ կը կարծէ՝ այն չոր ծառաբունին
փաթթուած՝ իրենց արծաթափայլ և ոսկեհը-
կար խոշոր ծաղիկներով լեցուն ուռերը չորս
կողմէն կը կախեն , և վանիլիայի բարկ հոտ մը
կը բուրեն : Գրչի հաստութեամբ և հինգ վեց
մատնաչափ երկայնութեամբ աղիւսագոյն փղը-
րիկ օձ մ'այս քաղցրահոտ ծաղիկներէն մէկուն
կոկոնին մէջ դալարած ու կծկտած՝ իր տափակ
գլուխը կէս մը դուրս կ'երկնցընէր :

Աժուբային մէջ՝ երկտասարդ մը փախաթի մը

վրայ տարածուած՝ խոր քուն կը ննջէ : Երեսին
թափանցիկ և ոսկեգոյն դեղնութիւնը տեսնո-
ղը կը կարծէ թէ պղնձէ արձան մ'է , և արե-
ւուն ճառագայթը վրան զարկած է . դիւրը
պարզ և վայելուչ է . գլուխն ալ թեւին կըր-
թնցուցած և կէս մ'անդին դարձուցած է .
ճերմակ մուսլինէ լայն պարեգօտին օձիքը բա-
ցուած՝ և երկայն թեւերն ալ վեր ամփոփուած
ըլլալով՝ կուրծքն ու բազուկը կը տեսնուին՝
որոց գեղեցկութիւնն Անտինուսի¹ մարմնոյն ար-
ժանի է : Մարմարիտնն անոր մորթին չափ ու
ղորկ փայլուն և պինդ չէ՝ որուն ոսկերանգ-
գոյնը հանդերձին սպիտակութեանը հետ հա-
կապատկեր մը կը ձեւացընէ : Լայն և ցցուած
կուրծքին վրայ խորունկ սպի մը կը տեսնուի :
Դէմքը միանգամայն ագնիւ և գեղեցիկ է . մա-
զերը ճակտին վրայ երկուքի բաժնուելով ու-
սերուն վրայ ինկած են առանց գանգուրի .
յօնքը բարակ , կամարածեւ և քաջաթուխ է՝
իր երկայն արտեւանանց պէս՝ որք իր լերկ այ-
տերուն վրայ ստուեր կը ձգեն . բոսորագոյն
շրթունքը՝ թեթեւ կերպով կիսաբաց՝ ճնշեալ
չունչ մը դուրս կուտան² :

(Թափառական Հրեայ)

(1) Անտինոս, Բիւթանացի հրաշագեղ պատանի մը
որ Ատրիանոս կայսեր գերին եւ ապա բարեկամն
եղաւ : Ասիկա գեղեցկութեան իբր տիպար կը յիշա-
տակուի : (2) Այս նկարագրութիւնը Էօփէն-Սիւի նը-

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՅԿԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ՆՈՒԱՐԴԷ

Արեւն էր ծագել, արեւ հայկական,
կարմրուկ ցուքերով նորահաս գարնան,
Մասիսու զարկեր ճակտին ըսպիտակ
Ու շուրջ կը պատէր վարդածոյլ պըսակ.
Թըռչնոց արթնացան երգեր քաղցրօրով,
Ու լըցին լըռիկ դաշտերն ու ծործոր.
Ծագկունք վերուցին աչեր ցօղալից,
Ու ծաւալեցին բայրեր խնկալից:
Արամնակայ սօսեաց ծայրերէն՝
Անուշակ քամին անցաւ հեզօրէն,
Երասխայ ջրերն իջաւ պըսպըղուն
Ու գըրորտըկեց ալիս ծրփծրփուն: —
Այն նուիրական ծառոցն ի սաղարթ
Ըզբերս իւր յառեր պարման մի զըւարթ,
Մըտիկ դընէր զի՞նչ սըլուըլան սօսիք՝
Եւ զի՞նչ պատասխան տան գետոյն ալիք:
Գլուխն ականակուռ գըրած սաղաւարտ,

ման մեծ հանճարի մ'արժանի է. զայն կարգացողը
կ'իմանայ իսկոյն՝ եթէ ճաշակ ունի, թէ ան՝ մեծ վար-
պետի մը վրձինով չպարուած աննման պատկեր մ'է:
Նկարագրութիւնը գրականութեան ամենէն դժուա-
րին տեսակներէն մէկն է. եւ անոր մէջ գլխաւորապէս
կը տարբերի մեծ գրագէտը փոքրէն: Ամեն գլխաւոր
պարագայ յիշատակելի, գեղեցիկ երանգօք՝ առանց
աւելորդաբանութեան, այս է կանոնը:

Եւ լանջ կը փայլէր ի զրահ բազմամարտ:
Հըզօր յաջն ունէր տէգ մի զինչ գերան,
Ու մէջքն էր կապել ըզթուր ընդ մահուան¹.
Հանց աղեղ լարած թուխ լայն լայն յօնքեր,
Ճակատուն հովտին կարծես ցանկ պատեր².
Ու գռուղ հոպոպիք ոլրելով սեւ սեւ՝
Կը ծըփան մարմար վըզին ծաղկածեւ:
Իսկ երբ բոցափայլ աչիկն եռանդնոտ
Վեր առած հայէր յարփին անաղօտ,
Կարծես դէմ ընդ դէմ յերկիր և յերկին
Ջոյգ մի արեւներ իրար պըշնուին: —
Այն քաջին ուսոյ կըլթընած քընքուշ՝
Կին մի տեսնուէր քան շուշանն անուշ,
Ինչպէս ձիւնաթոյր հեզիկ աղաւնի,
Թեւերն ամփոփած բոյնին քով թառի:
Արչալոյսն երբ գայ այգուց ցօղաղարդ՝
Ոչ այնպէս փափկիկ ճակատն ունի վարդ,
Ինչպէս նորա սուրբ այտերուն վերան՝
Բոսոր ու ճերմակ վարդեր կը ցոլան:
Կապոյտ աշուրներն՝ են ջինջ՝ աւելի
Քան թէ այն գարնան մարութր դէմք երկնի.
Ո՛չ, չըկայ քըրքում մի այնպէս սիրուն՝
Որ նորա յաղթէ ոսկի մագըրուն³:

(1) Կապել զբուր բնդ մանուսան. մտածման վսեմի
գեղեցիկ օրինակ է: (2) Հանց աղեղ լարած՝ մինչեւ
ցանկ պատեր, ճոխութեան եւ մեծափայլուչ բա-
ցաբութեան տիպար է: (3) Այս երեսը ծայրէ ի ծայր
փափկութիւն, ներդաշնակութիւն եւ շնորհ կը բու-

Չէ, նա մահացու կարծես թէ չէ՛ր կին,
Այլ երկնաբնակ հրեշտակն էր քաջին,
Որ կընծա առել գողտրիկ կերպարանք,
Լոյս տալ աչքերուն, սրբոտին ըստփանք:
— Անուշակ քամին իջաւ մէյ մին այլ
Եւ ծածանեցան ծամերն ոսկեփայլ,
Ու երկու կաթիլ այն ծաւի աչքէն
Ընկան ինչպէս շիթք ցօղոյ երկընքէն:
Լըռեցին թըռչունք և սօսեաց քընքշանք,
Լըռեցին կարկաճք, այլ և արձագանք.
Կարծես թէ բնութիւն լըսել փափաքէր,
Այն վեհ ամուլից, ա՛հ, վերջին խօսքեր:

ԻՌՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

13

ԵԻՐՈՊԱ ԵՒ ԱՍԻԱ

Արեւելք արշալուսոյ երկիրն է, Արեւելք
հազար և մի գիշերանց երկիրն է, Արեւելք
հրաշալեաց երկիրն է, Արեւելք հրաշալից եր-
կիրն է. — Արեւելք մեռելոց երկիրն է:

Բայ ի վերջին դատաւճռէն՝ բոլոր այս պատ-

րէ: Դիտեցէք մանաւանդ՝ կարծես դեմ ընդ դեմ էն
մինչեւ պոյնտին, եւ՝ ինչպէս ճիւղաբոյր ճեղքիկ ա-
ղաւնի էն մինչեւ բոյնիս քով քառի տողերուն գե-
ղեցիկ բացատրութիւնը:

գամք և վկայութիւնք ապաքէն իբր Արեւելից
որդիք՝ կը գգուեն մեր անձնասիրութիւնն:
Արդարեւ բնութիւն և մարդկութիւն արեւել-
եան լաշխարհաց մէջ մանաւանդ պարզած են
իրենց հրաշափառ մեծութիւնն:

Ամենէն հսկայ լերինք Արեւելից մէջ կը բարձ-
րանան. ամենէն լայնատարր և արգաւանդ-
դաշտորայք Արեւելից մէջ կը տարածուին ու
կը պտղաբերին. ամենէն ակնախտիղ գոհար-
ներ Արեւելեան հողոյն ներքեւ կը թագչին.
ամենէն ակնապարար բոյսեր Արեւելեան արփ-
ւոյն ներքեւ կը փթթին. ամենէն տիտան՝ մար-
դիկ և ամենէն տիտան կենդանիք Արեւելից
են որդիք. Արեւելեան աղգաց ծոցոյն մէջ լոյս

(1) Տիտան. հսկայ. Այս բառը գրականութեան մէջ
մտած է Տիտանի որդւոց անունէն: Տիտան՝ ըստ դի-
ցաբանից եղբայր էր Սատուռնոսի եւ որդի Երկնից եւ
Երկրի: Ասիկա Սատուռնոսէն առաջ պիտի իշխէր
տիեզերաց, բայց մայրերնին Սատուռնոսը չատ սիրե-
լուն համար՝ աղաչեց Տիտանայ՝ որ եղբայրն իշխէ:
Տիտան ընդունեց սա պայմանաւ որ Սատուռնոս իր
զաւակներն ուտէ՝ քանի որ ծնին: Սակայն Կիբելէ՝
Սատուռնոսի կինն յաջողեցաւ ազատել Արամազդ՝
անոր տեղ քար կլլեցնելով Սատուռնոսի: Արամազդ
մեծնալով տիրեց Ոլիմպոսի, վռնեց իր հօրեղբայրը
որ գնաց Լատիում: Իսկ Տիտանայ որդիք՝ ահաւոր
հսկայք՝ իրենց հօր եղած անիրաւութեան վրէժն առ-
նելու համար, լեռներ իրարու վրայ դնելով Ոլիմպոս
եմել եւ անտի զԱրամազդ վար վռնելով ուղեցին,
սակայն Արամազդ զանոնք շանթահար ըրաւ:

տեսած են արուեստական և մատենագրական անմահ հրաշակերտներ՝ որք համայն աշխարհի մէջ լոյս սփռած և համայն ազգաց օրինակ հանդիսացած են : Արեւելից մէջ աստուածներ մարդայած¹ և մարդիկ աստուածացած² են : Ամենամեծ կայսրութիւնք կանգնած և կործանած են Արեւելից մէջ . . . :

Կործանում, քայքայում, աւերում, լքում, մեռելութիւն, աւաղ, այս է բաժինն Արեւելից՝ երկար դարերէ հետէ : Պատմաբանք Եւրոպայի՝ որ հին աշխարհ կը կոչուի Գոլոմպագիւտ աշխարհին նկատմամբ, պատմաբանք և բանաստեղծք հին եւ նոր աշխարհին՝ հնագոյն Ասիան այցելելով՝ զայս կը հաստատեն ու կը տալեն միաբան . — Արեւելք կենդանեաց և ազատաց, ապարանից, դրախտներու երկիրն էր

(1) Աստուածներ մարդացած. Արեւելից մէջ մարդացաւ Քրիստոս . նոյնպէս Արեւելից մէջ մարդացաւ Վիշնու Հնդկաց երրորդութեան երկրորդ անձը՝ որ երկրէ երկիր սլաւոնացաւ՝ աշխատութեան եւ առաքինութեան սէր քարոզելով : (2) Մարդիկ աստուածացած. Արեւելքի մէջ իշխանք աստուածային սպտիւ կ'ընդունէին ժողովուրդէն՝ որ զանոնք կը նկատէր որդի Աստուծոյ : Այս սովորական էր մանաւանդ Ասորեստանեայց եւ Եգիպտացոց մէջ : Արիական ցեղերն ալ իրենց իշխաններն աստուածացուցին շատ անգամ՝ բայց անոնց մահունէն վերջ, պարզապէս պատուելով եւ ոչ կենդանութեան . ասով արիական ցեղք՝ մանաւանդ անոր Յունա-լատին բողբոջը աւելի անկախ ոգի ունէր :

երբեմն . մեռելոց և ստրկաց, աւերակաց ու դամբանաց երկիրն է այսօր Արեւելք . . . :

Այլ այս՝ ի կենդանութեան հրաշգործ Արեւելքն՝ ի մեռելութենէ ալ հրաշքներ կը գործէ . . . խուլ և ահեղ մռնչմունք կ'ենեն երբեմն երբեմն այն անհուն գերեզմանին խորքէն . հողն ահագին պատառուածներով կը պատառի ուրեք ուրեք, և մերթ դիւային, մերթ հրեշտակային անորոշ խօսակցութիւնք կը լըսուին : Սառելու տակէն հուր մը յանկարծ կը բորբոքի, և նոյն հետայն կը շիջանի, է զի լուսափայլ, է զի բոսորաների՝ աղերսալիր թէ սպառնալիր կիսաւարտ բառեր կ'ընդհանարուին կիսաւեր կոթողաց վրայ :

Որդին կը մօտենայ մօրն . անճա՛ռ ուրախութիւն, աստուածարժան տեսարան : Եւրոպան մօտեցած է մեզ . — կ'ողջունենք իր բանաստեղծներն, կը թարգմանենք իր մատենագիրներն, կ'ընդօրինակենք իր արուեստագէտներն, կը նկրտինք հասկընալ իր իմաստասէրներն, անձկաւ կը տենչանք ընդգրկել եւրոպական քաղաքակրթութիւնն, բարեխառնելով զայն մեր տոհմային բարուց և մեր ազգային ոգւոյն հետ :

Երանի՛ այն ժողովրդին՝ որ կը գրաւէ եւրոպացւոյն ուն և համակրութիւնն . . . :

ԿԵԱՆՔ ՄԵԾԱՏԱՆ ՄԸ

Դարպաս ունիս դու հոյակապ ծովուն յեզեր ,
Նըկարակերտ ոսկեդրուադ են ձեղուններ .
Շըքեղաշուք կահ և կազմած կը զարդարեն
Քո դահլիճներ՝ զոր պերճ օթոցք կը յատակեն .
Ամենուրեք կուճ սպիտակ , աղնիւ պորփիւր ,
Ոսկի , արծաթ , սնդուս , թաւիչ , ճոխութիւնք
բիւր ,

Հըրաշակերտ դորձք ճարտարաց պատկեր արձան
Կը զօշոտեն աչքն ու գլխոյն պըտոյտ կուտան :
Ապարանիդ կունալն ի ձեւ ամփիթատեր
Կը բարձրանայ յարկ յարկ պարտէզ մինչեւ
յամպեր .

Աստ անտառակ նըսեմաստուեր , անդ աւազան
Ուր գոյնզգոյն վըտառ վըտառ ձկունք խայտան ,
Աստ միգաստան , բազմաբուրեան կայ անդ
ծաղկոց ,

Ասդին կանգնի խորհրդալից հեշտ հովանոց .
Անդին ձմերոց մի ջերմասէր տնկոց փափկիկ ,
Ու հոս ու հոն կանդիցուհեաց մերկ խմբանդրիք :
Սիրաժըմիտ յաւերժհարսանց իբրեւ մի բոյլ ,
Անցնիւր տարբեր քեզ բերելով հաճոյից հոյլ ,
Բոլորտիքդ ոսկի ժամուց կը դառնայ պար
Քեզ քծնելով՝ քեզ շոյելով տարփողաբար :
Ամեն ազգէ , ամեն սեռէ ծառայից գունդ

Ակնարկութեանդ ի սպաս մընայ միշտ սըրտա-
թունդ .

Հացկատակաց դասակ շուրջըդ կը դեղերի ,
Մեզը ի բերան , խնկաման յափ , գրամիդ գերի-
եւ երբ ուզես՝ քաղցրահայեաց տարփուհիներ
Թեթեւաքայլ կուգան զիւրեանց ընծայել սէր :
Բազմախորտիկ ճոխ սեղանէդ , ուր յանցնիւր ճաշ
Ընտանիքի մ'ամանայ պարէնը կուլ կուտաս ,
Կը գըլըրիս խաղի սեղանն առ ի փորձել
Թէ քեզ արդեօք հաւատարիմ բախտդ է մնացել :
Կամ տարածուիս ի պերճ գահոյս , և խեղկատակ
Հոպըտանօք շարժէ ծաղուդ մեծ աղաղակ .
Ընդոտոց ցատկես իբր ի խոհէ յանկարծական
Շուտով պատրաստ թող մակոյկը կամ կառքն
ըլլան . »

Եւ քառաձի լանտոյին մէջ սէգ ընկղմած՝
Ընդ բազմամբոխն անցնիս թռչիս կայծակնա-
պաց .

Կամ շողեշարժ թեթեւ ի կուր՝ արշաւասոյր
Դիմես յափն այն ուր նոր հեշտից կոչէ քեզ բոյր :
Երեկոյին երբոր երկիր պտտէ խաւար՝
Ապարանիդ մէջ լուցանեն տիւս անհամար
Բազմաստեղեան ճրագգարանք՝ զորոց ըզշող
Բիւրապատկեն թանգ հայելիք լուսափողփող :

(1) Կուր. Նաւակ , մակոյկ : (2) Բազմաստեղեան
ճրագարանք , մոմ կամ ուրիշ լուսաւոր մարմին գնե-
լու շատ աչքեր ունեցող ճրագարան :

Շըքեղափայլ ցայգահանդէս յաճախ ունիս
Ուր ժամագիր լինին ամէն ինչ որ Պօլիս
Ունի բամբիշ աղնրւաշուք , աւագանի
Դեսպանական , իշխան , հարուստ , պէյ անուանի-
եւ կը հընչեն նըւագարանք մեծաբարբառ ,
կը պըտուտի յորձնեռանդն հերարձակ պար-
եւ զերդ թիթուունք ճըրագին շուրջ՝ դառնան
ըզքեւ

Ծիծաղաշուրթ մերկալանջիկ կոյսը թեւ ի թեւ :
Տէրութեանըդ այս չէ սահման , և ոչ բաստիդ ,
Ծիր ճոխութեանդ հեռուն լայնի շուրջ կեդ-
րոնիդ :

Թէ յԱսիա և թէ յԵւրոպ անեղր անբաւ
Ջըզին կալուածքդ , անտառք անծայր միթին
և թաւ ,

Պաճարալիր ագարակներ , չէն և աւան
Քեզ հարկատու , և , զերդ երբեմն Արեւ-արքայն¹
Քիմահաճոյքդ օր մ'ուզեց ի դրախտ փոխել լերիկ
Ժայռ ,

Ոսկի հեղեր դու բռնալիր , և ի մերկ քար
Իբր հըմայիւք յափ վոսփորին Ասիական
Պարտէզք յարեան , և կանգնեցան խօշ դիւ-
թական ,

Այնպէս որ երբ ընկողմանած պատուհանիդ
Առջեւ , ի դուրս դատարկայած նետես աշուիդ ,

(1) Արեւ-արքայն . Լուդովիկոս չորեքտասանե-
րորդ՝ որ անբաւ գումարներ վառնեց Վէրսայի պար-
տէզներուն համար :

Քեզ ողջունեն հորիզոնին վերայ ժպտուն
Քո մեծութեան վըկայք , նըշանք փառքիդ
անհուն :

Երբոր կամիս ի գբօսանս ենել որսոց ,
Արքայանման՝ ունիս կազմած , մեծ երէոց
Սալամիակ սօս նըթոյգներ , բարակաց գունդ :
Սպասեակներ ետեւ առջեւ , և թունդ ի թունդ՝
կամակատար բարեկամաց խումբի մի հետ
Կ'երթաս փոշի հանելով յամպ լայն յարահետ :
Ամիսներով այլ չերեւիս , կը փարատես
Սրտիդ տաղտուկ անկող սրսոյն արեանն ի տես-
եւ երբ եղնիկ , վիթ¹ , նապաստակ , յամայր¹
կտցար² ,

Ի նախճիրէդ դառնաս ժողված առտոտ տառտ ,
Օրաթերթեր ի ձայն փողոց կը հռչակեն ,
Եւ վերագարձ բարբառտիկ քեզ կը մաղթեն :
Ըզքեզ աշխարհ ի պերճ տխողոս բարձրապատիւ
Կոյէ ու կուրծդ շըքանըշանք փայլին անթիւ ,
Վեհապետաց այլ բազմեցար դու հացակից ,
Յորդատեղաց իջան ի քեզ ձիրք արքայից .
Բարեգուշակ տտողի մի տակ ծնար արդարեւ
Իւր զենիթին վերայ շողայ բախտիդ արեւ :

ԱՐՄՅ

(1) Վիթ , յամոյր . վայրի այծ : (2) Կտցար . վայրի
հաւ :

ՀԱՅՐ ԵՒ ՄԱՅՐ

Թագաւոր, կայսր, իշխան, ժողովուրդ, ազգ-
ւայլն, մեծափառ անուանք իրենց բարձրանը-
շան տիտղոսներով հանդերձ ցած ու նուաստ
են՝ հայր և մայր սիրելի ու պատկառելի կոչ-
ման առաջ: Քանզի հայր ու մայր անուանք
նախասկիզբն արմատ են այլ ամեն անուանց:
Թագաւոր, իշխան, ժողովուրդ, ազգ՝ հայր
ու մայր փարելի անուանց ծնողական շառա-
ւիղներն են՝ որ նոյն միացեալ արմատէն և
երկճղի բնէն կը բուսնին և կը սփռնին աշխար-
հիս վերայ:

Տես դու, թէ քանի՞ յատկանիշ և խորհրդ-
գական նշանակութիւն ունին այդ աշխարհա-
նազ անուանք. — սէր, ծնունդ, կեանք, գո-
րով, գգուանք, գուլթ, որդեւսիրութիւն, խը-
նամք և այլն:

Երկու նորապսակ ամուսինք՝ մինչ երբեմն
իբրեւ զաւակ՝ սոսկ իրենց մկրտութեան անու-
նով կը կոչուէին, այժմ՝ այդ անուանց վերայ
կը յաւելուն նաեւ հայր և մայր կոչումն: Զաւակ
ծնանելով՝ ընկերութեան կեանքին մէջ կը բարձ-
րանայ իրենց կոչումն և կը միանայ երկնաւոր
հօր հետ որ տիեզերաց հայրն ու հեղինակն է:

Ո՛վ, ի՞նչ զարմանալի է. երկինք ու երկիր

ի միասին կը մշակեն ամուսնական և խորհրդա-
կան դրախտն: Երկնից հայրն երկնքէն կ'օրհնէ,
սուքա երկրիս վերայ զաւակ կը ծնանին ու կա-
ճին, այլ չգիտեն թէ ո՞րպէս: Լուռ լեր, բը-
նագէտ, դու ևս չգիտես այն խոր ու անյայտ
օրէնքները. — թէ ի՞նչպէս մանուկն կը նկարի
ի մարդ, և ո՞ր ձեռքն է՝ որ այդ չքնաղ պատ-
կերը անհուն ձեւերու տիպով կը նկարէ: «Ամե-
նայն ինչ բնական է, բնական օրէնքով է» կ'ըսես
ու կը վճռես, որպէս թէ այդ օրէնքները հը-
րաչք չեն մեր տգիտութեան առաջ, կամ թէ
այդ յաւիտենական օրէնքներուն վարիչ չկայ,
օրէնք ինքնին կը հրաշագործէ: Ո՛չ, այդպէս
չէ. դու ևս խոնարհի՛ր հպարտացող գիտու-
թենէդ, և մեզ հետ խոստովանի՛ր ու հաւա-
տա՛ որ միայն երկնից հօր ձեռքն է՝ որ մանուկ-
ներու փոքրիկ հասակները ի վեր կը քարչէ.
երկրի ծնողք կաթն ու հաց կուտան. երկնից
հայրը՝ բանաւորութեան լոյս և հանճար. սու-
քա ձեռագործ ու շինովի հանդերձ կը պատ-
րաստեն, իսկ նա բնական գեղով զարմանաղան
կը զարդարէ. սուքա մեծ աշխատութեամբ ու-
սումն ու գիտութիւն կ'աւանդեն, և նա ման-
կական փափուկ ըղելի մէջ խեղճն ու հանճար
կը դետեղէ:

Ահա այսպէս երկինք և երկիր միանալով
մշտապէս կ'արարչագործեն մարդկութեան յա-
րատելող կեանքը: Եթէ պահ մի դադրի ըն-

տանեաց մէջ այս արարչադործող ու մշակող ձեռք՝ կեանքը կը մեռնի՝ ու կսպառի մարդն աշխարհէս : Այսչափ մեծ և այսչափ բարձր է հայրութեան և մայրութեան կոչումն :

Նուառո ու անասնաբարոյ և ամբարիշտ են այն մուրամիտ մարդիկ՝ որ հայրութեան, մայրութեան, և ընտանեկան իրաւունքները ջնջել բառնալ կ'ուզեն մարդկային ընկերութենէն :

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

16

ՀՐԱԺԵՇՏ

ԱՌ ՀԱՅԿԱԿ

Ահա վերջին խարոյկն է որ կու մխայ մեր հայրենական հսկմանց վառարանին անկիւնը, ո՛վ Հայկակ, և այս ճաթոտող ու վառվռուն մախրիքս՝ վաղը առտու պիտի գտուն ցուրտ մոխրիք, և այնպէս մնան՝ մինչեւ որ տարւոյն երեք եղանակներն ալ դառնան լրանան և նորէն գայ չորրորդն : Եւ երբ նորէն դառնայ գայ այս եղանակս, արդեօք մենք ալ նորէն պիտի գտնենք զիրար՝ մեր վառարանին քով :

Ահա դարնանարեւր լուսնին նորարծարծ ճառագայթներն պատուհանաց ապակիներէն ներս ցայտելով՝ կու հրաւիրեն զմեզ բանալ փա-

(1) Մախրիք. եղած փայտ (չբրա) :

կանքը, ելնել դուրս, տեսնել նորէն զբնութիւն : Բնութիւն նորոգեալ, իբրեւ իր ատեղծման առաւօտուն, իբրեւ առաջին իրիկունը, յորում նոր վառած լուսնին ճաճանչից տակ՝ կու հանգչէր խաղաղիկ, ինչպէս սպիտակազգեստ մօր մը շղարչից մէջ՝ անդրանիկն անուշաքուն¹ . . . : Այլ մինչեւեւ հոս այսպէս պայծառ ծագէ և ծիծաղի լուսնակս, միթէ երկրիս ուրիշ կողմեր ալ չե՞ն թաղուած թաթղուած մթութեան մէջ : Միթէ երկրիս քրոջ՝ ծիածաւալ ծովուն ծովի ծովի ծոցերուն մէջ՝ չկա՞ն ալէկոծ նաւեր՝ որ անդունդէ անդունդ սահելով՝ դռնէ ինկնելու² վճին յատակը տեսնելու համար՝ աստղիկ մը, լուսիկ մը կը մուրան վերէն ու չեն տեսներ . . . :

Այսպէս է կենաց ընթացքն. երբեմն լոյս և երբեմն մութ. և միշտ հարկ է երթալ, ինչուան որ հասնինք արարչադիր կէտը : — Սակայն ով որ զերկիրս յատակ կու ճանչնայ այն տաճարին՝ որոյ վերնայարկն է երկին, միշտ անխռով կ'երթայ, խաղաղ կ'ապրի :

Քանի որ սրտի սիւնակն շիտակ է, և հոգւոյն կարմիր կանթեղն վառ է, յաջող է մարդուս :

Մեր խարոյկն կու մարի, լուսնակն ալ կու ծածկի կու մաշի : Սիրալիր սիրտն անսպառ է. անմահութեան ակնկալու հոգին երջանիկ է :

(1) Անդրանիկն անուշաքուն. Ադամ. (2) Ինկնելու. իյնալիք :

Հաւատարիմն Աստուծոյ և իր անձին՝ հաւատարիմ է և հայրենեաց . անհաւատարիմն հայրենեաց՝ չէ հաւատարիմ և իր հոգւոյն և ոչ երկնից : — Ամենէն սուրբ և աղնիւ գործ և աշխատանք երկրիս վրայ՝ երկնից և հայրենեաց համար եղածներն են : Թէպէտ և զանազան են հասակք և վիճակք , այլ ամենքն ալ ըստ չափու և ըստ վիճակի իւրեանց՝ պարտաւան են երկնից և հայրենեաց :

Ահա կուհնչէ հասարակ գիշերուան պահն : Մեր միայնխօսութեանց ժամերն անցան , կուսկսին ժամք գործոց և աշխատութեանց . վաղն նոր օր , նոր գարուն՝ ի նոր կեանս կուհրաւիրէ գքեզ , Հայկակ :

Նորաբողբոջ բնութեան մէջ բացուած՝ նոր կոկոն մարդկութեան , ծաղիկ հայրենեաց , առոյգ հասակաւ ձեւացեալ , արդ կու վայլէ որ ձեւանաս քաղաքական կենօք . վիճակ մը ընտրելով և գործ մը կատարելով յերկրի յօգուտ ընտանեաց և հայրենեաց և հաճոյ երկնից :

Հարկ է որ միտա բարով ըսենք իրարու , անմոռաց պահելով մեր հայրենեաց Յուշիկքը :

Առնում ես իմ հասակիս ցուպը , և իջնեմ բլրէս վար , առնուս դու ալ հասակիդ յարմար աշխատութեան գործիդ , օրհնել տաս երկնից , և ելնես դէպ ի վեր , ի բլուրն կենաց :

ԴԵՌՄԻ Վ. ԱԼԻՇԱՆ

(Յուշիկք)

ԱՌ ՓՈՔՐԻԿ ՏԻՐՈՒՀԻ

Տեսած ես դու վարդին այն թերթ զոր հովիկ խըլեալ թողու մերթ շուշանին ի ծոցիկ ,
Ուր թերթըն որբ թըրթուայ երկար և երկմիտ՝
Մինչեւ ահա խուսափի այն զերդ ժըմիտ :
Այսպէս և դու , վարդափրթիթ Տիրուհի ,
Յանմեղութեան և մանկութեան շուշանի
Թագած իրրեւ մատաղ ձագուկն ի բունիկ ,
Մերթ ընդ ըսկիհ ցնորից բաղխես քո թեւիկ :
Օհ , մի , մի՛ դուրս... անմեղութեան տայ մարդ
Թոյն :

Մինչ դըրախտիդ մէջ բացխրիկ խաղաս դուն՝
Այն ծաղկածիր սահմանէն , օհ , չը գիտես
Ինչ է մարդ և ո՞ւր ճըղտին դաւք իւր անտես...
Մանկիկ , քո վարդ լեզուակն յաւէտ թող խօսի ,
Զի խօսըդ իսկ երգ է գողտրիկ , Տիրուհի .
Հրեշտակք անշուշտ անձագանք տան քո երգոց ,
Վարդ և յասմիկ պատեն ի թեւս խընկահոծ :
Ժըպտէ , կուսիկ , զի թարմ ծիծաղիդ մէջէն
Հինգ գարուններ իւրեանց բուրում ծաւալեն ,
Եւ ծլին ըզքեւ կոկոնք վարդից լուսաշող ,
Որոց ժըմիտիդ շողին է սուրբ նախացող :

Մ. ՁԵՐԱԶ

(1) Դիտեցէք այս եւ նախընթաց տողին փափկութիւնը :

ԲԱՐԻՁ ԵՒ ԼՈՆՏՈՆ

Տիար Խմբագիր ,

Ոչ եւս Բարիզի եղելութիւն մը , այլ գրեթէ անձնական եղելութիւն մը պիտի պատմեմ , եւ այս իսկ է որ Մանչն անցայ Լոնտոն գնացի : Մանչն անցնիլը վտանգ մ'անցնիլ է , եւ Լոնտոն երթալը ուրիշ աշխարհ երթալ է : Ինձ մանաւանդ ո՛րչափ անախորժ է Ուլիկան . ոչ իր դորչագոյն թլփայորդ ալիքները կը սիրեմ , ոչ իր կատաղութիւնը : Ժամանակէ մ'ի վեր մանաւանդ ոչ եւս կը հասկնամ Վ. Հիւկոն երբ կ'ըսէ . Ըղդաւնութիւն մոռնամ սրբտիւս երբ մեծութիւն կը տեսնեմ ,

Անոր համար ահա եւ հոս ծովուն գրացի եկել եմ¹ :

Եւ ոչ ուրիշ քերթողի մը հետ դառն ալիքներէն քաղցրութիւն կ'ախկալեմ իմ աւուրց համար : Չէ , Վիրգիլիոսի հետ ա'լ մի միայն չեմ լսուց կը սիրեմ , եւ Միլտոնի շփոթեց ջրէն . եւ չեմ Պայրըն՝ որ ըսեմ Ուլիկանոսի աշխարհ . եւ չեմ Պայրըն՝ որ ըսեմ Ուլիկանոսի

(1) Դիտելու արժանի է որ ամեն տխուր մեծ բանաստեղծներ ծովը սիրած են . այս կարգէն էին Վեթերէ գերմանացի մեծագոյն բանաստեղծը եւ հիանալի Պայրըն անգլիացին՝ որուն վրայ երկու տող վար խօսած է յօդուածիս հեղինակը :

ալիքներուն . «Թող որոտայ Ուլիկան՝ այլ պէտք է տանի զիս» . Ուլիկանոն՝ որուն այս ջրանցքը նեղուածք կուգայ իրեն եւ որ ստամբակեալ երկու եղերաց դէմ՝ ձայն կուտայ իր անդրնդոց՝ որ իրենց բոլոր եղեւն ու ալիք դուրս հանեն¹ : Այլ Ուլիկանոսի ալիքներէն ալ մարդ կ'ազատի՝ եւ ահա գնացի ի Լոնտոն ու դարձայ . Լոնտոն՝ որ ինք միայն տէրութեան մը չափ մեծ է եւ բազմամարդ : Բարիզ երկու միլիոն բնակիչ ունի , Լոնտոն՝ չորս միլիոն : Եւ ո՛րչափ տարբեր են երկու քաղաքները . Բարիզ աշխարհի քաղաքն է , Լոնտոն աշխարհի ոտտանն է . Բարիզ սիրելի , Լոնտոն՝ պատկառելի . Բարիզի յատկանիշն է վայելչութիւն , Լոնտոն՝ մեծվայելչութիւնն է . Բարիզ ցնծուն եւ արթուն , Լոնտոն՝ գործօն եւ խոհուն . Բարիզ՝ ամեն բանի ծաղրածու , Լոնտոն՝ ամեն բանի ակնածու . Բարիզ՝ բազում այն է՝ որ թեթեւ ու անզգաստ . Լոնտոն՝ միշտ ծանր ու զգաստ . Բարիզ՝ այսօր ձեռներէց՝ վաղը ձեռնթափ , Լոնտոն անյողդողդ ձեռնարկու . Բարիզ հաւասարութեան քաղաք , Լոնտոն՝ ազատութեան քաղաք . Բարիզ միշտ կը խլրտի , Լոնտոն երբեմն կը շարժի :

(1) Ստամբակեայ իր երկու եղերաց դիմ ձայն կուտայ իր անդրնոց՝ որ իրենց բոլոր եղեւն ու ալիք դուրս հանեն . այս ուժգին բացատրութեամբ կ'արձեւ թէ Ուլիկան կ'անձնաւորի մեր աչաց առջեւ իր սարսափներով :

Բարեգի մէջ փողոցները կ'ապրին մարդիկ, լոռտոնի մէջ տունները կ'ապրին. Բարեղ եկեղեցի երթալն ամօթ կը համարուի, լոռտոն եկեղեցի չերթալն ամօթ է: Ընտանիք, կրօնք, ահա երկու մեծ բան՝ որոնցմով անկարելի է որ ազգ մը մեծ չըլլայ: Աշխարհի մէջ կէտ մըն է այս կղզին, այլ է երբեմն՝ որ այդ կէտը աշխարհի կը հրամայէ, ինչպէս Ֆօքս ըսաւ օր մը Նաբօլէոն Մեծին: Եթէ թիէռի պատմութիւնը քովս ունենայի, բառ առ բառ կ'օրինակէի հոս այս հետաքրքրական խօսակցութիւնը Գաղղիոյ աշխարհակալ կայսեր ու Բիթի¹ ախոյեան այն մեծ անգղիացւոյն մէջ, ուր յանկարծ Ալպիոնի² զաւկին ամբարտաւանութիւնը կ'արթնայ: Ամբարտաւանութիւն, ի՞նչ շուտ կը հանէ մարդբերնէ այսպիսի բառեր՝ հետեւելով ընդհանուր կարծեաց հոսանքին.

Անգղիացին կ'զգայ ինքզինքը, բայց ամբարտաւան չէ. ինչ որ ամբարտաւանութիւն կը թուի իր վրայ, շատ անգամ ամէկոտութիւն է: Կարծես թէ խոպան բան մը ունին այս մարդիկ՝ որ կը խօշնին: Բարեկամիս մէկը կ'ըսէր թէ քաղաքակրթեալ վայրենիներ են՝ և այս ալ

(1) Բիթ կամ Լորտ Զաթամ նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցած է Անգլիոյ. իր որդին Վիլիամ Բիթ երեք անգամ զօրեղ զաշնակցութիւններ հանեց Գաղղիոյ դէմ՝ անոր փառասէր դիտումները ի դերեւ հանելու համար: (2) Ալպիոնի գաւակ. Անգղիացի:

թերեւս իրենց մեծութեան գաղտնիքներէն մէկն է:

Այլ ի բաց առեալ այս մտանաւորութիւնն իրենց ընդհանուր բնաւորութեանը մէջ, կ'ըսեն թէ ոչ ոք անգղիացի լօրտի մը չափ գիտէ մեծարել դիմացինը, քաղցր ու քաղաքավար ըլլալ: Որչափ ալ մարդ ընկերհաշտական¹ գաղափարներով տողորուած ըլլայ՝ անկարելի է որ հիացմամբ կանգ չառնէ անգղիացի ազնուականի մ'առջեւ: Եւ ի՞նչպէս մեծ չզգայ մարդ ինքը և մեծութեան կնիքը չկրէ վրան՝ երբ որդի ի հօրէ՝ վեց կամ ութ հարիւր տարուան նախահայրներու զաւակն է, ամենն ալ տանուտեալը, ամենուն ալ քաղաքը լոռտոն: Այս իմաստով պիտի ըլլայ, որ մեր նախնիք՝ որ ոստանիկ² բառը կը գործածէին ընդհանրապէս, չօրորդի կ'ըսեն եղեր ազնուական մարդու, ինչպէս կարգացած եմ կարծեմ խորենացւոյն մէջ: Անգղիոյ մէջ մէն մի ոստանիկ թագաւոր մըն է, այլ և այս ճշմարտապէս ազատ երկրին մէջ անցնիւր ոք, թէ նախարար ըլլայ տանուտէր, թէ հասարակ տանուտէր, իր տանը մէջ թագաւոր է³. ահա այս ձեւով կը

(1) Ընկերհաշտական. հաւասարութիւն սիրող, ռամկավարական: (2) Ոստանիկ. քաղաքացի, ազնուական. ասոր հակառակն է՝ շինական, այսինքն գիւղաբնակ, երկրագործ մարդ: (3) Անգղիացիք օրէնք մ'ունին՝ (ապէսս գօրբիւս) տէր, իշխան եղիր քու

յայտնեն անհատական ազատութեան այն մեծ սկզբունքը զոր ունին անգլիացիք, անյեղլի; ընդհանուր ու բացարձակ: Չգիտեմ տեղ մը գրուած է այս խօսքը, բայց ամեն անգլիացուոյ սրտին մէջ գրուած է, աւանդութեանց մէջ, բարուց մէջ արձանագրեալ է¹: Այսպէս

անմիջ, անուամբ, որու համեմատ որ եւ իյէ ամբաստանեալ անգլիացի մը իրաւունք ունի գրաւ մը տալով ազատ չըջելու մինչեւ որ իր դատը տեսնուի: Ասկէ զատ ամեն անգլիացիի տուն՝ իր դռնակն, պետութիւնն է՝ անբռնաբարելի: այնպէս որ կառավարութիւնը չկրնար ուզած ատեն մէկուն տունը կոխել, քանի որ վերոգրեալ օրէնքը գործադրութեան մէջ է: Երբ տեղ մը խռովութիւն կամ ապստամբութիւն ծագի, կառավարութիւնն բարձուած կը հրատարակէ ապիստ քօրքիսը, եւ ապա կ'սկսի քննահանոյ ձեռքակալութեան եւ տնային խռովարկութեան: (1) Անգլիացիք գրաւոր սահմանադրութիւն չունին, այլ մեծ շարք կոչուած ազգային առանձնաշնորհութեանց բովանդակութիւն մը՝ զոր տուաւ Ժան-Սանթէն արքայն 1215 ին:

Գրական դիտողութիւն. — Վսեմ. Գ. Ս. Օտեանի այս եւ ուրիշ հաստատանքները որ պիտի տեսնուին գրքիս մէջ՝ գրական ամենակատարեալ արտադրութեան տիպարներ են: Հանճար եւ հմտութիւն իրարու հետ կը միջին այս հաղուագիւտ գոհարները Հայ գրականութեան բնծայելու: Մեծ գրագէտ ըլլալու համար միայն հանճար բաւական չէ՝ այլ աշխարհի իրաց դիտողութիւն, բնութեան հրաշալի մատենին յարմամբ ընթերցողութիւն, նուրբ ճաշակ եւ ազնուական ու մեծ սիրտ: Ի՞նչ հիմնալի բաղդատութիւն Բարիզի եւ Լոնտոնի: Երաւի գրական ակնախափը երանգներ ծայրէ ի ծայր ցանուած հոծ եւ խիտ առ խիտ այս եւ միւս գրութեանց մէջ:

են նաեւ ըստ մեծի մասին քաղաքական ազատութեան սկզբունքներն ալ, աւելի աւանդութեանց ու բարուց մէջ կուեալ՝ քան թէ դաշանց ու սահմանադրութեանց մէջ, ինչպէս դատական օրէնքներն ալ աւելի դատաւորին խղճին մէջ գրուած են՝ քան թէ օրինադրութեան մէջ: Երջանիկ ազգ, օրէնքի պէտք չէ ունեցած ազատ եւ կանոնաւոր ազգ մ'ըլլալու համար:

ՎԱՆՄՄ (Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ)

19

ՎԱՆԱՅ ԱՅԳԵՍՏԱՆԻՔ

Վանայ այգեստանք՝ որ տեղական բարբառով կ'ըսուին էֆէսք, բնութեան և բնակչաց ձեռքով վայելչագեղ զարդարած երանաւտ վայրեր են, ուր խրաքանչիւր տուն իրեն կից ունի ծառաստան, այգեստան, բուրաստան, և իր դրան առջեւի փողոցին երկու եզերքը՝ առուններ ջրալից, որոց ամբերը կարգաւ տընկուած են սաղարթախիտ մանրատերեւ ուռիներ, տեղ տեղ ևս բարդին, կաղամախ, հացենին, թեղին: Փողոցներու մէջտեղը՝ հասարակաց ընդարձակ ուղին, և ճաղաքաւ ծառոց թեւերն ու տերեւները այս և այն կողմէն ի-

ըստ զրկուած խոնուած, սքանչելի հովանոց կը կազմեն անցորդաց, և որոց մէջէն արեւու ճառագայթները մանր մանր հողմածրփիկ աստղերու նման կը ծագին գետնին վրայ, անցնողին կամ նստողին գլխուն ու երեսաց վրայ ծածանելով, ինչպէս խաղաղ գիշերուան մը մէջ լուսնոյ հով ճաճանչները կը փայլեցնէ զեփրուր ծովուն ափանց մօտ եղած նօսր ջրերուն ծոցիկը:

Նոյն ժառերը՝ որոց կանանչ ու դալար վարսեր կ'օծանին օգին ցօղով և արեւուն ջերմով՝ իրենց արմատները ի գնացս ջուրց կ'ուռնան. ջուրք խոխովելով, գրգռւելով կ'անցնին, լզելով այն ծառոց ոտները, ոռոգելով իւրաքանչիւրին սահմանեալ այգին, պարտէզն ու բուրաստանը, մատակարարելով առ հասարակ տանց իլուացումն, յրմպելիս և առ ամենայն պէտս:

Այն տեղի առաւօտը՝ ոչ արեւածագումն է, եւ ոչ քաղաքակրթեալ տեղերու պէս՝ արեւածագումէն քանի մը ժամ ետքը. այլ՝ երբ լու-

(1) Նոյն ծառերը՝ առանց պաշտօնի մնացած է նախադասութեան մէջ. նախադասութեան մը մէջ իւրաքանչիւր բառ պէտք է պաշտօն մը վարէ. աւելագորութիւնն քերականական ձեւ մ'է, բայց հոս աւելագորութեամբ չարգարանար ծառերը բառը պէտք էր գրել, «Նոյն ծառերուն կանանչ ու դալար վարսեր կ'օծանին օգին ցօղով եւ արեւուն ջերմով՝ իրենց արմատները» եւայլն:

սոյ Աստղն¹ իր գլուխը կը բարձրացնէ վարագայ Գալիլիայէն, վայրիկ մի ևս՝ և ահա կը հորիզոնանայ Շուշանից² գագաթան ձիաթրունակին³ վրայ՝ ուր կարմրորայ վանից գմէթի խաչն առաջին անգամ բարի լոյս կուտայ կառնու, և մթնանլմար կը փայլկտայ. այս վայրկենիս Այգեստանեայց եկեղեցեայ ժամհարները տանիքն ելած երեսները երկցս կը խաչակնքեն, «գողու ժամ» կը զարնեն — գողերը կ'անհետանան —, դեւերը կը հալածին և գազանները որջերը կը քաշուին:

Արուսեակին ծագումը և ժամհարի կոչնակն՝ ընդհանուր ազդեցութիւն կ'ընեն մեր աշխարհի բնակչաց. ընդհանուր նշան է այդ կէտը, այդ պահը սթափելու ի քնոյ: Ճիշդ այն բուսէին երկրագործին գոմէշն ու եղն իրենց խոնջանքը անցուցած լինելով, ընկողմնած տեղէն փրալով փնքփնքալով յոտին կը կանգնին. կոփել իր բառաչը կ'արձակէ, այծը կը մկմկայ, մաքին կը բռայ, ձին կը տրոփէ և կը վրնջէ, էջն իր անճոռնի շունն կը փչէ: Աւագ մշակն արդէն ելած է, մշակները իրենց արգէլէն⁴ վար կ'իջնեն, ջուր, խոտ և դարման կը մատակարարեն:

(1) Լուսոյ աստղ. Արուսեակ. (2) Շուշան, Կարմրուր, Վարագայ մօտ գեղեր են: (3) Ձիաթրունակ. սարաւանդ մ'է: (4) Արգել. ախոռի մէջ շինուած բարձրաւանդակ մը որու վրայ կը քնանան մշակները:

Ճիշդ այն բոլորին՝ երբ վանայ երկոտասան եկեղեցեաց կոչնականքը որոտալիւր կը հնչուին՝ ազլորն իր թեւերը թափ ու ծափ տալով՝ իր «կուկուլիկուն» կը կանչէ . և որովհետեւ տուն չկայ որ ազլոր չունենայ, — ազլոր՝ որ Արարչի շինած ու լարած ոգեւոր և կենդանի ժամացոյցն է, որ անվրէպ իր վայրկեաններուն կը հսկէ ու իր պահուն կը կանչէ և իր իմաստութեան հետ ունեցած գեղեցկութեամբն ալ փառք անձին կը համարի՝ անսխալ և անթերի կատարել իր պաշտօնը, որով և իր Արարչը կը փառաւորէ՝, — այսպէս խուռն բազմութեամբ ձայնից ազլորներուն՝ ընդհանուր աղաղակաւ կը լցուի բնակչաց տուն ու թաղը, և կը դղրդին ականջները:

Մեր Այգեստանեայց ծառերու ոստերէն կախուած, կամ անոնց ճղերու արմունկներուն վրայ հաստատուած են բոյներ զանազան թռչնոց՝ որք իրենց ձագերով ծուարած² կը թառին հոն . զեփիւռը կ'երերէ զիրենք՝ և ի ներքուստ զղղղալով գնացող առուին ջուրը

(1) Գրական գիտողութիւն . — ձօն երեւակայութիւնն ու բեղմնաւոր միտքը ամենէն պարզ և հասարակ երեւցած նիւթն ալ կ'արգաստւորեն կենդանացնեն. տեսէք, ինչպէս պատշաճ կերպով իմաստասիրութիւն եւ վեհ զգացում դրած է գրուածիս հեղինակն պարզ նկարագրութեան մը մէջ, գրական շատ գեղեցկութեանց հետ: (2) Ծուարած. ձագերը թեւերուն տակ ամփոփած:

քաղցր օր օր կը սուլուէ: Լուսոյ Ասաղը իր շառաւիղը կը ծագէ չծագեր՝ իսկոյն կը բացուին ասոնց բլրերը, հաւկուր կեղեւը կ'էյնայ անոնց աչերէն, ծագման շողէն կը շողշողայ կայծկլտուքի պէս անոնց լոյս պտուղը¹, մեր այս քնացած քնարները կ'սկսին գեղգեղել հազար ու բիւր եղանակներ:

ԳԱՐԵԳՐԵ Վ. ՍՐՈՒԱՆՑՏԱՆՑ

20

Մ Ա Յ Ի Ս

Ընդէ՛ր անոյշ է այդ մանկըտոյն պտղ
Ընդ մարդ երկներանդ և մարմանդ փափկիկ,
Ոյց տեսիլ սիրուն և գեղադալար
Յուզեն որորեն մեր տարտամ ոգիք:

Սիրտ իմ, ո՛հ, ընդէ՛ր բարախես ուժգին,
Ուռիս բարձրանաս զերդ ծով փրփրադէզ,
Ի՞նչ անցաւ ընդ քեզ, սիրտ իմ՝ արտմագին,
Սիրտ խռով այլ հանդարտ² զի՞նչ անցաւ ընդ քեզ:

Զի երկրի ծոցէն դո՛ւրս ելաւ Մայիս՝
Եւ վասն աշտորիկ յուզեցար ընդ ստո,
Եւ անհուն անկերջ զարմացմամբ նայիս
Թիթեռնիկներու արշաւն ոստէ ոստ:

(1) Պտուղ. բիր (գաւառաբառ):

(2) Խուռլ միանգամայն հանդարտ սիրտ չըլար:

Ո՛ւր դիմեն նորա , է՛ր թեւք դողդողան ,
Միթէ տերեւներ լինին օդապարք ,
Զոր շունչ զեփիւռին հեզ , խաղաղական
Վարէ տատանէ ընդ ծառ և ընդ մարդ :

Կամ սիրտեր լինին ի կերպ թեւերու
Ճերմակ . շողշողուն պայծառ արփւոյն տակ ,
Որ խնդրեն զէակն հեռու , շատ հեռու՝
Եւ վարանեալ կան , տեղւոյն անգիտակ :

Երկնից աղջիկն է Մայիս սրբազան ,
Եւ յուշ առնէ մեզ Յաւիտենութիւնն ,
Որոյ ձեռն՝ իբրեւ մոզն յիւր գաւազան ,
Վեր յարուցանէ այդ զարմանքն անհուն :

Արդարեաւ սէրն , հրճուանքն է Մայիս ,
Եւ վիհ է խորին ծաղկամբ շուրջ պատած ,
Որոյ եզերքէն թէ ի վայր հայիս ,
Դուրս փայլատակէ համայնից Աստուած :

Ի՞նչ կամին ասել ուրեմն այդ ձայներ
Բիւրաւոր թռչնոց և միջատներու .
Ընդէ՛ր մերթ հեծեն՝ և մերթ սիրտ յերեր ,
Գողցեն հիացում յայտնեն իրարու :

Առաւօտներն են ճիչերով լըցուն ,
Շաղն է մարգարիտ՝ որ յեռու մանեակ ,
Եւ ապարանջան բնութեան թեւերուն ,
Ոյր անձկաւ ճըչեն սոխակ և սարեակ :

Թող ուրեմն որոյ սիրտեր բարախին՝
Երնեն ընդ առաջ հարսին երկնառաք ,
Զոր Արշալուսոյն կառքերն հրբեղէն
Հասուցին յաշխարհ մեր արագ արագ :

Երիտասարդներ , ոյց լոյս է հոգի ,
Դաշտերն ընթացէք , կայտառ շուտաբայլ ,
Եւ սուրբ ըզգացմունք , հեղ և կաթոգի՝
Վառեն երկնամբարձ աշեր լուսափայլ :

Եւ պուրակներու ներքեւ դուք կանգուն ,
Պիտի բարձրացնէք ձեր սրտերն ի վեր .
Մայիս նըւագ մ'է վեհ սիրով լըցուն .
Եղբւկ այնոցիկ որ զայն չեն լըսեր :

Եւ գնացէք շրջել , աղջկունք , թեւ ի թեւ՝
Հովանիներու ներքեւ զովասփիւռ ,
Եւ ձեր վարսերուն հետ փափկիկ , թեթեւ
Թող ի խաղ մոռնէ մանկազուարճ զեփիւռ :

Ալեզարդ ծերեր , սեմոյ վրայ նըստած ,
Թող դիտեն թոռանց պարերն ու կաքաւ ,
Եւ յիշատակներ հեռուստ սրտազգած
Նոցա առջեւէն թող անցնին կարգաւ :

Ո՛վ անցեալ ամեր , աւուրք մանկութեան ,
Լուսոյ և սիրոյ հեշտին վայրկեաններ ,
Որ կիսամոռաց անըջոց նըման ,
Հիւ գան , շուրջ յածին գլխոյն ալեհեր :

Եւ ձայնք հեռաւոր հասնին ականջին ,
Զայնք անցեալ աւուրց , և ապշած հայի ,
Եւ երախային զմայլմանն առաջին
Ծերունւոյն զարմանքն ալ յոյժ նըմանի :

Եւ շիրիմներն ալ այն պահուն խայտան ,
Զի ծաղկունք , ճիչեր , դալարիք , երգեր
Զըւարթացուցին մահու տեսարանն՝
Որպէս ասողերը պճնեն զմութ գիշեր :

Թող բերկրին բընաւք և յուսով լընուն,
Ծերն, որպէս մանուկն՝ հազնի թող հրճուանք -
Թող սարսափ չազդէ մեզ մահուան անուն,
Հաւատացէք ինձ օ այս միայն չեն կեանք:

Հանուրց աւաչին, երկնի գունդ-երուն,
Հեռաւոր շնչոյ՝ այս ամենուն մէջ,
Ձայն մի ես լըսեմ, ձայն աներերուն՝
Որ ասէ մեզ թէ հոգին է անշէջ:

Այո՛, դուք ամեն՝ ոյց դառնացան կեանք,
Դո՛ւք՝ որոց շուրթեր այլ ևս չի ժպտին՝
Ուրախ եղէք դուք, նորոգին համայնք:
Ծեր աշխարհ ահա ժպտի վերստին:

Յ. ՆԱԹԵԱՆ

21

ԱՆԳՂԻՈՅ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

ԲԱԹԹԻ Ի ԼՈՆՏՈՆ

Անգլիոյ մեծութեան՝ Մօնթէսքիէօ¹ երեք
պատճառ կը նշանակէ. — կրօնք, ազատութիւն
և վաճառականութիւն: Դեռ այսօր, հարիւր
յիսուն տարի անցնելէն ետքն ալ՝ աշխարհիս

(1) Մօնթէսքիէօ. Գաղղիացի հռչակաւոր գրագէտ-
փիլիսոփայ, հեղինակ Ոգի օրինաց, Պարսկական ցա-
մականիներ ու Մեծութիւն ու անկումն Հռովմայեց-
ւոց գրքերուն: Ծնած 1689 ին եւ մեռած 1755:

առաջին կրօնասէր, առաջին ազատ և առաջին
վաճառական ազգն է Անգլիա:

Մարդ երբ այս երկիրը կը տեսնայ ու իր
բնակիչները կը ճանչնայ՝ մէկէն կ'ըսէ ինքնիրեն -
«Ուր էր թէ մնային միշտ ասանկ»: Առաջին ան-
գամ Լոնտոն գալուս այս եղաւ իմ տպաւո-
րութիւնս, անկէ ի վեր տասն անգամ նորէն
եկայ, միշտ տպաւորութիւնս նոյն մնաց:

Բայց եթէ անգլիացիքն ու իրենց բարոյա-
կանը կը սիրեմ, այլ չեմ սիրեր իրենց ճայրոտ
երկիրքն ու բալուտ և թօնուտ մթնոլորտը:
Հազիւ հազ այս մէկ քանի ամսուան մէջ եր-
բեմն կը ցրուին մառախուղք, և թոյլ կուտան
նշուլիցն արեգական փայլել Լոնտոնի մշտակա-
նաչ մարմանդներուն վրայ՝ որք այն հազուա-
դէպ ժամերուն կարծես թէ կը խայտան խար-
տիչագեղ սպիտակափայլ անկուհեաց խոշոր
քայլերուն ներքեւ: Այս մէկ քանի ամիսը դըղ-
եակները կը պարպուին և Լոնտոն կը լեցուին:
Հեռուէն ու մօտէն ով որ կրնայ Լոնտոն կու-
գայ՝ ուր ընկերական կեանքը կ'սկսի արտաքոյ
կարգի փայլով մը փայլիլ: Հացկերոյթք ու ե-
րեկոյթք իրարու կը յաջորդեն ու ցերեկներն
ալ պարտեզներու մէջ կը շարունակին տօնք ու
հանդէսք: — Բաց է ազգային խորհրդարանը,
բաց են բոլոր թատրոնները: Թատրոն մանաւր՝
ուր ահա պիտի երդէ Բաթթին¹, քաջոլոր եր-

(1) Ատէլինա Բաթթի խառնուհին, դարուս ամենէն

գիշը, «Քոլլընդ Կառտըն»-ի սոխակը: Ո՛վ ազգ-
մեծ, շուայլ ի ծափահարութիւն, շուայլ ի վար-
ձատրութիւն. երբ տալ ուղէ՝ քիչ տալ չգի-
տէ, լիարուռն կուտայ ու կարծես թէ չըյա-
գենար տալով: Հո՛ն պէտք էր ըլլալ և ըսել
ու տեսնել: Քառորդ մ'անընդհատ տեղացին
փունջք, տրցակք, կողովներ, պսակներ, դափ-
ններ — տաւիղք և քնար — թագ և ապարօշ
— և փողոշուկք և քայռ և մանեակ — և ուրիշ
չը գիտեմ՝ քանի՛ տեսակ բան, — դրասանգ,
ծաղիկ և պտուղ — և արկղեր ու գլորոցներ —
ո՛ր գիտէ ի՛նչ — և դարձեալ ծաղիկ, դարձ-
եալ դափնիք — ու նոր փունջեր, նոր պսակ-
ներ, վերջը չեկաւ: Կարծես այս մարդիկ և
այս լապիս¹, որ սիրտերնին ի ձեռին ունին, և
ձեռքերնին քսակնին, կ'ըսէին աննման երգու-
ղին: «Երկու ամիսէ ի վեր զմայլերուցիր զմեզ,
վերացուցիր, յափշտակեցիր, հոգւոյդ բոլոր
յուզմունքը ու սրտիդ վայստաունը թափեցիր:
միմունջ կամ աղաղակ, ի հոստնա երկնանուագ-
դաշնակութեանց՝ թրթռացնելով մեր սիրտերը՝
և մեր բոլոր զգայութիւնները ողողելով յալիս
վէտ ի վէտ հիանալի ձայնիդ՝ որուն փոխ տը-

նշանաւոր գուսանն է. Եւրոպայի եւ Ամերիկայի
գրեթէ ամեն մայրաքաղաքներն այցելած, ամեն տեղ
արքայից եւ իշխանաց ու իշխանուհեաց մեծարանաց
ու զարմանաց արժանի եղած է:

(1) Լատի. անդղիներէն տիկին:

ւած էին թռչուններն իրենց դայլայլիկը, ա-
ռաւօտն իր պայծառութիւնը, իրիկունն իր
նուաղումները, և է գի՛ Ովկիանոսն իր մուն-
չիւնը, երկինքն իր սահանաց ձայնը և ամպ-
րոպք իրենց շանթը. — ա՛ռ փոխարէն որքան
որ կրնաս . . . »:

Ու թէ չամչնային՝ աւելի պիտի տային:

ՎԱՀՐԱՄ (Գ. Ս. ՕՏԵՍՆ)

22

Ղ. ԱԼԻՇԱՆ ԵՒ Մ. ՊԵՇԻԿՅԱՆԵԱՆ

Պէշիկթաշլեան իբր բանաստեղծ՝ Ղ. Ալիշա-
նէն անմիջապէս յետոյ կը գայ, որ հին և նոր
Հայերուն առաջին քերթողն է թերեւս:

Թէ բանաստեղծութիւնը մտքին գինովու-
թիւնն է՝ որպէս կ'ասէր իզգէտտին-Ապիւլ-Փո-
տայիլ-Ապտէլ-Մահապ-Ամաստէտտին-պին-Իպ-
րահիմ-էլ-Սէնճանի, ուրեմն ի՞նչ աւելի հե-
տաքրքրական՝ քան իրարու քով բերել և բաղ-
դատել երկու մեծ գինովներ, այսինքն երկու
մեծ քերթողներ, որպէս Ալիշան և Պէշիկթաշ-
լեան: Երկուքն ալ բանտուած են այն ոսկիէ
վանդակին¹ մէջ՝ որ կը կոչուի «ոտանաւոր»:

(1) Ոսկիէ վանդակ. ստուգիւ ոտանաւորը՝ մանա-
ւանդ երբ նոյնայանգ ըլլայ՝ հանճարին բռնաւորն է:

մին արծիւ է, միւսը աղաւնի, վաճառակը՝ զոր արծիւը նեղ կը գտնէ, լայն է աղաւնիին: Ուր արծիւը ստիպուած է ինքն իւր մէջ ամբիօփուիլ, աղաւնին հոն ազատ կը շարժի: — Ալիշան խիտ և հոծ իմաստներով կը ընու իւր տողերը. Պէշիկթաշլեան լայն ասպարէզ կը տայ իմաստներուն, և ինչ որ մի տողով կը բացատրէ արծիւն Ալիշան, սա բազմաթիւ տողերու մէջ կ'ընդլայնէ զայն մեղմիկ:

Երկուքն ալ կ'երգեն: Ալիշանի երգը գուռով, Պէշիկթաշլեանինը ճլուրլիւն է: Մի ջրվէժ է Ալիշան՝ որ ոռնալով ժայռէն վար կը նետուի, փրփուր և կոհակ կը ժայթքէ դէպ երկին, և քարերը ծեծելով, խուլթերու վրայէ ցատկելով կը վազէ ահեղամուռնչ, կարծես մի յաւիտենական խոչընդոտի դէմ կռուելով, հայհոյելով, բարձրէն վար լիտոնու, աւելի վեր թռչելու համար. և այս ելեւէջը իւր քերթուածներուն յատակագիծն է: — Պէշիկթաշլեան մի առուակ է, որ խոտին տակ դգըշելով կը սահի, չը հոսի՝ կը ծաւալի, մերթ հոս,

Ասոր համար է որ հին եւ նոր ազգաց մեծ քերթողները մեծավերջ կամ անյանգ տաղաչափութեամբ գրած են: Մեր անմահ նախնիք ալ գործածել էին այս չափը՝ Դարականաց մէջ մանաւանդ. այս պատուական գանձը անծանօթ էր նոր սերունդին մինչեւ որ անմահն Հայր Արսէն զայն վերստին ի լոյս բերաւ: Համբալները ոտանաւոր գրելու զբաղեցնելն օգտակար չէ:

մերթ հոն մի արեւի ճաճանչ կը հաւքէ իւր ծոցին մէջ և դարձեալ մարդերու տակ կը թափէ իննչան, և մի ոլորուն ստուերի պէս՝ հեղաշարժ բեկբեկներ յօրինելով՝ ինքն իր մէջ կը խայտայ: Ալիշանի քնարը սեւ պատանի մէջ թաղուած է կիսովին. կրօնաւորի պատանն է այն, որ, իբր անկողին Պրոկուստի¹ բանաստեղծին խանգը կը ծայրատէ: Պէշիկթաշլեան չունի այս նախակապը. ուստի երբ Պէշիկթաշլեան Աստղիկին կը նայի, Ալիշան հառաչելով Արեգին կը դառնայ² . . . :

Երկուքն ալ ունին հանճարի մեծ աչքերը, որովք խորերու մէջ կը յառին անդադար: Կարծես Աստուած վեհութեան կնիքը կը դրոշմէ այդպիսի բիւրերու վրայ, որք մի բացիւփիկով

(1) Պրոկուստի անկողին. Պրոկուստ Աստիկէի հրաշակաւոր աւաղակներէն մէկն էր. սա՝ ճանապարհորդները կողոպտելէ վերջ՝ զանոնք կը պառկեցնէր երկաթէ անկողնի մը վրայ. երբ տեսնէր որ անոնց ոտները անկողնէն երկայն էին՝ կը կտրէր կը հաւասարցնէր, իսկ եթէ կարճ գային՝ պարաններով կը քաշէր կ'երկեցնէր՝ մինչեւ անկողնին երկայնութիւն: Թեպէտ գիւցաղըր սպաննեց այս չարագործը մի եւ նոյն տանջանքով: Գրականութեան մէջ անխաղաղութիւն կ'ընեն այս տանջանքին՝ երբ մէկը ստիպուած ըլլայ իր գաղափարները ձեւել ուրիշներուն գաղափարաց վրայ, կամ իր համոզումը զոնկ հասարակաց համոզման: (2) Երբ Պէշիկթաշլեան Աստղիկին կը նայի, Ալիշան Արեգին կը դառնայ. այսինքն Պէշիկթաշլեան աշխարհական ըլլալով՝ ազատ է սիրային ոտանաւորներ ալ գրելու, մինչդեռ Ալիշան՝ ոչ:

Լ և մի կշռով՝ ո՞վ գիտէ քանի՛ անհուն խոհեր
կը ծրարեն : Անգործ հանճարներ , որք կը
հաւքեն ինչ որ գեղեցիկ . ինչ որ գողտրիկ ,
ինչ որ վսեմ է , կը կապտեն բնութիւնը , և
ապագային ոչինչ կը թողուն կոյս . անյագ մե-
ղուններ , որք անցնելու վարդի հիւթը կը ծծեն ,
չոր թերթեր միայն կտակելով յաջորդներու :

Մ. ՁԵՐԱԶ

23

ՍԱՆԴՈՒԹՅԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ¹

Ա.

Հայոց կոյսեր ,

Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ առէք , տարէք յուխտ

Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :

Ինքն այլ ձեզի նըման էր կոյս ,

Աչքեր իւր քաղցր իբրեւ ըզրոյս ,

(1) Գրական գիտութիւն . — Խորէն Սրբազանի սոյն
քերթուածը եթէ կարգայ ոք՝ առանց միտք բերելու
Ալիշանին համանուն անմահական գլուխ գործոցը ,
ստուգիլ գրական ընտիր երկ մը կը գտնէ . սակայն երբ
բաղդատէ դայն Ալիշանին գրուածոյն հետ՝ որուն խիստ
կը նմանի , կը տեսնէ որ Խորէն սրբազանին սողերը
կը վագեն , իսկ Ալիշանին կը քոջին : Մին երկրի վրայ
կը թռի նման ծիծառն , միւսն օդոց մէջ կը սաւառնի
կը խոյանայ իբրեւ արծիւ : Մենք յառաջ բերելով պի-
տի բաղդատենք գլխաւոր կէտերը :

Ճակատ՝ լուսնին պէս շողազարդ ,
Այտերը ծիւ ծիւ վառ ի վարդ :
Մարմար զուլամբն՝ ոսկի մագեր ,
Շուշանագեղ հասակ նաղէր ,
Ձեզի պէս էր ինքն այլ քնքուշ ,
Հրավառ սըրտից փափաւր անուշ : —
Հայոց կոյսեր ,
Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ

Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :

Ինք հօրէն միտք , մօրէն ըզգեղ ,

Յերկնից՝ առեր սիրտ լուսահեղ .

Թագաւորին էր սիրելի

Քան ըզբոլոր փառք աշխարհի ,

Եւ թագուհւոյն՝ քան զիւր դըստրիկ

Ձըկայր գոհար չընաշխարհիկ : —

Հայոց կոյսեր ,

Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ

Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :

Թէ գլուխն ի քօղ ոսկերեհեղ

Յարքունական ճեմէր պարտեղ ,

(1) Մտիկ ընենք այժմ Ալիշան :

Կուսանք Հայոց , նոր շուշան

Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան :

Պայծառ պատկեր կուսանաց

Հայոց պսակ պարծանաց

Ճակատն ի քօղ խորոտիկ

Ի հով տըւած խոսկոպիք : Եւ այլն :

Ձը կայր ծաղիկ մի գեղաթոյր
Որ նորա պէս վառէր ի բոյր¹.
Եւ երբ գարնան զուարթ գիշեր
Յերկինս ուղղէր սլայծառ բըրեր,
Շէկներ շողշողն իսկ արուսեակ
Ի լոյս աչացն հրակայլակ : —

Հայոց կոյսեր,

Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :
Ուր երեւէր կոյսն այն անմեղ
Կարծես թէ շնորհն էր երկնագեղ,
Ախտ և ցաւեր սրբոյնց ամէն
Փարատէին իւր բուրմանէն .
Ինչպէս ամուսն ի բոց արեւ
Քաղցր է ծաղկանց սիւք հեշտաթեւ՝
Այսպէս Հայոց մեծացն այն կոյս
Էր բաղձալի տեսողաց լոյս : —

Հայոց կոյսեր,

Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :
Պարթեւ Հոռոմ, Հընդիկ թաղեր
Մի ըզմիով գահ և գանձեր,

(1) Որ նորա պէս վառէր ի բոյր. գեղեցիկ եւ յանդուգն բացատրութիւն է. գոյնով վառիլ՝ շատ անգամ ըստած է, բայց բոլրով վառիլ՝ նոր բացատրութիւն է :

Նախանձընդդէմ՝ յիրեար թափին
Առ ոտս Հայոց մեծաց կուսին¹ : —

Հայոց կոյսեր,

Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :
Բայց նա փափկիկ ոտքերուն տակ
Ջարկաւ կոխեց գանձ ու պըսակ,
Ո՛հ, չեն սուք, չեն Սանդըլխտի
Արժանաւոր փափաք սրբոյն .
Նորա մաքուր սիրտ և աչեր
Երկնակարօտ գարձեր ի վեր,
Ո՞ր սիրտ յերկրի, ո՞ր պատանի
Սըրտի կուսին այն արժանի² : —

(1) Այս տողերը գանդաղ են եւ արուեստակեալ . մտիկ ընենք Ալիշանը .

Բարձրապըսակ ձակամներ՝
Հողու հաւսար են եկեր,
Ոսկի գոհար հատ ցանած՝
Ջորն են լերին հասուցած,
Եւ մարդըրտէ բարկ աւաղ,
Ուր որ անցնի հեղանաղ
Հայոց օրերդըն Սանդուխտ՝
Տոտանց հետկին դան ի յուխտ :

(2) Այս հատուածին մէջ ալ յոյժ գերազանց է Ալիշան :

Բայց Սանդըլխտոյ արժանի
Չըկայ մին տեղ արքունի,
Յայնոր աչացն կամար՝
Յած գայ երկիրս ու խոնարհ,

Հայոց կոյսեր ,
Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք , տարէք յուխտ
Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :
« Հայր իմ , — գոչեց , — ես ինձ փեսայ
Մեծ քան զամէն ունիմ արքայ .
Նորա պըսակ՝ սուր սուր փուշ է ,
Ինձ քան զամէն թագ անուշ է¹ .
Նա խոստանայ ինձ փառս անանց ,
Խաչ մը նորա մէկ հատիկ գանձ ,

Երկինքն ասէ . « Իմ գահի՛
Սանդուխտ պիտէր թագուհի » ,
Ծովն՝ « Իմ ծովանցըս ծիրան՝
Սանդուխտ պիտէր տայր հրաման » :

(1) Այս երեք տողերուն՝ ինչպէս եւ հետագայից
մէջ՝ ոչ տրամաբանութիւն կայ . ոչ շնորհ : Ծիծաղելի
է՞ Սանդուխտ երբ կ'ըսէ . — Հայր իմ , գիտես որ ես
ամենէն մեծ արքայն սիստի առնեմ ինձ փեսայ , — եւ
ի՞նչ է եղեր անոր մեծութիւնը , — փուշ պսակը , որ
ամէն թագէ անուշ է եղեր : Կռապաշտ թագաւորի
մ'ականջը կը մտնեն այս խօսքերը : Տեսնենք Ալիշանը .

Բայց կայ մի մեծ քան գերկիր՝
Լայն՝ քան ծովուն ծրփան ծիր ,
Եւ քան զերկիր բարձր անհուն ,
Պայծառ , քանց լոյս արեւուն
Կայ մի անեղ քագաւոր՝
Որում չը կայ չափ սինօր ,
Այն՝ եւ միայն այն պիտի
Փեսայ կուսին Սանդուխտի :

Ալիշանի թագաւորին վրայ վեհութիւն , մեծութիւն
կայ , եւ անոր համար Սանդուխտ զայն կ'ուզէ : — Այս
կը հասկնամ ես , կռապաշտն ալ կը հասկնայ :

Եւ ես վազեմ այնու յուսով ,
Սիրտ իմ վառած իւր վեհ սիրով » : —

Հայոց կոյսեր ,
Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :
Օրիորդին յուզեցաւ հայր ,
Եւ շատ արցունք հոսեց իւր մայր .
« Մի՛ զայդ ասեր , աղջիկ սիրուն ,
« Մի՛ հօրդ ու մօր փախչիր ծոցուն .
« Թէ քիչ՝ վըզիդ մանեակը ոսկի ,
« Բերեմք զոսկի բոլոր երկրի .
« Թէ Մըծրին փոքր է քեզ դարպաս՝
« Օժիտ քեզ տամք բոլոր ըզհայս¹ : —

(1) Կարգանք հիմա Ալիշանին անմահ տողերը .

Սանատրուկ հայրն որ լըսեց՝
Յոսկի քալստէն վայր վազեց ,
« Սանդուխտ , սիրուն իմ դատրիկ
« Ուրանամս դու քո հայրիկ ,
« Ուրանամս դու զԱնահիտ
« Պաշտես զԱստուածն Հրէիդ * ,
« Ահաքոս լոյս ոսկեթել ** ,
« Գեո աչքս արցունք չկր կաթել ,
« Քեզ համար զուստր աննրման ,
« Գետեր յաչէրս ի վայր գան . . .
« Սանդուխտ , ուզէ , ի՞նչ կ'ուզես ,
« Արամազդան քեզ տամ ես .

(*) Թագէոս առաքեալ : (**) Ի՞նչ բացատրութիւն .
ոսկեթել լոյս :

Հայոց կոյսեր ,
Շուշան վարդեր՝

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նազելին ձեր Սանդուխտ :
«Դարպաս տըէք ինձ սեւ այն բանդ՝
«Ուր վեհ թաղէն կայ պարաւանդ .
«Ինձի մանեակ կամ ապրանջան՝
«Խընդրեմ՝ զերկաթ շըղթայ նորան .
«Ինձ թէ զաշխարհ այլ տաք՝ քիչ է ,
«Սիրտ իմ զերկին օժիտ խընդրէ՝ » :

«Թէ մեր երկիրն է պգաիկ՝
«Զէնքս ու զօրքերս են հերիք .
«Թէ հրամես՝ դուստր իմ աղւոր ,
«Հայրիկդ ըլլամ քեզ զինուոր .
«Առնում աղեղս ու երթամ՝
«Բոլոր աշխարհս քեզ որսամ .
«Ձխաքանն* ուղես թէ զկեսար՝
«Բռնեմ բերեմ քեզ հաւսար .
«Թէ ծովուն մէջ ուղեհաս՝
«Բիւրեղ կանգնեմ քեզ դարպաս .
«Սանդուխտ , քո հայր քո գերի ,
«Լուկ ի Հրէէդ կաց հեռի : Եւայլն :

(1) Այս տողերն ալ անիմաստ եւ արուեստական
են , մինչդեռ Ալիշանինը յնական եւ գեղեցիկ .

Կոյսն կեցաւ լուռ յուշիկ ** ,
Հասկա հառչեց անուշիկ . —
«Հայր , քան ըզքեզ սիրելի
«Զկայ ոքիկ մ'ինձ յերկրի .
«Բայց երբ զԱստուած իմ ճանչցայ՝
«Սէր քան զամեն մեծ գըտայ :

(*) Հոնաց արքայն : (**) Յուշիկ . մտախոհ :

Մընչեց , թողուց մօր գիրկն անյոյս
Վաղեց ի բանտ փափկիկն այն կոյս : —

Հայոց կոյսեր ,
Շուշան վարդեր՝
Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ
Առ նազելին ձեր Սանդուխտ :

Բ .

«Սուրբ Առաքեալ , — գոչեց ի բանտ մոռնելով ,
«Լըցաւ բաղձանքս կէս , հասայ քուկին քով :
«Երբ իմ լըվի իդձ կատարեալ , երբ հասնիմ ,
«Առ երկնաւոր փեսայն իմ՝ » . . .

Հեծեց Սանդուխտ , ու կարօտոյ տաք արցունք
Կաթկըթէին զինչ շաղ զոր տան աստեղունք .
«Սուրբ Առաքեալ , կ'ըսէր , ո՛հ , երբ ես փարիմ՝
Ընդ խաչակիր փեսայն իմ՝ » :

— «Վաղը , ո՛վ կոյս , վաղը , կըկնեց Առաքեալ —
«Վեհ բաղձանքիդ վաղիւ հասնիս կատարեալ ,
«Քեզմէ պակաս չէ կարօտեր յերկնի լոյս
Եւ քո փեսայն , անբիժ կոյս » : —

«Պաշտէ զԱստուած քո քեռուն ,
«Հասկա չերթամ ես հեռուն :
«Բայց թէ ատես դու զՅիսուս՝
«Որ կեանք բերաւ մեր հոգուս ,
«Թէ զիս չուզես քրիստոնեայ ,
«Թէ այլ խօսիս զԱնահայ ,
«Սանդուխտ այլ չէ քո դասրիկ ,
«Սանաորուկ չէ իմ հայրիկ ,
«Յիսուս իմ հայր , իմ փեսայ ,
«Այս իմ վերջին խօսքն ըլլայ » :

Ասաց թագէ, և ըզհրեղէն շըրթունքներ
Խոնարհեցուց կուսին յահեղ շըրթայներ .
Եւ ըզվըսեմըն զայն համարյր սըրբասէր

Արցունքներով իւր կընքէր :

Խառնըվեցան երկու աչաց արցունքներ¹,
Ձինչ շուշանին ու վարդին թաց տերեւներ,
Երբ հոփն այգուն ծոցերն որբէ դող ի դող,

Թափին խառնին հոտն ու ցօղ :

Թափէր արցունք և կուսին մայր ի դահոյս,
Բայց ոչ նոյնպէս անուշ էր այն, այլ անյոյս,
Ահ, առաջին էր այն գիշեր՝ ուր հէգ մայր
Իւր դատրիկէն ո՛րբ մընայր² :

(1) Այս եւ հետագայ երեք տողերը խիստ գեղեցիկ են . բայց նախընթաց 16 տողերուն մէջ որչափ աւելորդ, անյարմար ածականներ եւ աննշան խօսքեր : Կարդանք այժմ Արիշանը .

Դողաց սարսեց Արաստան
Սանդուխտ վազեց ի զընտան .
Կարծր կոճղիկն ըրաւ գահ,
Ջարդերն ամեն փայլեն մահ . . .
Կուտական քօղըն սեւակ
Սիպտակ ճակտին փայլէր թագ,
Բիւրեղ բաղկացն ասորանջան
Պողպատ չըղթայք չըռնջան :
Սուրբ առաքեալն Հայոց լայր,
Կապից կուսին սլաքիկ աայր .
Երկունս եկած միաբան

Փրկչին յերկինք փառք կուտան :

(2) Հէգ մայր իւր դատրիկէն որբ մնայր . չատ սըրտաշարժ եւ ազնիւ բացատրութիւն է : Բայց անկէ ետքի տողերը գրեթէ աւելորդ կրկնութիւններ են նախընթացներուն . մանաւանդ որ Սանդուխտի մայրն ալ

Թըշուա՛ն այն մայր, լացա՛ւ, հեծեց ու լացաւ,
Կանչեց աղջիկն . . . այլ պատասխան մը չառաւ .
Մաղեր փետեց, «Սանդուխտ, Սանդուխտ իմ»
գոչեց .

Լացաւ արիւն, հառաչեց :

Սըրտէն մարեր յոյս, և ընկճեալ էր խեղճ մայր,
Նըւաղեցաւ, ու երբ վերջին շունչ կուտայր՝
Դեռ հեծեծէր . «Ո՛ւր ես, աղջիկ իմ սիրուն» . . .

— Տիրեց մահու լըռութիւն : —

Գ.

Երբ առաւօտուն ծագեց ի բանտ լոյս՝
Դըտաւ սուրբ թագէն հըսկող ընդ սուրբ կոյս,
Որ գիշերն ի բուն Սաղմոսաց դըրուագ
Անուշ երգէին հրեշտակ ընդ հրեշտակ :
Արեւուն ճաճանչ չողաց բոցահատ,
Պըսակ բողբոջ պերճ կուսին ճակատ .
Աղչեցաւ թագէ, և պահ մը ինքզինք
Կարծեց Սանդըխտոյ հետ նըստիլ երկինք . . .
Բանտին ահաւոր ճըռընչեն դըռներ,
Ու ներս խուժեցին մահահոտ զէնքեր .
Անէծք հայհոյանք՝ հոն սաղմոսներուն
Չուգախառնեցան ընդ սուրբ ալէլուն :

Կը մեռնի անոնց մէջ . այս ներքի չէ . պատմութիւնը մեղի չըսեր՝ որ Սանդուխտին մայրը սրտին ցաւէն մեռաւ, եւ բանաստեղծը ազատ չէ պատմութեան գէժ մեղանչելու :

Գունդ մը զինուորաց զինչ ժանտ բաղէներ
 Հեղիկ աղաւնոյն հետ կըռուել եկեր .
 Բայց քան ըզնոցայն սիրտ ծարաւած յարին՝
 Կուսին սիրտ ծարաւ էր բուն իւր մահուն :
 Քարշեցին բամբշտն ձիւնաթոյր ըզթեւ ,
 Նա ծանրը շրջթայն գըտանէր թեթեւ .
 Քան զիւր հալածչաց քայլերն առաջէր ,
 Կարծես մօրն ի գիրկ գառնուէն էր դիմեր :
 Նոքա կարծէին՝ թէ ի մահ տանին ,
 Այլ յերկնի ճամբա՛ն առաջնորդէին ,
 Երկնի՛ որ բացված էր իրեն առջեւ .
 Հրեշտակը ըզլուսոյ պատրաստներ են թեւ :
 Վազեր են վազեր ծերք՝ տըղայք բոլոր ,
 Մայրեր՝ աղջիկներ ողբան սրգաւոր .
 «Ո՛հ , ծաղիկ տեսքիդ թէ դու չունիս գութ ,
 «Սանդուխտ , մեզ գըթա , մի՛ զըրկեր տեսոյդ» :
 Հայրը... — ո՛հ , ի՞նչպէս տամ սուրբ զանուն հօր
 Յայն՝ որ էր գաղան դարձեր ահաւոր , —
 «Ի՞նչ գըթայք , գոչեց , զարկէք , մեռուցէք ,
 «Մօրը ետեւէն զանգուծն յըզեցէք»¹ :

(1) Բոլոր այս տողերը բռնագրօսիկ են . կարդանք
 հիմա Արիշանին սիրուն տողերը՝ որ բոլորովին պար-
 զութիւն բնականութիւն եւ գեղեցկութիւն կը բուրեն .

Սանատրըկոյ սեւ հրաման
 Հնոցի ծըխոյն գայր նըման ,
 Կըծէր աչաց բարկ արտասունք ,
 Լային կուսանք եւ հարսունք ,
 Ի մօր գըրկին տըղայն լայր ,
 Մայրըն լալով յետ դառնայր ,

Կարգ կարգ կը շարվին երկու դունդ զինուոր ,
 Սանդուխտ՝ աղեղանց ի մէջ բիւրաւոր .
 Շառաչեն նետեր քան շանթ փայլականց ,
 Բայց զիրար պատուեն դաղանք մարդախանձ :
 Երբ մահուանց այն դէզ տեսաւ կոյսն արի ,
 Յոգւոց եհան , «Տէր , մըրմընջեց , բարի ,
 «Մի՛ զվրէժ իմ առնուր , ինձ թշնամի չեն ,
 «Սոքա շընորհել ինձ ըզքեզ , կ'ուզեն :
 «Առքեզ գամ , ո՛հ , բաց գիրկդ անուշ , Յիսուս ,
 «Ընդունէ , փեսայդ ըզհոգին իմ կոյս» . . .
 Յերկին վերացոյց լուսակաթ զաչվին ,
 Ընդ երկին խառնէր և կարմրուկ հոգին .
 Այն ժամուն մէկ սուր՝ քան շանթ թռուցիկ
 Իջաւ շեշտ յանբիծ յայն ճերմակ ծոցիկ ,
 Ո՛հ , բոսորափայլ ցայտեց կոյսն արին ,
 Զինչ ցոլան վարդեր թերթաթափ ի ձիւն . . .

Կրտիճ տըղայ , ծեր հաւոր
 Լայր ամեն Հայ սրգաւոր .
 Ամենք կանչեն , «Թագուհի ,
 «Ողորմէ մեր աշխարհի .
 «Քո թագւոր հօր արեւուն ,
 «Քո աննըման լուսերուն :
 Ապրիր , Սանդուխտ , եկ , ապրիր ,
 «Մի բերեր մութ , մի մեռնիր ,
 «Սանդուխտ , ամենքս քեզ գերի ,
 «Ողորմէ մեր աշխարհի» :

(1) Ո՛րչափ աւելորդ խօսքեր , տղայական եւ ան-
 յարմար բացատրութիւններ . վարդ ձիւնի վրայ , սը-
 խալ չէ . տեր՝ ասոնք քեզ ինձ տալ կուգեն՝ խօսքը
 տղայական չէ . կարմրուկ հոգին չեմ հասկընար թիւ
 ըսել է : Յառաջ բերենք հիմա Արիշանի համանուն

Հայոց կուսաններ ,

Շուշան է ընկեր .

Ելէք քաղեցէք .

Ողւոյցդ զարդ առէք :

Իսկ դու , վեհ կոյս , որ արդ յերկնից ի խորան՝

Անմահ փեսիդ ի ծոց խայտաս անբաժան ,

Ո՛վ տուրք Սանդուխտ , նայէ՛ մաքուր յայնկոյսեր

Որ հարազատ են քո քոյրեր :

Հայոց կոյսեր ,

Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ առէք տարէք յուխտ՝

Առ նաղելին ձեր Սանդուխտ :

ԽՈՐՀՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

սողերը , ստորակէտ մ'անգամ աւելորդ գործածուած
չէ անոնց մէջ , ամեն բառ իմաստ մը , գեղեցկու-
թիւն մ'ունի :

Սանդուխտ երկնուց լըսէ լոկ

Եւ լացերուն կայ անհոգ .

Լալով զինուորք յառաջ դան ,

Ձէնքերն ի յուս կու դողան .

Շատ լարեցան աղեղունք ,

Շատ թափեցան դիակունք .

Բայց չը դրտաւ մահ տեղի

Ի գեղեցիկ Սանդխտի :

Կուսանք Հայոց նոր շուշան

Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան :

Նրման ծաղկանց կարկտահար

Երբ նա դիտեց զօրն հաղար

Ձիրար զարկած ու ընկած

Ու զմահ իրմէն սարսափած ,

Շարժեց զճակատըն սիրուն

Արտասունք ամեց աչերուն ,

ՄԱՅՐ ԵՒ ԴԱՅԵԱԿ

Թող տեսնեն մայրերը՝ որ առիւծն անտա-
ռին մէջ իւր կորիւնը կը դարմանէ , կոմն՝ իւր
հորթիկը , մաքին՝ իւր դառնիկը , հաւն՝ իւր
ճետերը , ճնճղուկն՝ իւր ձագերը . այլ ևս ի-
րաւունք ունի՞ մայրն իւր կաթով չը սնուցա-
նել իւր զաւակը՝ որ իւր հոգւոյ հատորիկն է .
կամ թէ չը դարմանել այն հարազատ ծաղի-
կը՝ որ իւր ծոցէն բուսած է , իւր արմատին
ծիլն է . ի՞նչպէս ձեռք է այն մօր ձեռք՝ որ

Եւ հառաչեց առ Յիսուս ,

«Տէր իմ , հրաման տուր հոգուս» .

Երիտասարդ մի յանկարծ

Կայծակնաթափ սուր չողաց . . .

Ուսկից արդեօք էր եկեր ,

Դահլիճ թէ տաք սիրոյ տէր .

Երկինք՝ թէ հայրն էր զրկած , —

Ոչ ոք գիտէ դայս դիպուած .

Սուրբն չողաց մէկ մի փայլ՝

Սանդուխտ ծաթեց երեք այլ .

Կարմիր կաթէր ի կըրծքէն ,

Վարդեր բուսան չորք գիէն ,

Աչքըն կոկոն մանուշակ ,

Բայց ինչ նայուածք անուշակ ,

Ափկից շուշանք կիսափակ ,

Մէջ չըթներուն ինչ կըրակ :

Մարդ որչափ կարդայ՝ չյագենար այս անմահական
սողերէն : Իսկ Խորէն սրբազանի մնացեալ վերջին
սողերն իրենց գեղեցկութիւնն ունին :

կը քանցէ՝ այդ մատաղ ծիւն իւր ընաբոյս արմատէն, և զայն օտար արմատի հիւթով մնուցանել կ'ուզէ:

Դիեցիկ մանուկը կը բողբոջէ այս զրկանայ դէմ. միայն յայնժամ ներելի կը համարուի մօր համար, երբ ինքն տկար, անառողջ է՝ և կամ կաթին աղբիւրները յամբած են: Բայց այս պատճառներէն՝ չկայ ուրիշ մի այլ զօրաւոր պատճառ՝ որ իրաւունք տայ ծնող մօր՝ իւր մանուկը ուրիշ կաթով դիեցնելու, անոր՝ որոյ անունը դայեակ կը կոչուի, և ես ճիշդ կը հասկնամ այդ բառին նշանակութիւնը՝ որ է՝ կաթ վաճառող կին:

Դայեակն անշուշտ նորածին զաւկի ծնող է. ո՛հ, մի տառապեալ մայր է նա, որ անհնարին կարօտութենէն ստիպեալ իւր մանկիկն մի ուրիշ մօր կը յանձնէ նուազ վարձքով, կ'երթայ կը դեգերի մեծատանց տունները, որպէս զի իւր կաթն աւելի գնով վաճառէ, որ իւր մանկան արդար իրաւունքն է: Ողորմելի սրգեղուրկ կինը պարտաւորեալ է իւր դայեկութեան վարձքէն մի մասն վարձեալ կնոջ տալ, և մնացեալ մատով իւր ընտանեկան ապրուստը հոգալ: Ձեզ կը թողում, ճշմարիտ մայրեր, դուք դատեցէք. այս երկու մայրերէն ո՞րն է աւելի յանցապարտ, կարօտագին դայեակը՝

(1) Քանցել, արմատէն բաժնել, խլել:

որ առ չբաւորութեան՝ իւր կաթը կը վաճառէ, թէ հարուստ տիկինն՝ որ անուցիչ կերակուրներէն լիանալով ու յափրանալով՝ թաթաղուն զեղուն լցուած՝ ստինքները աղբիւրի պէս կաթ կը հոսեն, որ՝ թէպէտ մայրական կոչումն ունի՝ այլ անկողնաբար կը խցէ այդ կաթնաբուխ ակերը: Բարեպաշտ տիկինն երկու զրկանք ի միասին կը գործէ. զրկանք մի իւր ընածին մանկան, զրկանք մի ևս դայեկին մանկան՝ որոյ բաժին կաթն դրամով կը գնէ: Ո՛հ, աղքատիկ մօր կաթն իւր խեղճ տղեկին կեանքն է. արդեօք տիկին մայրն իւր մանկան կեանքը փրկելու համար վշտագին դայեկամօր մանկան կեանքը չի՞ զոհեր: Այո՛, այսպէս է աշխարհիս դատաստանը. — երբ հօգնները զանգորը կը ճմլեն, զարմանք չէ՝ որ տիրոջ և տիկնոջ մանուկը նոյնպէս խանձարուրէն սկսի յաղթահարել ու ճնշել ծառայածին դայեկամօր մանուկը:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

(1) Թաքադուն գեղուն բառերէն ետքը լցուած բառը տկար եւ աւելորդ է. վասն զի առջի երկու բառերն արդէն չափազանց լեցուած կը նշանակեն:

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գիտութիւնը կը ժողովրդականանայ : Նա ոչ
ևս առանձնաշնորհեալ մի գասալարգի սեպ-
հականութիւնն է . նա ոչ ևս չըջապատեալ է
մի խորհրդական վարագուրով, որու ետեւէ
պատգամ կ'արձակէ վարդապետն՝ ապշեալ
ռամկին :

Որոնք ամեն եղելութեան մեկնութիւնն և
տալ զայն ինչ կերպով որ լինի՝ սա է բնական
և անդիմադրելի յակումն մարդկային մտաց,
ուր առեալ գերբնականը կը դայ տիրել փոխա-
նակ իրականութեան, երբ անտեղին չը կան-
խեր զայն : Սա է նաև սկզբնակէտն ամեն մո-
լորանաց և այն աղիտաբեր դաւանութեանց՝
որք դարուց ի դարս առանդուելով՝ կասեցու-
ցած են ընկերութեանց զարգացումը կամ գէթ
յամբացուցած են նորա փոյթ ընդ փոյթ և ան-
ընդհատ յառաջխաղացումը : Բանական էակին
իրաւունքն է սակայն ըստ իւր պիտոյից՝ բնու-
թեան անխախտ օրինաց վերահասու լինիլ, և
խեղամուտ սկզբնապատճառին այն բիւրաւոր
երեւութից՝ որ յարատեւ կը կտտարին իւր ա-
չաց առաջ : Բնութեան գաղտնեաց հետազո-
տիչն, նա՝ որ իւր հանգիստն կը զոհէ և իւր
ոյժն կ'սպառէ որպէս զի կարենայ բերել մի

խիճ գիտութեան ահարկու շէնքին կառուց-
մանը համար, նա՝ մասամբ իւր իւր կոչմանը
հնազանդած և մարդկային պարտաւորութիւ-
նը կատարած կը լինի, երբ կը դիւրացնէ ժո-
ղովրդեան ամեն միջոց, երբ կը հարթէ ճանա-
պարհն՝ որ նա ևս դայ օգտիլ գիտութեան
օր ըստ օրէ պարգեւած բարիքներէն, և որոց
առաջինն է մարդկային մտաց սթափումն և
հետեւապէս աշխարհային աղետից հեռոյհեռէ
պակասումն : Ինչպէս մեղադրել լոկ կենսա-
պահ պիտոյից անհրաժեշտ պահանջներովն գը-
րաւեալ մի անհատ՝ որ իրեւ մի օտար կը
դայ և կ'անցնի, զերդ մի արարած անշունչ,
մեր այս բիւրաւոր հրաշալեաց միջավայրէն՝
եթէ նպատաւորեալն ի բնութենէ և բաղդա-
ւոր կոչնականն գիտութեան սեղանին՝ անտես
կ'առնու զայն և չըներ մասնակից գէթ նորա
անսպառ փշրանքներուն :

Մարդկային իմացականութեան որոշ յատ-
կութիւնն է կատարելագործութեան ընդու-
նակութիւնն՝ առանց որոյ նա անհասկնալի և
անօգուտ մի ձիրք կը լինէր : Հետեւապէս՝ ա-
ռաւել կամ նուազ ընդլայնեալ սահմանազը-
ծով՝ մէն մի անհատ կարող է վերահասու լի-
նիլ այն ընդհանուր և զմայլելի օրինաց՝ որք
զերեւոյթս անքակտելի կերպով միմեանց կը
յօդեն, ինչպէս յօդեալ են իրարու ներդաշ-
նակ մի նուագի զանազան խաղերն : Չը կայ

ուրեմն գիտութեան մի ճիւղ որ, գէթ տար-
րական չըջանալին մէջ, մատչելի չըլինի ընդ-
հանուրին հասկացողութեան, եթէ գիտենան
ներկայացնել զայն՝ մերկայեալ այն խրտեցու-
ցիչ բանաձևներէ և մանրամասնութիւններէ՝
որք մասնագիտաց և եթ անհրաժեշտ են : Եւ
ի՞նչ ձգական ուժգին հրապոյր է՝ որ կ'ըզ-
գայ մարդ՝ երբ ցայն վայր իրեն համար ան-
մեկնելի և թանձրապէս սքօղեալ մի եղելու-
թիւն պարզուելով յանկարծ՝ բնական և հաս-
կընալի իրաց կարգը կը գայ դասուիլ : Յորչափ
մարդկային մոտաւորական տեսութեան հորի-
զոնն գնալով կ'ընդարձակի այսպէս, այն քան՝
տկար և տգէտ էակն հեռոգհեռէ կ'զգայ իւր
անձն առաւել արժանի, իւր ընկերական և
ընտանեկան պարտիքն առաւել նուիրական, ի
մի բան, կ'զգայ թէ մարդկութեան դասուն
կը պատկանի նա, որու ձգտումներն դէպի լա-
ւագոյնն ոչ չափ ունին՝ ոչ սահման :

Դարուս պարծանքն է որ ամենուն մոտաց
հասողութեանը մերձենալի ընել կաշխատի
գիտութեան ամեն ճիւղերն առ հասարակ : Սա
կը թափանցէ այսօր ամենայն հեշտութեամբ՝¹
ոչ միայն ընկերական ամեն խաւերու մէջ, ոչ
միայն աննուաճելի մի պիտոյք է նա այսօր ա-

(1) Հեշտութեամբ. գիւրաւ : Աւելի լաւ էր գրել
հեշտիւ, վասն զի հեշտութեամբ, գործածութիւնը
կրնայ երկգիծի իմացուիլ :

մեն դասակարգի մարդոց, այլ և գրականու-
թեան և իմաստասիրութեան անբաժանելի մի
տարրը կը գոյացնէ : Սոցա մէջ երբեմն կարծե-
ցեալ անհամաձայնութիւնն ոչ ևս կայ այսօր .
զի գիտութիւնն, այն է բնութեան գիտողու-
թիւնն է գրականութեան անհրաժեշտ օժան-
դակ, և իմաստասիրութեան զօրաւոր խա-
րիսխն : Բանաստեղծն և արուեստագէտն՝ եթէ
բնութենէն կամին ներշնչուիլ, սորա իրական
մասին պէտք է դիմեն անպատճառ, որու ու-
սումնասիրութեան մէջ կարող են գտնել բա-
նաստեղծութեանց գերագոյնն : Բնութեան ե-
րեւութից հրաշալիքներն որք կը յայտնուին՝
ի շնորհս գիտութեան՝ իրենց ամենափոքր մաս-
նաւորութեանց մէջ՝ առաւել յուզիչ և յափըչ-
տալիչ են՝ քան գրգռեալ մի երեւակայու-
թեան յղացած ամեն առասպելներն :

Իսկ իմաստասիրութիւնն՝ բազմադարեան
թափառումներէ և խարխափանքներէ վերջ՝
հիմնելով միշտ բիւրաւոր և միմիանց հակասա-
կան վարդապետութիւններն անժանօթի և վե-
րացեալի վրայ, որք մի առ մի փլատակ դար-
ձան, բանավարութեան ամենաթեթեւ մի հա-
րուածովն, իմաստասիրութիւնն այսօր իւր բը-
նական և ուղիղ շաւղին վրայ ոտք է դրած .
քանզի իմաստասէրն կ'որոնէ իսկութիւնը այ-
սօր նոյն ինքն բնութեան մէջ, իսկելով անտի
այն գաղտնի օրէնքներն՝ որոց համաձայն կը

չարժի նա անվրիպելի մի եղանակաւ . ծանօթին ուսումնասիրութենէն միայն կարելի է անշատել ինչ որ անծանօթ է մեզ, առանց մտորեալ շրջելու այն անել բաւղին մէջ՝ զոր կը գծէ որ եւ է իմաստասիրական դպրոցի յաւերջտակեալ մի հիմնադիր :

Գիտութիւնն ամենուն մատչելի ընեն, ծանօթացնել է ուրեմն մարդուս արարչութիւնն համայն, սէր ածանցել է դէպի բնութիւնն, և սա սիրելի կը լինի նմա առաւել՝ որ քաջ կը ճանաչէ զայն : Ուսուցանելով մարդուն այն մեծահրաշ աղբիւրն յորմէ սերեալ է ամենայն ինչ, ցոյց տալով նմա այն սքանչելի միջավայրն՝ որու անբաժանելի մի մասը կը կազմէ նա՝ բնութեանց գերագոյնն է ուրեմն . զի դիւրացնել է մարդկանց մէջ ներդաշնակութեան գոյացումը :

Տ. ՓԻՇՏԻՄԱՆԵԱՆ

26

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ ՆԻ ԼԱՄԱՐԹԻՆ

Էմիլ Զօլա¹ հասարակ մատենագիր մը չէ, նախանձելի ձիրքեր ունի մատենագրի . ոչ միայն

(1) Էմիլ Զօլա . Գաղղիոյ արդի ամենէն հռչակաւոր վիպասաններէն մին է . սա՝ վիպասանական նոր

մանրաղնին ու մանրակրկիտ վիպասան է նա, այլ նաեւ գիտէ բառերն իրարու քով փայլեցընելու արհեստը, և իւր արձակ գրութիւնքը՝ կերգեն կարծես՝ թէ և բազում այն է որ կը տաղաչափէ առանց ուղելու : Եւ մարդ կը զըզուի ամեն բանէ երբ իր վիպասանութիւնները կարդայ : Ինչո՞ւ : — Վասն զի անհոգի անասունը կը նկարագրէ նա, և լոկ դիպուածոյ ծնունդ այս աշխարհը՝ ուր բարին ու յուրի մի և նոյն բան են, ուր իբրեւ լոկ գործարանաբանական երեւոյթներ ըստ ինքեան բարոյական նշանակութիւն մը չունին և չեն կրնար ունենալ, առաքինութիւն և մոլութիւն, մեծն ու զածած, աղնիւն ու անարդ, բարձր ու ցած, ուր ամեն սէր տուփանք մըն է, ամեն խանդ՝ խենեշանք՝ և աւիւնն ալ մոլեգնութիւն : Վասն զի անողայ և անհոգի բնութիւնը կը նկարագրէ նա, այնպէս՝ ինչպէս որ կ'երեւնայ աչաց . արդ՝ երբ բան մը չցոյննար մենէ բնութեան վրայ, երբ մարդուս հոգին չշրջիր այդ ծառերուն վրայ, այդ ջուրերուն վրայ, այդ վարդերուն

դպրոցի մը հիմնադիրը կամ ներկայիչը կը համարուի, Իրական (ոչալիսթ) դպրոցին, որուն նպատակն է ամեն եղելութիւն՝ չարիք կամ բարիք՝ իր բնական մերկութեամբ նկարագրել, Էմիլ Զօլայի շատ գործոց վաճառումն եւ թարգմանութիւնն արգիլուած են Գերմանիոյ եւ Անգղիոյ մէջ . ընդհակառակն անյադարար լաիկաւոր եւ հարիւրաւոր տապալրութիւն հասած են ի Ռուսիա :

վրայ, այդ բոյսերուն վրայ և խոտոյ հատիկին վրայ, շողն ու խունկը կը պակսին այդ ծառերուն, ջուրերուն և ամեն վարդերուն և ամեն բոյսերուն և կեանքը կը պակսի խոտոյ հատիկին:

Էմիլ Զօլայի մատենագրութիւնը ժամանակի նշան մըն է, տրամաբանական անխուսափելի հետեւանքն է այսօրուան տիրող գաղափարաց որք, աւանդ, մեր ազգին մէջ ալ սկսան հորդան տալ...: Եւ այս ազգին մոռցնել տալ կ'ուզեն՝ ինչ որ վեց հազար տարիէ ի վեր միտն էր պահած:

Գեղեցիկ դպրութեանց ու գեղարուեստից ծնող և ներշնչող՝ ամեն տեղ ու ամեն ատեն կրօնքն եղած է՝ իր զանազան ձեւերով. անոնք որ կրօնքին տեղ գիտութիւնը կը դնեն այսօր, բարոյական կեանքին տեղ ալ նիւթական կեանքը՝ բնական հետեւութեամբ՝ գեղարուեստից տեղ ճարտարարուեստները կը դնեն, ներշնչմանց տեղ՝ ընդօրինակութիւնը, զգացմանց տեղ՝ զգայութիւնը, զոր բացատրելու համար ի գործ կ'ածեն՝ մի և նոյն բնական հետեւութեամբ՝ վերացեալ բառերու տեղ թանձրացեալ բառեր: Ահա այսպէս կը ծնի՝ ու նիւթական իմաստասիրութեան հետ ձեռք ձեռքի տուած կը քայլէ, կը յառաջանայ ու կը զարգանայ գրականութեան մէջ քննադատութիւնը, ինչպէս ինքն իսկ Զօլա հաստատած է անհերքելի փաստաբանութեամբ:

Ո՛վ որ ծառը կը սիրէ՝ պտուղն ալ պէտք է սիրէ: Բնութիւնը՝ որ կը խօսի աչքերուն՝ զայն կ'ընտրեն՝ և Աստուած՝ որ կը խօսի հոգւոյն՝ կը մերժեն նիւթական իմաստասէրք: Բնական վիպասանք ալ՝ իրենց վէպերուն մէջ կը խօսին միայն աչաց՝ և միայն մարդուս զգայութիւններն ու ջիղերը կը գրգռեն, և չեն խօսիր սրտին՝ որ չը կայ իրենց համար՝ այլ թէ միայն իբրեւ անգամազնական բացատրութիւն մը:

Կազերու լուսովը ու Բարիդի հսկայադործ ականներուն վրայ դրուած են այդ վէպեր: Է՛ր ժամանակ՝ այս դարուս սկիզբները՝ որ երկնից շաղափն ու ծաղկանց բուրմունքներովն ու այդուն զուարթարար յօղովը, արեւուն աչքին տակ, կը գրէին Շաթօպրիան¹, Լամարթին², Հիւկո³, Միւսէ⁴ և նոյն իսկ այն մեծ ու

(1) Շաթօպրիան, գաղղիացի նշանաւոր մատենագիր՝ հեղինակ Ոգի քրիստոնեութեան եւ Մարտիրոսը ընտիր մատենաներուն (1768-1848): (2) Լամարթին՝ անմահ գաղղիացի բանաստեղծը, հեղինակ բազմաթիւ գրուածոց՝ որոց մէջ նշանաւոր են Ժիրօնտէնք, Ժօսքիւն, Հրեշտակի մ'անկումը եւ Բանաստեղծական խորհրդածութիւնք անուն հիանալի դրուածները (1790-1869): (3) Հիւկո, դարուս մեծագոյն գաղղիացի բանաստեղծը, հեղինակ անթիւ ըստնաչելի գործոց, որոց հռչակաւորն է Թշուառներն: (4) Միւսէտ տը Միւսէ, նշանաւոր գաղղիացի բանաստեղծը, հաւասար գրեթէ Լամարթինի եւ Հիւկոյի. գլխաւոր գործերէն մըն է՝ Դարուս մեկ գաւիկին խոստովանաքը. մեռած է 1857ին:

յուսահատ ոգին, Պայրըն¹, որ յերկնից վտարուած հրեշտակի բոլոր դառնութիւնն ու տրտմութիւնն ունէր, այլ և այն աննահանջելի նայուածքը որ դարձեալ և միշտ երկնից կը յառի²:

Լամաութիւն, ամենէն աւելի նա՛ է բանաստեղծ, զի հոգւոյ բանաստեղծն է նա: Երբ իր քնարին առաջին ձայնը լսելի ըրաւ, այնպէս եղաւ՝ իբր թէ առաջին անգամ՝ կը հնչէր բանաստեղծական քնարի ձայնը Ֆրանսայի մէջ, երբ հազիւ թէ ցրուած էին քաղաքաւոր և աշխարհաւոր պատերազմաց ծուխերը, երբ սանձարձակ ազատութիւնը ու ապա երկաթէ դանդանաւանդը հեղձամիջուկ ըրեր էին այս մեծ ազգին հանճարը, երբ մարեր էր աւիւնը և ընդարմացեր էին հոգիներն ամենուն, երբ երկիւղը երկիւղածութեան տեղն էր բռներ, երբ երկրաքարչ մատենագրութիւնը ամբարտաւան հանճարի մը խոժոռ նայուածքներէն ալ չակնածելով՝ բոլորովին նուաստացուցեր էր բնաւորութիւններն ու սիրտերը, և ապականութեան հոսանքը տղմուտ գետի մը պէս կը հոսէր կանցնէր այն մեծ հանճարին ոտքերուն առջեւ:

(1) Պայրըն, անուանի բանաստեղծ անգլիացի. գրեւաւոր գործերն են Տօն Ժուան և Չայլտ Հարօլտ (1788-1824): (2) Դարձեալ են միշտ երկնից կը յառի, ըսել կ'ուզէ թէ՛ Պայրըն ոգեկան չէ, սակայն չատ անգամ միտում կը ցուցնէ ոգեկանութեան (ըսելով թիւալիզմ):

Ինչ որ Շաթոպրիան չկրցաւ ընել՝ Լամաութին ըրաւ զայն: Անհունին մեծ հորիզոնը բացաւ ընդլայնեց այն վայրահակ հոգիներուն առջեւ՝ որք իրենց այլակերպութեանը վրայ իրենք ալ զարմացան: Իր բոլոր տաղերուն մէջ՝ որք երաժշտութեան մը պէս կը հնչէին՝ երկնից կարօտովն անձկայրեաց հոգին՝ վեր կը սլանար միշտ երկրէ: Մէրն որ կ'երգէր՝ աստուածային պաշտամամբ խառնուած էր, սէրն ու ամեն բան կ'առնէր իրեն հետ յեթեր կը բարձրացնէր: Մշտամուռնչ աղօթք մըն էր նա. և ուրիշ ի՞նչ կրնար ըլլալ բնութենէ ներշնչեալ այն բանաստեղծը. ո՞չ ապաքէն ամենայն ինչ կ'աղօթէ յաստիւ. ո՞չ ապաքէն ժամեր կան՝ այնպիսի խորհրդաւոր ժամեր՝ ուր ամենայն ինչ արարչութեան մէջ՝ կը տեսնես որ աղօթքի դողով բռնուած է, թռչունը, ծաղիկը, տունկը, աւաղի հատիկը. ո՞չ ապաքէն ամենայն ինչ կը սարսուայ, կ'արտասուէ ու կը պաղատի: Եւ միայն մարդս պիտի չաղօթէ, մարդս՝ որոյ վրայ կը խուժեն աղէտը, որ բոլոր բնութեան մէջ անժառանգեալ՝ ինքն է միայն՝ որոյ միութարութիւնը, յոյսն ու մեծութիւնն է՝ խօսիլ ընդ Աստուծոյ: Բոլոր՝ ներշնչմունք էր Լամաութին. և ներշնչմունք ըսելով պէտք չէ խմանալ յախուռն և յանդուզն երեւակայութեան մը

արշաւանքը բանին և իմաստութեան սահմանին մէջ¹, այլ հոգւոյն ցոլացմունքը իմացականութեան վրայ : Բանաստեղծը անտեսանելին կը նշմարէ, և ինչ որ ուրիշները կը նշմարեն՝ նա կը տեսնէ . բարոյական մարդը կը նախազգայ, բանաստեղծը կը մարդարէանայ : Իրաւունք ունէին լատինք՝ որ մարդարէ ու բանաստեղծ մի և նոյն բառով կը բացատրէին :

«Բանաստեղծին՝ օրհնեալ է անունը, անխճեալ է կեանքը» : Այն մարդը՝ որուն անունը բոլոր աշխարհ յուշի կը կապէր, իր քաղաքական ձախորդութեանց մէջ տեսաւ զինքը լքեալ ամենէն, լքեալ իր բարեկամներէն իսկ, բան մը՝ որուն համար Ժիւլ-Յաւիւր մեծ հոգիներու ամենամեծ տառապանքն է կ'ըսէ : Մեկուսի ապրեցաւ աշխարհէ, պարտքերու և մոռացութեան տակ ճնշեալ². և նա որ զէլվերն էր երգեր և Ժօսըլէնն էր գրեր, դաշնակներու ու խորհրդածութեանց գրքին հեղինակը՝ տեսաւ իր վերջին օրերուն, ինախնեաց մնացած կալուածները, տունն ու այգիները՝ որոնց իր հոգին էր խառներ, տեսաւ որ մէկիկ մէկիկ ուրիշներուն ձեռքն անցան ամենքն ալ, և ինքն որ³ արդէն չէր սիրեր զաշխարհ՝ զլուե-

(1) Արշաւանք բանին եւ իմաստութեան սահմանին մէջ. յիմար եւ խելքի դէմ ծնունդ երեւակայութեան : (2) Մոռացութեան տակ ճնշեալ. ինչ վսեմ ձեւաւոր բացատրութիւն :

ցաւ աշխարհէ և մեկնեցաւ անտրտունջ, ինչպէս անտրտունջ կը մեկնի՝ ով որ ալ բաժակին մրուրը քամած է՝ և որ արմատ չէ ձգած յաշխարհի, ինչպէս կ'ըսէր ինք ալ հետեւեալ տոգղերուն մէջ .

«Ահ, լայ թող, լայ այն մարդն՝ որոյ կեանք միլեխանձ

«Յարեալ իբր ըզբաղեղ ամացն իւր բեկորաց
«Վաղուան հետ կը տեսնէ իր յոյսն ալ որ կ'անցնի .

«Իսկ ես՝ որ արմատ ոչ ձրգեցի յաշխարհի
«Ես կ'երթամ անաշխատ պէս թեթեւ տերեւին
«Վերբերեալ շնչովս երեկին» :

Օր մը նորէն պիտի կրկնէ աշխարհ իր անունը . մարդս երկրաքարչ իրականութեամբ գոհ չկրնար ըլլալ՝ և ոչ ապականութեան և խենեշղեղխութեանց մէջ ապրիլ երկար ժամանակ . պէտք է մաքուր օդ ծծէ : Ու երբ գիտութեանց ամեն դիւտերէն ետքը և իմաստասիրութեան ամեն ձեւերէ ետքը, մարդիկ նորէն պիտի սկսին վնասուել մեր հորիզոններէն անդին ու մեր բոլոր մթնոլորտներէն վեր՝ անապական ճշմարիտ լոյսն՝ որ անմատչելի հեռաւորութիւններէ կ'անդրաձգի ի մեզ մեր աշխարհին տուերներուն միջեւէն, երբ զգան պէտքը իրենք իրենցմէ վեր բարձրանալու, նորէն պիտի կարդան զլամաութին՝ որ զիրենք փոխադրէ միշտ մաքուր սփիւռներու մէջ՝

սքանչացնելով իրենց ականջներն ու սիրտը
երկնային դաշնակութիւններով՝ որոնց արձա-
գանքը դեռ չէ մարած ու չը պիտի մարի :

ՎԱՆՐԱՄ (Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ)

27

ԱՌ ԶԵՓԵՒՈՆ ԱԼԵՄՏԱՂԻԻ

Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ ,
Աղբերց վրայէն լուսակարկաջ՝
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւռ
Ի՞նչպէս թռչիս ինձ ընդ առաջ ,
Ու խունկ և զով ընծայելով
Ձիւ աղջունես հեզիկ չնչով :
Ո՛հ , կը սիրեմ ըզքեզ , հողմիկ ,
Երբ կը փութաս ինծի գալու
Ի պար ի թռիչ ի սոյլ մեղմիկ՝
Այրած ճակտիս իմ այցելու .
Ծաղիկ հոգւոյս քեւ զովացած՝
Ծիւ ծիւ բացուի ի լոյս կենաց :
Սլացիր , փափկիկ դու սուրհանդակ ,
Լուր տար հովտին ու ծործորին
Ու անտառաց բարձրադիտակ ,
Ուր երամով սոխակը թառին ,
Թէ մրտերիմն իւրեանց եկաւ
Բիւր ըզմայլմանց յիշատակաւ :

Ո՛հ , կորսւած իմ հաճոյքներ ,
Հոս վերըստին գտնեմ ըզձեզ ,
Ծառոց շքով էք ծածկրվեր՝
Ու փրփուրով առուակին հեզ ,
Ահա կայտուէք ի յայս ծրմակ
Ի յայս թրփուտ հովանոցակ :
Հոս դառն հողեր մէկիկ մէկիկ
Ճակտէս ի բաց հեռանային ,
Ու փունջք ժամուց գեղապարիկ
Սիրտըս թեթեւ օրօրէին ,
Եւ բընութիւն մայր որդեսէր
Քնքուշ գրկաց մէջ զիս գգուէր :
Հոս ճեմէին երեկոյեան
Ի զով ըստուեր պար մի կուսից ,
Մաղերն հովուն բաղմարուրեան՝
Սիրտք ընծայուած հեշտ վայելից .
Շող լուսնակին կոյան ու ծաղիկ
Ձերար շոյեն սիրատարփիկ :
Մըտերմութիւն , սէր կրակ ու բոց
Ի՞նչ անուշ էք յայս տեսարան ,
Ուր դալարիք ձեզ հանգըստոց
Ու անհուն դաշտերն ըզբօսարան :
Մըտերմութիւն , ինձ երանի
Թէ հոս ծոցեդ հողիս թռանի :
Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ ,
Աղբերց վրայէն քաղցրակարկաջ՝
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւռ
Թըռիւր թըռիւր ինձ ընդ առաջ ,

Ու խունկ և զով ընծայելով՝
Պարէ չորս դիւ հեզիկ շնչով¹ :

Մ. ՊԵՏԻԿՈՍԵՆԱՆ

28

ԿԵՆԱՅ ՊԱՅԲԱՐԸ՝

Ահագին մի պատերազմ է որ կը մղեն միմեանց դէմ՝ աշխարհիս ամեն գործարանաւոր արարածք : Մէն մի կազմաւորութիւն՝ մանրադիտական յետին նօմատէն մինչեւ վիթխարի կենդանին , իւր աճմանը բաւական մի տեղ ունենալով՝ իւր գոյութիւնը պահպանելու համար՝ պէտք ունի անդադար մաքառելու շրջապատող կազմաւորութեանց հետ , զի սոքա ևս մաքառման պէտք ունին մի և նոյն նպատակաց համար : Այս է օրէնքն արարչութեան , օրէնք ընդհանուր և անխուսափելի : — Ուտել՝ կամ ուտուիլ . չկայ միջառահման :

Զարգանալու և բազմանալու պէտքն անզրո-

(1) Մ. Զերադ , Մ. Պէշիկթաշլեան եւ Ռ. Յ. Պէրպէրեան գրած են Զեփիւռի վրայ . բաղդատեցէք զանոնք իրարու հետ եւ ի վեր հանեցէք իւրաքանչիւրին գեղեցկութիւնը : Ռ. Պէրպէրեանին՝ տես Ծաղիկի Ա. մասն երես 40 : — Նոյն սեռի գեղեցկութիւններն իրարու հետ բաղդատելը ճաշակի կրթութեան գլխաւոր միջոցներէն մին է :

պելի է ամեն արարածի համար , զի սորա դադարումը ոչնչացումն է : Մնանին անհրաժեշտ է նմա՝ որ կեանք ունի , զի սորա կասումը մահ է : Չէզոքութիւնն անկարելի է ուրեմն արարածոց աշխարհի մէջ : Բոյս թէ կենդանի՝ պէտք է աճի կամ կորնչի : Տարածութեան իրաւունքն ամենեցուն է , ոչ թէ նմա՝ որ զայն կը կանխէ , և ապրելու պիտոյքն ընդհանուր լինելով՝ ոչ աւերելն անբնական է կազմաւորեալ արարածին՝ և ոչ յափշտակութիւնն անարդար : Բանաւարութիւնն և բարոյականութիւնը միայն կարող են այդ հակումը չափաւորել : Եւ մինչդեռ բուսականն ոչինչ կը խնդրէ գործարանաւոր աշխարհէն և իւր կեանքը կարէ ապահովել անկենսաւորէն , մինչդեռ հսկայական եղելինն անգամ դարուց ի դարս իւր գոյութեան տարերքը կը գտնէ իւր շուրջ առանց մանրադիտական բուսականաց իսկ գոյութեանը վնասելու¹ , կազմաւորեալն՝ շարու-

(1) Ուր որ կեանք կայ՝ անդ կայ եւ պատերազմ . այս ընդհանուր սկզբունքն ընդունելէ յետոյ՝ չեմք կրնար ընդհանուր պատերազմի դաշտէն դուրս մերժել բոյսերն ալ՝ որոնք կեանք ունին . եւ յիրաւի աստեղց պատերազմն ալ գործարանաւորաց չափ անողոք է : Տարվին՝ որուն համար կրնանք ըսել թէ ամեն դարուց բնապատումներու հալը պիտի համարուի՝ եւ անուանին Պիւխնէր կը հաստատեն թէ հին աշխարհին բոյսերը շատ անգամ նոր աշխարհին մէջ փոխադրուելով , ահագին արագութեամբ տարածուեր են բոլոր երկրին մէջ եւ խեղդէր են միւս բոյսերը :

նակ անօթութենէ մղեալ՝ ոչ միայն յարձակելով աւար կ'առնու ինչ որ կը գտնէ ի պատարաստի, ինչ որ արտաբերած է արդէն մի ուրիշ կազմաւորեալ էակ, այլ և սորա ամբողջութիւնն, նոյն իսկ էակն է՝ որ շատ անգամ պարտեալ՝ նմա ճարակ կը լինի:

Այս պայքարն վասն կենաց՝ որ գործարանաւոր մեծ էակաց մէջ կը մղուի անդադար՝ մեր աչաց առաջ՝ կարի իմն ծանօթ է մեզ: Յեղերն զմիմեանս անդթաբար կը հալածեն ամեն ուրեք, և տեսանելի կենդանիք կը տեսնեմք յարածամ՝ որք այլոց մահուամբն և եթ կարող են իրենց մահը հեռացնել, զի ոչ ուտեստն և ոչ տարածութիւնն կը բաւեն՝ որ անսահմանապէս ամենքն աճին և զարգանան ի միասին:

Ամենախորունք անհամեմատ կերպով աւելի բազմաթիւ են բնութեան մէջ՝ քան այն բազմատեսակ կենդանիք՝ որք մեր շուրջը կը տեսնեմք: Մարդս՝ գործարանաւոր արարածոց ամենաչնչին մասն հազիւ կարող է պարզ աչօք տեսնել՝ և նորա բարուց տեղեակ լինիլ: Այն հոգն որ մեր ոտից ներքեւ է՝ ծածկուած է այդ անտեսանելիներով. այն սնունդն որ մեր

Սէգերը՝ զորս ամենքնիս ալ կը ճանչեմք՝ երբ անգամ մ'արմատ ձգեն տեղ մը՝ կ'ապանցեն միւս խոտերը. աւելի պարզն ըսենք. պարտիզպաններն ինչո՞ւ համար քաղաքացի կ'ընեն եւ յետագար խոտերն արմատէն կը հանեն. — վասն զի սօքա կը վնասեն միւսներուն:

կ'ապառեմք՝ նոցա անհամարներն կը պարունակէ իւր մէջ: Այն անապակ ջուրն որ հեշտութեամբ կը մպեմք՝ լի է ամենախորունց բանալիներով, և այն օդն զոր կը շնչեմք մեք՝ անբաւ կենդանիք կը տանի: Սօքա մեծադոյններէ աւելի մղեգնութեամբ կը կռուին անտարբերաբար այն ամեն էակաց հետ՝ որ կարող են սնունդ մատակարարել իրենց, զի պէտք ունին սնանելու և աճելու՝ սնունդի և տարածման անբաւականութեան մէջ:

Երբ երազողն՝ հեռի աղմկալից վայրերէ՝ ամառն գիշեր ատեն կը շրջի դաշտաց մէջ, և գիտելով այն խորին լռութիւնն որ կը տիրէ իւր շուրջ՝ կը վերանայ զմայլմամբ այդ խաղաղաւէտ տեսարանին առաջ, երբ կը կարծէ թէ բնութիւն համայն՝ յետ օրական վատաւոց, անվրդովելի մի հանգիստ կը վայելէ, նոյն վայրկեանին իւր ոտից ներքեւ, իւր վրայ, իւր բոլորն, ահագին ճակատամարտեր կը մղուին, պատերազմ անսուէր և անողոր, ուր բիւրաւոր մեռեալք յերկիր կը տապալին, ուր անբաւ գիականեր միմեանց վրայ կը կռուին, զորս աչօք տեսնելու անկարող և որոց ճիշերն լսելու անընդունակ է մարդ: Խաղաղութիւն չկայ երբեք. վասն զի ուր կեանք կայ՝ անդ մրցումն պէտք է լինի¹:

Տ. ՓԼԵՏՄԱՆԵԱՆ

(1) Այս գեղեցիկ գրուածը որ եւրոպական առա-

ՋԱԽԵՇՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄ ԼԵԶՈՒԱՊԱՅՔԱՐԻՆ

Դիցաբանական պատկերներու մէջ՝ կը տեսնեմք զդիցուհին Սնահիտ՝ որ ճակատը մահիկ մի դրած, ձեռքն աղեղ մ'առած, կռնակն ալ կապարճ մի՝ որ լի է նետերով՝ և թեթեւ հագուստներ հագած, սրենթաց կ'արշաւէ անտառաց մէջէն՝ ուր կ'երթայ ամեն տեսակ կենդանիներ որսալով զուարճանալու։ Իւր ետեւէն կը վազեն որսի շուներու խումներամ՝ պառական մի՝ որը ուրիշ ամեն որսի շուներու պէս՝ դիցուհւոյն նետէն վիրաւորեալ կենդանիները բռնելու պաշտօն ունին։ Դիցուհին որչափ համեստ է և զգաստ՝ իւր ետեւէն վազող այս որսի շուներն ալ նոյնքան կատաղի են, ինչպէս կ'երեւնայ իրենց երեւոյթէն՝ զոր պատկերահանք լաւ կը նկարագրեն։

Նմանապէս և ներկայ լեզուապայքարին՝ մէջ հաղիւ թէ Սնահիտ խօսեցաւ՝ և ահա . . . :

ջին կարգի գիտունի մ'արժանի է՝ մեծ պատիւ կը բերէ Հեղինակին, եւ լոյն յանդիմանութիւն մ'է ամեն այն հմուտ ազգային ուրիշ բժշկաց՝ որք իրենց քանքարը կը պահեն եւ չեն ջանար գիտութիւնը ուսմկացնելով ծառայել ազգին եւ մարդկութեան։

(1) Աշխարհաբառի եւ գրաբառի կռիւ մը՝ որուն մէջ զպրօցի գրասեղանին վրայ տակաւին նստող տղեկներն անգամ գրիչնին առին եւ հրապարակ վաղեցին։

Դիցուհւոյն այս պառականէն է նաեւ Նուման որ շատ սուր ակօսներ ունի, որպէս տեսանք։ Միայն թէ դիցուհիէն քիչ մը կը թուելու պէտք ունի, քանի որ իւր կատաղութեան մէջ կը խածնէ։

Բ. Քէճեմ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԻՉ

Ո՛ւր են այն օրերը, ուր ի՛նչ որ գրէ մարդ՝ թարմ ու զովագին բան մ'ունի, առաւօտեան շունչին պէս, ուր այնքան կ'ախորժի միտն արթուն մնալ և երեւակայութիւնն ալ վառվռուն, երբ միտքը դեռ չէ գօսացեր ու երեւակայութիւնն ալ մարեր, կամ թէ խուճապք ու արհաւիրք չեն յաջորդեր սիրուն տեսիլներու։ և ո՛ւր գրիչը, գրիչն՝ որուն ծայրը կարծես թէ հանք մը կայ ներշնչութեանց և որ կը տարածէ յանգէտս և յանդգատոս թուղթին վրայ այնպիսի մոռածութիւններ, խորհուրդներ, շեշտեր, և շող և երփն և խօսուէն և թրթրութուն պատկերներ՝ որոնց վրայ գրողն ապա ինքն կը զարմանայ՝ թէ ո՛ւստի երեւան ելան. զարմանալի է գրչին այս կարողութիւնը, նիւթական բան մը՝ որ կը հոգեւորի. և իրաւունք ունին Տաճկաց գրագէտները՝ որ այնքան կը

մեծարեն զայն¹ — և մենք պէտք է մեծարենք,
եղէգն ըլլայ թէ սագի փետուր : Օրհնեալ ըլ-
լայ գրիչը . եթէ անպիտան ալ է ուրիշներուն
համար, միշտ օգտակար է գրողին համար : Նա
միայն կը ներէ մեզի կարգալ ինչ որ գրեցին
մեր ներսի դին արկածք կենաց՝ և անոնց վրայ
խորհրդածութիւնք, ընթերցմունք և այլ հա-
ղորդակցութիւնք իրաց և անձանց հետ, և ինչ
որ գրեց ի յաւիտենից աներեւոյթ ձեռք մը
անեղծանելի գիրերով... Նա միշտ կ'սփոփէ
մեզ և երբէք չամչցներ՝ եթէ գրողը ինձի պէս
քաջութիւն ունենայ ժամանակէ մը ետքը գը-
րածն ի հուր դատապարտելու : Հապա ինչո՞ւ
կը գրես հիմա, ու կը տպես, ըսեն ինձի, չե՞ս
գիտեր թէ տպելն անմահացնել է : Ի՞նչ, ան-
մահացնե՞լ է հանապազօրեայ թերթի մը մէջ
բան տպելը . բայց հանապազօրեայ թերթ մը
առօրեայ կեանք մը ունի խիշտ . օրագիրը կը
կարդաս և կարդալէդ ետքը ինքնիրեն կար-
ծես թէ կ'իյնայ ձեռքէդ, և օ՛չ, թէ կարդա-
ցածդ ալ մէկտեղ չիյնար յիշողութենէդ :

ՎԱՀԲԱՄ (Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ)

(1) Տաճկաց գրողէտները երբ եղէգ գրիչ կտրեն,
անոր մէջէն ելած բարակ թելը կ'այրեն, որպէս պատ-
ճառ ներշնչմանց, եւ չեն նետեր որ այն նուիրական
բանը ոտքի կոխան չըլլայ :

ԳՕԼԷԲԱ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Բարեկամ, նոր խնդիր մը կամ շրջանաւոր
պատուհաս մ'որ ուրիշ ամեն ազգային, քաղա-
քական և բնկերային խնդիր ու աղէտ կը կլլէ,
վասն զի կեանքեր կլլելու կ'սպառնայ, ատենէ
մ'ի վեր կը տագնապէ հարուստին ու աղքա-
տին, վաճառականին ու արհեստաւորին փորն
ու սիրտը . այս է քօլէրան, մաղձուկ ու հեղձուկ
ահաւոր դէմքով գօլէրան, ֆիզիքական կար-
գին մէջ անլուծանելի խնդիր, անդարմանելի
պատուհաս, ինչպէս են՝ բարոյական կարգին
մէջ՝ զանազան ընկերային հիւանդութիւններ,
որ սակայն, ըստ իս, աւելի ծանր են և գրե-
թէ միւս մարմնային տառապանաց ծնունդ :
Արդի մեծաբան գիտութիւնն՝ որ կը պարծի
բնութեան աղետաբեր ոյժերը զսպել և յօ-
գուտ մարդկային ազգի շահագործել, հով ու
փոթորիկ, ծով ու մրրիկ թմբել, մեր մարմնոյն
ու հոգւոյն, երկրի և երկնի անդունդներն
անթիւ նուրբ գործիներով խուզարկել և ռամ-
կին անխմանալի գաղտնիքներ թափանցել, ան-
նշմարելի կէտեր ռմբակոծել, անհպելի լեռներ
ու սարեր ճեղքել, ժամանակն ու անջրպետը
ջնջել, մարդկային վայելքն ու գոյութիւնն
տասնապատկել, այդ գիտութիւնն դեռ ևս ոչ

միայն մանկական հասակին մէջ է, և չէ կարող իր բոլոր բնախօսական, բնալուծական, բնապատմական, բնագիտական կարողութեամբ բը մարդկային բնութիւնն ու կեանքը տառապող և յանկարծական անէութեան տանող այլ և այլ ցաւեր բուժել, ոչ միայն չէ կարող իսկ աւաղի հատիկ մ'որ աչքը կը հանէ՝ փշրել, կոծիծ մը, շարաւ մ'որ արիւնդ կը թռնաւորէ՝ մարել, անկանոն ջիղ մ'որ մատդ կը կարկամէ, կամ բիբդ կը շլէ՝ ուղղել, անշահ ելունդ մը, բշտիկ մ'որ թոքդ կը կրծէ կը մաշէ՝ բուժել, աննշմարելի ճճի մ'որ աղիքդ, մաղձդ կ'ալէ՝ կոծէ՝ սատակել, այլ և ստէպ այդ գիտութիւնն ունի այնպիսի աղէտաբեր հետեւանք որ մարդկային իրաւունք, արդարութիւն, ազատութիւն, բարոյութիւն առ ոչինչ կը գրէ և մինչեւ անգամ մարդկային անմեղ զոհեր կը պահանջէ, իր զաւակները կը կլլէ : Եթէ ե՛նես սեսս . — «Մ'արդ՝ շատ տգեղ է, յոռի է այդ գիտութիւնդ, որ կեանքեր կը հաշմէ, կ'այրէ, կը լափէ, մինչդեռ պարտէր յարգարել, դիւրել, բարելաւել . Ժողովուրդներ կը գերէ, կը ճնշէ, կ'ապականէ, մինչդեռ պարտէր աղատագրել, կանգնել և անոնց շունչ, կենդանութիւն տալ» — կը պատասխանէ՝ նշտրալն կամ գիտակը ձեռքը բռնած . — «Սպուշ, չգիտես որ ամեն վարդ իր փուշն ունի, կրամն՝ իր մուխը, լոյսն՝ իր ստուերը, սէրն անգամ իր դառ-

նութիւնը, ամեն լաւ բան իր վատ կողմերն, ինչպէս նաև քաղաքակրթութիւնն ունի իր մութ անկիւններն, որ պիտի փայլին՝ երբ գիտութեան արեւն լիուլի ծագի» : Եւ իբրեւ ապացոյց՝ գիտութիւնն աչքիդ առջեւ կը փայլատակէ իր ելէկդրական կնճռոտ թելերն, որոց վրայ սակայն շահագէտին ոսկեղօծ մատերը կը խաղան, և պաղ լոյսերն՝ որ սակայն պաղարիւն մեծատուններուն շքեղազարդ սրահները կը լուսաւորեն, մինչդեռ մուրացիկն ու բիւրաւոր բանւորներ հանքային տամուկ ու մութ հորերու մէջ հազիւ շնչելու օդ կը դրանեն, կը սառին, կը կուրնան : Եւ գիտութիւնը կը ցույնէ քեզ հսկայ մեքենայներն որ կը հեծեն և մէկ ակնթարթի մէջ հրաշալիքներ կ'արտադրեն, սրարչաւ, շոգեպլինդ հրէշներ՝ որ ժամանակ ու անջրպետ կ'այրեն կ'սպառեն՝ երկարելով գոյութիւնն և շուայլելով առատութիւնն, մինչդեռ այդ մեքենայից անիւներուն ու ճախարակներուն ներքեւ միտ ու ծխոտ, հալ ու մաշ բանւորներ կը հեծեծեն և ստէպ շնչասպառ կը ճգմուին . գիտութիւնն կը պարզէ դեռ ևս ուրիշ շատ սքանչելիք, որոց թըւումն քեզի կը թողում, և սակայն իրեն հետ կը բերէ թշուառութեան մեծագոյնն, գիտական ռազմ, չէ թէ արդար, բարձր դատի մը, ճշմարտութեան յաղթանակին համար, այլ գոթայի շահու, այլ կրծուն նախանձու գո-

հուժեան համար . և իր յաղթական դրօշակին ներքեւ կը թաւալին անբուն գլուխներ , որ թերեւս աւելի մարդասէր գիտութեան ջահերը պիտի լինէին , արիւնթաթաւ իրաններ՝ որ թերեւս գթառատ ու բարերար հոգիներ կը պարունակէին , դէզադէզ դիակներ , որ փառամոլութեան զոհեր էին . կ'ողբան որբեր ու որբեւարիներ՝ և կը բռնանին հիւանդութեանց սերմերն , ժահահոտ գողորշիներ , թունալի օդ ու ջուր , ապական սնունդ , աղտեղի խշտիք , հետեւապէս ակտաժէտ բուրմունք , տենդ , խիթ , փորհար , գօլէրա , որ այս անգամ կ'ըստի թէ պարգեւ մ'է մեզ անգլիական շահամուլութեան :

Արդէն Եգիպտոս կրակի մէջ է , արդէն հաղարներով անդարման գօլերահար գլորեցան և դեռ կը գլորին ժահահոտ և արեւատապ մթնոլորտին և կիզիչ աւաղին մէջ : Բայց գօլէրայի ահն ու սարսափը կը պաշարէ նաեւ Եւրոպա , մահուան սարսուռ աղղերով՝ կը ճարակէ միտք ու սիրտ : Իսկոյն կառավարութիւն , մարդասիրութիւն , բժշկութիւն իրար կ'անցնին և մահադէմ ակտին դէմ դարմաններ կը փնտռեն , այդ անհրաւէր հաւանական այցելուն վաճառելու միջոցներ կ'որոնեն : Ամեն կողմ բժիշկներ խորհուրդի կը նստին , զգուշական միջոցներ կ'առաջարկեն , թէ և իրենք համամիտ չեն իրարու հետ պատուհասին բնութեան վրայ :

Այս տեղական ու կարճատեւ կը հռչակէ զայն , ափական և ի բնէ ծաւալական կ'անուանէ ուրիշ մը . մին՝ «արաբիէի» և չնչմամբ ու չփմամբ հաղորդիչ կ'անուանէ , և միւսն «արաբիէի» , կամ թէ որ հայերէն բառ մը կ'ուզես , «արաբից» զգուշական անհրաժեշտ պայման կ'առաջարկէ . միւսն «արաբիէի» օգտաւալ , ճճի , հով կը սահմանէ , այնպէս որ անարգել կը մտնէ ուր որ հակամէտ թուրքեր , շատ լեցուն կամ շատ պարտապ ստամոքսներ , շատ տաք կամ շատ պաղ գլուխներ , բնդակեր և խառնակեր , գինարբու և հայհոյիչ բերաններ գտնէ : Ուստի ողջապահիկ հրահանգներ կը պատուիրէ : Լրագիրներն՝ դեղագիրներ կը դառնան , սիւնակներ կը լեցունեն այնպիսի դեղերու անուններով՝ որ եթէ այդ դեղերն առնուին տգիտութեամբ՝ մահուան դռներն աւելի շուտ կը բացուին : Այլ և այլ թթուներ խմելն , մինչեւ անգամ պղնձէ գօտի մէջքէն կամ փորէն կապելն , և եթէ կ'ուզես՝ շղթայ մը ոտքէն , լաւ դարման մ'է եղեր : Բայց ամենքն օդի , ջրի , զգեստի , բնակութեան , ուտելիքի մաքրութիւն և չափաւորութիւն կը պատուիրեն , ոչ ոք կը պատուիրէ սրտի , յուզմանց և կրից մաքրութիւն : Հետեւապէս դարաւոր աղբեր դուրս ծովը կը թափուին , կոյնոցներ՝ որոց վրայ ոսկեղծ ապարաններ կը գտնուին՝ կը բացուին , կը մաքրուին , մօրուտ և տղմուտ վայրեր կը

կը ցամբին, թէ և մարդկային ռխակալութեան,
վատ կրից լճակները կը մնան միշտ ցեխոտ ու
ժանտաբեր: Ամեն տուն՝ իր բժշկին կը դիմէ,
ամեն տէրութիւն իր բուժական մարմնոյ խոր-
հուրդին: Տօբթօր ֆօվէլ, Վիւլբեան և այլք
կը խօսին, ըստ Պ. Բատտէօրի առաջարկի Եգիպ-
տոս քննիչներ կը ղրկուին որ գօլէրայի տարրը
զննեն: Իսկ ժողովուրդներն ո՞ր սուրբին հա-
ւատան, քանի որ ամեն բան մուծ, անծանօթ
է: Վերջապէս ո՞վ պիտի տուժէ ամենէ աւելի,
ժողովուրդեան ո՞ր դասն աւելի զոհեր պիտի
տայ. միթէ հարո՞ւստն. ո՞հ, իր ոսկիներուն
վրայ պահ մը տխուր ակնարկ մը կը նետէ, կը
հառաչէ ու կը դեղնի... ապա կը յուսայ...
ոսկի ունի, թեւեր ունի, կրնայ խոյս տալ,
օդին մէջ, ծովու վրայ եղեմական անկիւն մը
ապաստան գտնել ու ապրիլ. միթէ վաճառա-
կա՞նն. ո՞հ, իր դրամագլուխն ու շահագիտա-
կան հաշիւներն ցիր ու ցան տեսնելով, իրաւ,
տեղէն օրն մի քանի անգամ կը ցատկէ, տու-
մարները կը խառնէ և օ՛ֆ... ո՛ւֆ ընելով կը
մտածէ, այլ ի վերջէ տարուան շահը կը զոհէ,
և դրամագլխէն մնա մը գլխին հետ ազատելու
ճարը կը գտնէ, քաշուելով գիւղ մ'որու օդն
առատ ու մաքուր է, կղզի մ'որու քամիները
կը վանեն ամեն մահատու փոշի կամ ճճի, կամ
նաւ մ'որ կը դիմագրաւէ ամեն երկրածին մահու:
Ամենէ աւելի տառապող ու ջարդուողը պիտի

լինի այն դասն՝ զոր ընկերութիւնը դատա-
պարտած է ապրիլ օրն օրին, անօդ, աղոտոտ,
նեղ որջերու, վատառողջ միջավայրի մէջ. և
միշտ ժողովուրդեան աղքատ, միշտ գործաւոր
դասը կը կրէ մեծին, հզօրին, փառամոլին սը-
խալանաց դառն հետեւանքը: Հապա մեղի
պէս գրադէտներ ի՞նչ պիտի ընեն. շատ խելք
պէտք չէ դուշակելու. պիտի գոչեն — Ո՛ր գօ-
լէրա, եկուր ա՛ռ սա գրիչս իմ արդէն կար-
կամած ձեռքէն. առաջին անգամը չէ որ մա-
հադոյժ դէմքդ կը նշմարեմ. ամեն օր Տան-
տալի¹ տանջանքը կը կրեմ, աւելի ծանր քան
տալիք հարուածդ²:

ՇԱՀՆՈՒՐ

(Թղթակցութիւն)

(1) Տանտալ Լիւդիոյ թագաւորն էր: Օր մը գիւղ
ասոր տուն հիւր եկան. Տանտալէս անոնց աստուա-
ծութիւնը փորձելու համար իր Պելոպս որդին մոր-
թեց եւ միւր անոնց հրամցուց: Արամազդ զայն գա-
հավիժեց ի Տարտարոս՝ ուր դատապարտուեցաւ անո-
ղոք ծարաւ եւ նօթութիւն կրելու: Հազիւ թէ չըր-
թունքը կը մօտեցնէր ջրին՝ ջուրն իրմէ խոյս կու-
տար. այն ինչ պտղալից ծառերուն ճիւղերը պիտի
բռնէր՝ իսկոյն անոնք վեր կ'ելնէին: (2) Ուշադրու-
թիւն ըրէք այս ընտիր հատուածին ճոխ, բազմա-
գոյն, յստակ եւ յարմարաւոր բացատրութեանց:

Է՛հ, մնաք բարով, Աստուած ե արեւ՝
Որ կը պըլպըլաք իմ հոգւոյս վերեւ...
Ասող մ'ալ ես կ'երթամ յաւելուլ երկնից,
Ասողերն ի՞նչ են որ՝ եթէ ոչ անբիծ
Եւ թշուառ հոգւոց անէծք ողբադին՝
Որք թըռին այրել ճակատն երկնքին,
Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերո՛ւ արմատ,
Յաւելուն զէնքերն ու զարդերն հըրատ...:
Այլ, ո՛հ, ի՞նչ կ'ըսեմ... շանթահարէ՛ զիս
Աստուած, խոն հըսկայ փշրէ հիւլէիս՝¹
Որ ժպըրհի ձգտիլ՝ սաղել խօսն երկնի,
Ելնել ասողերու սանդուղին անալի:
Ողջո՛յն քեզ, Աստուած դողդոջ էակին՝
Շողին՝ փըթիթին՝ ալոյն ու վանքին,
Գու որ ճակտիս վարդն ու բոյն աչերուս

(1) Խոկն հսկայ փշրէ հիւլէիս. գեղեցիկ հակադրութիւն՝ որ մեծփայլութիւն տուած է գաղափարին: Հակադրութիւնները եթէ պատշաճ կերպով դործածուին՝ մեծ շնորհ կը յաւելուն ոճին:

Խըլեցիր թրթռումս շըթանց՝ թռիչն հոգւոյս,
Անդ տըւիր աչացս, թեւք տըւիր սրտիս,
Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս.
Անշուշտ ինձ կեանք մը կազմած ես ետքի,
Կեանք մ'անհուն շողի բոյրի՝ աղօթքի.
Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ՝
Այժմէն թող որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար՝
Պըլլըւիմ անուանդ մընչեմ անդադար՝.
Թող անէծք մ'ըլլամ քու կողքդ խըրիմ,
Թող յորջորջեմ քեզ «Աստուած ոխերիմ»:
Ո՛հ, կը դողդոջեմ, տոգոյն եմ, տոգոյն,
Փըրփըրի ներսըս դըթոխքի հանգոյն...:
Հառաչ մ'եմ հեծող նոճերու մէջ սեւ,
Թափելու մօտ չոր աչնան մէկ տերեւ...
Ո՛հ, կայծ տըւէք ինձ, կայծ տըւէք, ապրիմ,
Ի՛նչ, երազէ վերջ գրկել ցուրտ շերիմ...
Այս ճակատագիրն ի՛նչ սեւ է, Աստուած,
Արդեօք դամբանի միւրերո՞վ է դժուած...
Ո՛հ, տըւէք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ՝,
Սիրել կ'ուզեմ դեռ, ւ'ապրիլ ու ապրիլ.
Երկնքի ասողեր, հոգւոյս մէջ ընկէք
Կայծ տըւէք, կեանք՝ ձեր սիրահարին հէք.
Գարուն ոչ մէկ վարդ՝ ճակտիս դալկահար՝

(1) Խորին մտածութիւն, արժանի Շէքսպիրի՝ որ կեսարու վրայ խօսելով ըսած է. «Ո՛վ մեծդ կեսար, ո՞վ գիտէ հիմա խի՞ճ ես թէ աւազ, եւ որ պատի ճեղքը կը եղնես»: (2) Կրակի կաթիլ. այնչափ յարմար բացատրութիւն չէ:

Ոչ երկնի շողերն ժլպիտ մ'ինձ չեն տար .
 Գիշերն՝ միշտ դագաղս , աստղերը՝ ջահեր ,
 Լուսինն յար կուլայ , խուղարկէ վրհեր .
 Կըլլան մարդիկ որ լացող մը չունին ,
 Ասոր համար նա դըրաւ այդ լուսին .
 Եւ մահամերձն ալ կ'ուզէ երկու բան ,
 Նախ կեանքը , վերջը՝ լացող մ'իւր վրան :
 Ի զո՛ւր թաւուտներ լըռեցին իմ շուրջ
 Գաղտնապահ տերեւք չառին երբեք շունչ ,
 Եւ ի զուր ծաղկունք՝ փըթիթներ գարնան՝
 Միշտ խնկարկեցին խոկմանցըս խորան . . .
 Ո՛հ , նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են . . .
 Աստուծոյ ծաղրն է աշխարհ ալ արդէն¹ . . . :

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

33

ՀՈԳԻՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Սիրելի եղիա Էֆէնտի Տէմիրճիպաշեան ,
 Թէրճէմանի մէջ հիմա կարդացի Միհրան Է-
 ֆէնտի Արծրունի բարեյիշատակ Տոգթորին՝

(1) Այս տողը խիստ վսեմ է : Սոյն եղերերգու-
 թիւնը իւր փափուկ , ճոխ , մեղամաղձոտ եւ բարձր
 մտածութիւններով առաջին կարգի գրուած մ'է , եւ
 մարդ ի խոր կը խոցի երբ մտածէ թէ ասոր հեղինա-
 կը սրճափ գլուխգործոցներ տարաւ իր հետ ի գե-
 րեզման քսանեւմի ամեայ հասակին :

մեր սրտի հատորին՝ կանխահաս մահուան վրայ
 դրած գեղեցիկ տողերդ : Վերջին օրերս ցան-
 կացայ տեսնել զինքն ի մահճի մահուան , կամ
 գոնէ ընկե՞րակցիլ մինչեւ ցգերեզման . չկրցի
 կատարել բաղձանքս : Յանկացայ ծերունա-
 զարդ հայրն և մայրն տեսնել . այլ այս յոյժ
 անկարելի է՝ մանաւանդ այս օրերս , ոչ թէ
 միայն խուռն զբաղմանցս կամ անձինս ծանու-
 ցեալ տկարութեան համար , այլ անկարելի է
 յոյժ ժուժեկ այն ցաւուն որ կ'զգամ ի հոգիս՝
 և որ ի տես վշտացեալ ծնողացն անհանգուր-
 ժելի պիտի լինի , և միտթարելու խօսք դտ-
 նելու տեղ՝ գուցէ և ես նոցա վիշտն աւելցը-
 նեմ . ուստի օգտակար լինելու փոխան՝ վնա-
 սակար պիտի ըլլայ այցս :

Եւ գիտե՞ս որ շատոնցունէ ի վեր զքեզ իսկ
 տեսնել կ'ուզէի , սիրելի եղիա՝ և չկրցի տես-
 նել : Բան մը յանձնարարեր էք ինձ ձեր իմաս-
 տալից տողերուն մէջ . սակայն այս իմ հիւսն-
 դագին վշտալից տառապալից օրերուս մէջ
 կարող եմ միթէ զձեզ գոհացնել : Այս քո ը-
 րած յանձնարարութիւնդ առ քեզ կը վերա-
 դարձնեմ , և կը խնդրեմ որ գեղեցիկ ճառ մը
 գրես հօգւոյ անմահութեան վրայ : Գրելիք
 ճառիդ սկզբունքը կամ տարերքը Թէրճէմանի
 մէջ գրած ճառիդ մէջ տեսայ : Բո սուր մըտ-
 քովը և թափանցող հանճարովը խնդրեմ , ե-
 ղիսս , բացատրէ ինձ՝ թէ ինչո՞ւ Արծրունին

մերձ մահու աւելի հանճարեղ, աւելի խորա-
խորհուրդ էր քան անցեալ օրերուն մէջ : Ի՞նչ
կը նշանակէին այն իմաստուն խօսքերը . ինչո՞ւ
արտասանեց զանոնք . ինչո՞ւ ապապրեց իւր և
մեր սիրելի՝ եկեղեցականաց ծերունագոյն հօր՝
կարգալ այն գիրքը , զոր գիրտէր թէ ամենա-
սիրելին էր իւր հօր , այսինքն Աւետարանը :
Ինչո՞ւ ամենայն ջերմեռանդութեամբ սուրբ
խորհուրդը՝ իրեն մարմին զգենելոյ պատճառ
եղող հօրը ձեռքէն ընդունեց , երբ հօրմէն
առածը հողին , իսկ մեծ ու երկնաւոր հօրմէն
առած հողին դէպի մեր ամենուս ցանկալի
յաւիտենից կամարները թռչելու վրայ էր :

Ըսէք ինձ , թէ ինչո՞ւ նուիրական է քեզ և
ինձ միանգամայն Հասգիւղի մեռելոց բլուրն ,
ուր մեր եղբայրն Շահնազարեան և մեր սի-
րելի հայրերն ու մայրերն ևայլն կը հանգչին :

Ինչո՞ւ ահաւոր ջերմեռանդութեամբ կը համ-
բուրեմք այն հողերը , ուր մեր հայրերը , մայ-
րերը , եղբայրները կ'ապասնեն՝ թէ և անկեն-
դան , թէ և ի հող դարձած :

Ինչո՞ւ ամեն մարդ , և մինչեւ իսկ հազարա-
ւոր դիակներ կոխկուտող արիւնուռչող զօրա-
կանն և զօրաւորը գերեզմանին առջեւ կը խո-
նարհի , կը մոռժէ , կը դողայ , և զաշխարհ և
իւր աշխարհի կեանքը մոռնալով՝ ուրիշ վսեմ
բաներու վրայ կը մոռժէ . բովանդակ կեանքը
ուրիշ խորհուրդներով անցունող անձը՝ խոհուն

մոռժող մ'է հոն . և մինչեւ իսկ վայրագ և
կատաղի գլխոց վրայ եղող շրթունքներէ մշր-
մունջներ կը լսուին հոն : Ի՞նչ է այս գրեթէ
ընդհանուր իրողութիւնը . նախապաշարմունք ,
բայց դրանէն չգար այս , այլ ամենուն սիրտէն
և մոռքէն կուգայ այս դուղն ու սարսափն :

Սիրելի եղիա , ինչո՞ւ , երբ մարմինը կը տը-
կարանայ , երբ ալ չճաշակեր , ալ չզբօսնուր ,
յայնժամ միտքն՝ իմացականութիւնը կամ հո-
գին կ'աղնուանայ , կը բարձրանայ , կը լայննայ ,
կ'ստուարանայ¹ . կարծես թէ հասուն պտուղ
մը իր կեղեւը պատռելով դուրս ելնել կը նը-
կըրտի , հողապատեանը նեղ կը գտնայ , և ան-
սահման ոլորտ կը վնտռէ , զաշխարհ նեղ կը

(1) Այս մոռժութիւնը սխալ եւ աղիտաբեր իսկ
է՝ այսպիսի մեծ գրագէտի մը գրչին տակ : Առողջ
միտք՝ առողջ մարմնոյ մէջ . ասիկա այնպիսի առած
մ'է՝ որուն համոզուած էին ոչ միայն Յոյն եւ Լատին
երեւելի իմաստասէրք եւ բանաստեղծք , այլ նաեւ
հին Արիք՝ երբ ճգնազգեաց կեանքը դատապարտե-
լու համար՝ մեր այս մեծ նախնիք կ'ըսէին . մարդ
պէտք է ուտէ՝ որ ապրի . եւ Ամերիկացի նշանաւոր
փիլիսոփայ մ'ըսած է . « Այս աշխարհիս վրայ յաջո-
ղութիւն գտնելու առաջին պայմանն է՝ լաւ կենդանի
մ'ըլլալ : (Pour réussir dans ce monde, la première
condition c'est d'être un bon animal.) Այո , այն որ
չուտեր , չխմեր , իր անձն եւ ըղեղը չուարարեր , բա-
ցարձակապէս չկրնար լաւ մոռժել , պակասամիտ է
եւ թշուառ . առաքինի ալ ըլլալու համար բարեկե-
ցութիւն պէտք է : Բացարձակապէս՝ աշխարհիս թըշ-
ուառութիւնք անօթութենէ կուգան :

գտնէ . ես բաղում սիրելեաց մնարից վրայէն լսած եմ զասոնք :

Սիրելի որդեակ , եղիա , ըսէ և բացատրէ ինձ թէ ինչո՞ւ մարդ գոհ չէ իր վիճակէն , իւր բաղձալի վիճակին հասնելէն յետոյ ալ բաղձանքները կը բաղմապատկէ , և այսպէս յանհունս կը բաղձայ , կը խորհի , կ'ուզէ ունենալ բան մը՝ զոր չկրնար ունենալ հոս . ի՞նչ է այս :

Մինչդեռ մարմինը քիչ մը անուշդով գոհ կ'ըլլայ , մինչդեռ մարմինը իւր չափէն աւելի չկրնար ուտել խմել՝ առանց խանգարելու , ինչո՞ւ հոգին՝ միտքը չկշտանար , ինչ որ գտնայ՝ քիչ է կ'ըսէ , ինչ որ փնտռէ՝ աւելիին կը նըկըրտի :

Արդեօք ոչնչութեան համար են այս անգուլ անդադար ջանքերն դէպի կատարելութիւն , դէպի յառաջագիմութիւն , դէպի լաւագոյն կեանք . ի՞նչ . . . կ'արժէ՞ քսան , երեսուն , քառասուն կամ հարիւր տարիներու համար այսչափ յոգնիլ : Եթէ ոչնչութեան համար է , ուրեմն թշուառ է մարդն՝ և թշուառագոյն . զի մարդուն ձեռքովը տնկուած ծառը , շինուած քարէ շէնքը , քանի՞պատիկ աւելի կ'ազդիին՝ քան դնոյն իսկ զատոնք՝ անկող , յերկրոզ , յօրինող իմացական էակը : Ուրեմն նիւթը կամ ծառը կամ քարը բարեբաւորիկ է՝ քան զտէր սոցին՝ զմարդ . . . :

Զքեզ կը պարտաւորեմ , սիրելի եղիա ,

քու վեմ լեզուովդ բացատրէ ինձ ասոնք . ես իսկ գերեզմանին մօտեցած , պէտք ունիմ այս իմաստից բացատրութեանցը . . . :

Ըսէ ինձ , ի զո՞ւր՝ անապատները ծիծաղախիտ դաշտերու փոխարկելու կը քրտնին ազգք :

Թէ ի զո՞ւր՝ աշխարհաշինութեան , գեղերու կանգման , քաղաքակիրթ լինելու , իմաստուն լինելու ջան ի գործ կը դնեն ազգք և աղինք :

Թէ ի զո՞ւր՝ լաւագոյն ապագայ կը փնտռեն . ըսէ ինձ՝ թէ պիտի գտնա՞ն այն լաւագոյն ապագայն՝ այս ապերախտ աշխարհին մէջ՝ որ «չտրէ իսկ զիւրսն¹» . քանզի աշխարհ՝ զաշխարհասէրներն աւելի արագութեամբ հողոյ կը մատնէ , զի աշխարհի մարդիկ աւելի շուտ կ'ախտանան :

Արդեօք տարակուսելի՞ է Անոր խօսքն՝ որ երբեմն մարդ իբրեւ զմեզ , իւր գերեզմանին մօտեցած ատեն ըսաւ . «Դուք չէք յաշխարհէ , զի եթէ յաշխարհէ աստի էիք , աշխարհ սիրէր արդեօք զիւրսն» :

Արդեօք ուրիշ աշխարհի համար պահուած չէ՞ մարդկային ազգին ամեն դարերու մէջ այս ընդհանուր բաղձանքը , որով կ'ուզէ լաւագոյն վիճակի տիրանալ :

Արդեօք ասո՞ր համար հինները գերեզմաններ

(1) Քրիստոս ըսած է . «Եթէ աշխարհի էիք , ապաքէն աշխարհ սիրէր զիւրսն :

բու մէջ մեռելներու քով վառուած կանթեղ
մը կը դնէին :

Արդեօք և մե՞նք այս յուսոյն համար ճրա-
գօք և լապտերօք և այլն կ'առաջնորդենք ի գե-
րեզման , այս լոյսը փնտռելու համար՝ զոր չենք
գտներ ի կենիս՝ և անդր քան զգերեզման կը
փնտռենք :

Սիրելի որդեակ , եղիա ,

եթէ երբէք կը սիրես զիս ,

եթէ կը յիշես որ մտաւոր և բարոյական զար-
գացմանդ համար քիչ մ'աշխատելու պատիւն
ունեցած եմ ,

եթէ կը յիշես որ զքեզ ի՞նչպէս կը սիրէի և
կը սիրեմ ցարդ՝

Քու անբասիր կենացդ

Քու անձանձիր աշխատասիրութեանդ

Եւ քու՝ այլոց օրինակ հանդիսանալու չափ
ցցուցած ուսումնասիրութեանդ համար ,

կը խնդրեմ որ՝

ինձ մեծ ծառայութիւն մ'ընելու համար՝ իմ
այս յանձնարարութիւնս կատարես :

Ես ալ զանոնք Միհրանին վշտաբեկ հօրը՝
Տէր Գէորգին պիտի զրկեմ :

Նա պէտք ունի այս միտիթարութեանց :

Ես՝ ինձի համար՝ ես ալ յոյժ պէտք ունիմ ,
զի ոչ շատ հեռի կը նկատեմ այն հանդիսաւոր
օրը , յորում կը յուսամ թէ պիտի միանամ
իմ Փրկչիս , որ գերեզմաններու բախտը փոխեց ,

Եւ իր երկրպագելի գերեզմանը՝
ինչպէս բոլոր իրեն հետեւողաց գերեզման-
ները անմահութեան դուռ չինեց ,
Յուսոյ որրան ըրաւ :

ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Արգի Ս. Պատրիարք Կ. Պօլսոյ)

34

Ի Մ Ա Հ

ՎԱՀԱՄԵՌԻԿ ՕՐԻՈՐԻ ՊԵԱՐԻՍԻ

Վա՛հ , Պէտդրիս , սեւ հողոյն մէջ քե՛զ ալ դըրին ,
Քե՛զ ալ կ'ընեց անյագ անդունդ գերեզմանին .
Քո կոյս ճակտուն մահ իւր պըսա՛կն ածեց տօգոյն
Եւ շիրմական մըթին ոգեաց հա՛րս գացիր դուն :
Որք մընացեր էիր մօրմէդ , ա՛հ , խեղճ աղջիկ ,
Սեւ հագեր էր վարդ հասակըդ և քո սրտիկ ,
Ճուայիր թափուր վանդակիդ շուրջ , ճագո՛ւկ
անմայր ,

(1) Թող աշխարհաբառի թշնամի տգէտներ ու իմաս-
տակները սնդեն թէ մեր արգի լեզուն անյարմար է
վսեմ գրուածոց . որ մշակեալ լեզուի մէջ՝ որ երե-
ւելի գրագէտն ասկէ աւելի գեղեցիկ խօսած է հոգ-
ւոյ անմահութեան վրայ . կարծես թէ անմահական
նուագ մ'է որ կը հնչէ մեր ականջներուն , եւ անհա-
ւատն ալ յափշտակուած այս գեղեցիկ լեզուէն , կը
կրկնէ ակամայ . « Անմահութեան դուռ չինեց . յուսոյ
որրան ըրաւ » :

Մերկ անապատ աշխարհ դարձեր էր քեզ համար:
Աչքըդ ետին էր մինացեր մօրկանդ անոյշ,
Սուգի, մութի մէջ փաթթուեր քո արշալոյս,
Ծաղիկ անցօղ, մօրըդ հողոյն վրայ թռումեցար,
Եւ դագաղին վերեւ զերդ մօմ մի հալեցար:
Բայց ո՞ր այն մէկ չքնաղ ձիրքերդ լամբ աննրման,
Աղւորութիւնդ, քնքոյշ հասա՞կդ վաղաթառամ,
Աղանատի՞ս հոգիդ հեղիկ, մատնե՞րդ ճարտար
Ձոր ներշնչէր երկնազդեցիկ քո սուրբ հանճար:
Տասնհինգ գարնանց վարդք պճնէին ճակա-
տըն լոյս

Հասա՛կ ոսկի, ուր այնքան քաղցր էակ մ'է կոյս,
Որ հրեշտակաց իսկ կը գործէ զաշխարհ անոյշ՝
Երբոր երկնից աստեղց, անմեղ, ժպտի մեղոյշ:
Թիթեռնիկ մ'էր, աշխարհի մէջ զիւր թեւք
չղարչեաց

Անբիծ ծաղկանց լոկ հանգուցեր էր ի վերայ:
Թռչնիկ մի էր, թռչիլ երգել միայն գիտէր,
Քերդուած՝ զոր էն բոյրով լուսով էր շարագրեր՝
Ո՛հ, էն երբ զայն ըստեղծեր էր, երկնից դաշտաց
Շուշաններէն նորա հասակն էր յօրինած² .

Յատեղց՝ զիւր բիրա, հոգւոյն մէջ երգ մ'ե-
թերային

Դրած էր, և նուրբ մատըն էին լարք զուարթ-
նոց տաւիլն:

(1) Այս տողը՝ մտածման վսեմի նշանաւոր օրինակ
կրնայ ըլլալ: (2) Երկնից դաշտաց շուշաններէն նո-
րա հասակն էր յօրինած. քնչ փափկութիւն:

Դաշնա՛կ, գործի աստուածային, հոգի անհուն,
Դաշնակութեան ծնձ անսահման և թրթրուուն,
Լեզո՛ւ կըրից, եթերատենչ համըր ըզձից,
Հո՛ւր՝ զոր անշուշտ մի Պրոմէթէս¹ բերաւ
յերկնից:

Դաշնա՛կ, այս էր Պէտդրիսի հոգւոյն գործի:
Դիւթիչ մատներն՝ երբ, ձայներու Ստուածուհի,
Մըրըրէին անդ մերթ, և մերթ մեղմ ճօճէին,
Ի՛նչ խանդալատ նուագներ անտի սղանային:
Հազար հոգիք իւր մատներէն մնային ի կախ,
Մատին ի ծայր մեր կըրից հետնա տունոյր խաղ².
Լուռ ու անշունչ, կայր հըմայեալ սըրահն ողջոյն
Անձայն արտուռ իւր ծափըն էին գեղեցկագոյն:
Եւ Պէթոֆէն, Մոցարդ, Հայտըն, Վեպեր, Շոբէն
Այս նոր հոգւոյն նուագացն ի լուր յիւրեանց
չիւրմէն

կը զարթնուին, և, հիացեալ, վարանէին
Թէ այն վըսեմ դաշնակըն ինքեա՞նք հիւսեր էին:
Դեռ չեմք մօռցած զայն երեկոյթս՝ ոյց զիւ-
թական

(1) Պրոմէթէս, որդի էր Յաքեթի՝ ըստ առասպե-
լաց. սա շինեց զմարդ երկրի կաւէն եւ անոր ոգի
տալու համար երկնքէն հուր՝ գողցաւ. ուստի աստ-
ուածք զինք գամեցին կովկաս լեռին վրայ, ուր անդդ
մը անոր լեարդը կը կրծէր շարունակ, առանց զայն
սպառել կարենալու: Դրագիտութեան մէջ կ'ակնար-
կեն այս առասպելին՝ շատ անգամ նշանակելու հա-
մար այնպիսի մարդիկ՝ որ կ'ուզեն թափանցել ընու-
թեան, գիտութեանց գաղտնեաց: (2) Այս տողը մե-
ծութեան վսեմ արտայայտութիւն է:

Գիշերներու տայիր հրապոյր , ճարտար կուսան .
երկնից կեանքէն կորզուած ոսկի ժամեր տայիր
Մեղ , և զմայլմանց մէջ մոռնայինք զայս մութ
երկիր :

Շրթնէ ի շուրթ սաւառնեցաւ անունդ գողտրիկ ,
Քեզ բնաւք Տանդէ՛ , քեզ սիրեցին ամեն հոգիք .
Անմեղութեանդ պսակին փառք զիւրն հիւսեց
դափնին ,

Աղքատ աղջկան նախանձեցաւ իշխանուհին :
Ի՞նչ դափնիններ , ո՛հ , ապագայն քեզ կը պահէր
Փառացդ արծուին յո՛ր բարձրութիւն պիտի
թեւէր ,

Թէ այդդ այդպէս ճաճանչաւէտ , քանի՞ շքեղ
Պիտի լինէր քո միջօրէն , զի՛ լուսադեղ .

Վերջալուսոյդ շողն է եղբր այդուն քո հուր ,

Նախազգացմամբ ժպտիս եղբր այնքան տըխուր ,

Այնքան շընորհ , այնքան ձիւրքեր , ա՛հ երկնատուր

Դիւրաթառամ որպէս վարդին ցնդեցան բոյր :

Եւ արդ շիրմին մէջ կը պառկի հասակդ աղւոր ,

Յրտին ոգեայ ձեռներ խաղան վարսիցդ յուր ,

Որդեր կրծեն այն քո մոգիչ մատունքդ ոսկի

Ջոր համբուրել փափաքէին շուրթ այնքանի :

« Ահա եկայ , կ'ըսես մօրկանդ՝ քեզ գրկելու ,

Քովըդ մնալէ այլեւս ոչ ինչ զիս կ'արդեալ » .

Եւ կմախ բազկօք գիրկս ածէ քեզ մայրիկդ

սիրուն ,

(1) Տանդէ . Իտալացի հռչակաւոր բանաստեղծ , հե-
ղինակ Երկնային կատակերգութիւն քերթուածոյն :
(1265-1324) :

Ժպտի դառն , և փոս աչերն արտօսը հեղուն :
Հայոց կոյսեր , երբոր ճերմակ տեսնէք շուշան ,
Կամ վարսագեղ ուռի մ'ի կախ ջինջ յաւաղան ,
Երբ ի տերեւս ճլուլայ զեփիւռ , յափունս արծաթ
Մնչէ ալեակ , կամ ի դաշնակ յածի գիրդ թաթ ,
Երբ յերազի մի կոյս ոգի յայց ձեզ ելնէ ,
Կամ թէ անտես Մուսայ ձեզ յունկն երգեր հծծէ
Կամ ի լանջ ձեր յորժամ թօնին վարդեր տփգոյն՝
Ո՛հ , յիշեցէք ըզՊէտղրիս մահուան ի քուն :

Թ. Յ. ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

35

ՀՈԳԻՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Ի ՄԱՀ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ

Եղբայրներ ,

Այս խորհրդաւոր լուսթիւնը որ զմեզ կը
շրջապատէ , այս արտասուահիւս տխրութիւնը
որ մահի խորչակին պէս կը թառամեցունէ ա-
մեն ժպիտ , այս այտերը որոց վրայ մի սեւ
ձեռք անցած կը թուի , այս մերթ ընդ մերթ
լուսող անյուսութեան սրտաբուխ հառաչները ,
այս մարած աչքերը՝ որք մի աղիողորմ բողոք
արտայայտող երկնապիշ դիրը առած են , և
ցերեկ ատեն պլպլացող այս գիշերային ջահե-
րը՝ որք մի վաղամեռիկ պատանիի կեանքի ա-

ռաւօտին հետ մահի երեկոյին խառնուրդը այնքան ճշգուծիւնով կը բացատրեն, այս ամենը, աւաղ, արդէն բաւական պերճախօս է համոզելու համար թէ մի կորուստ կայ. և այս սուգի վերմակին տակէ գուրս սլացող անխորշոմ ճակատը կը յաւելու թէ կորուստը տարածամ է . . . :

Մարդ մի տեսակ յամառութիւնով կ'ընդունի այն կորուստը զոր նախագուշակած է. իսկ լքումով և յուսահատ կամակցութիւնով կ'ընդունի զայն՝ որում չէր մնար. վիշտը՝ որոյ բռնին տակ ձեր ճակատները կը հակին՝ այնչափ աւելի դառն է՝ որչափ անակնկալ. և ես որ չեմ կրօնաւոր, չեմ դար զձեզ ամա համար նախատել. կ'ուզեմ ձեր կակիծը մի պահիկ աճեցունելով իսկ ամբքել անզգալապէս, անշնչացած պատանիին ազնիւ ազնիւ յատկութիւնները յիշելով. զի «կակիծը յուշ կ'ածէ» ասաց մի հանճար :

Ֆինճանճեան պատանին ինոցանէ էր՝ որոց օժիտ կամ ժառանգութիւն է բարութիւնը. իւր ազնիւ և ամբիժ սիրտովը աջողած էր մագնիսել իւր ընկերակիցներուն համակրութիւնը, որպէս պիտի աջողէր անշուշտ ապագային մէջ՝ երբ ընկերական բազմածուփ յորձանքին մէջ խառնուէր :

Իւր մանկական ձախողութիւններուն մէջ արեւ, դէպ մի գերազոյն ճակատագիր կը թուէր

սլանալ իւր հոգին. հաղիւ նոյնչափ կարեւորութիւն կ'ընծայէր իւր աջողութիւններուն՝ որոց լոկ մի վաղանցիկ ժպիտ կ'արձակէր. սորա պատանի ուսանողներու քով հազուադիւտ յատկութիւններ են, որք արդէն նորա ապագայ մեծութիւնը կրնային երաշխաւորել. իւր անարատ ոգին, մի բարեպաշտ մօր ծունկերու խորանին վրայ ընտելացած լինելով՝ կրօնական սքանչելի զգացումներու հետ, յաւիտենական բողորանուէր սպաս հարկանելն էր իւր գըլխաւոր հաճոյքը, և աստուածսիրութեան բուրվառին մէջ յաւէտ ծխող նա մի խունկ էր անըսպառ. այս սուրբ վայրերը իւր աղօթքներուն հրեշտակային շունչովը զմոստած են տակաւին :

Մի մեծ ապագայի նախատօն՝ այս ներկայն էր ոչնչանայ տարածամ. էր դիմանանայ այս ճակատը՝ որ գործակից պիտի կանգնէր մարդուն վերածնութեան. էր, մինչ դու իսկ, ո՛վ երկին, այդ մեծ գործին կսպասես անհամբեր : Նախախնամութիւնը, սոյն տիեզերական մայրը, որ չնչին թռչնեկին լերկ թեւերուն փետուր կը հայթայթէ՝ զայն պահպանելու համար ցուրտէն, էր գերեզմանին յաւիտենական ցրտութենէն չպահեց ըզքեզ, ո՛վ պատանի. ապրելու համար քեզ կեանք տալէ յետոյ՝ էր մահէն չազատեց ըզքեզ. ա՛հ, էր :

Ըզքեզ իւր փառքը երգելու համար միթէ խլեց մեր գիրկէն, ո՛չ ինքն է որ բիւր քերօք-

ներ ունի շուրջանակի . և ի՞նչ հարկ քո երգերուն , մինչ ամեն վայրկեան անթիւ միմուռններ կը վերապանան երկրէս . . . և է՞ր տալ զայն և ետ առնուլ նոյնժամայն . ի՞նչ , զղջացի՞ր զայն ստեղծելու , ո՞վ երկնային իմաստութիւն : Ա՛հ , հո՛ս է որ իմաստասէրը կը խաչաձեւէ իւր բազուկները , կուրծքին վրայ կը հակէ գլուխը և կը լռէ երկնապիշ , նա՛ որ չգիտէ շխնալ , տկարանալ , և մանաւանդ պապանձիլ . . . : Հո՛ս է որ կրօնն իսկ , մահիճին և դագաղին վրայ թեւատարած այս սփոփի հրեշտակը , իւր անշարժ պատուանդանին վրայ խախտիլ կը թուի , և մեր վիշտը մեղմելու տեղ՝ նոր շիթեր կը յաւելու մեր արտօսքներու առուակին մէջ . . . — օ՛հ , քրիստոնեայ լինելէ յառաջ մարդ եմք մեք . . . : Հո՛ս , հո՛ս է որ՝ կամ՝ կոյր հաւատ՝ կամ՝ յուսահատ տարակոյս կ'ստանայ մարդ : Ստեփաննոս , տուր մեզ մի մաս այն հաւատէն որ այնքան առատ էր քո մէջ : Բայց անօգուտ են այս մարդկային բացադանշութիւնները , թերեւս , ուրիշ շատերու պէս , մի անթափանցելի գաղտնիք է այս , որոյ վրայ հոս ճառել ներելի և կարելի չէ ինձ :

Սակայն մի գիտաւորի պէս անցաւ նա մեր հորիզոնէն , եղբայրներ , օգուտ քաղեմք ուրեմն այն լոյսէն զոր իւր ետեւ կը թողու : Իւր վարքը կեանքի անապատին մէջ մի լուսեղէն սիւն՝

(1) Անապատին մէջ լուսեղէն սիւն . ակնարկուե-

թող լինի մեր առջեւ . իւր յիշատակը թող մեր սիրտերը օծէ , և մի մատեան լինի մշտաբաց՝ որոյ առաքինաւէտ էջերը ընդօրինակել ջանամք այս կենցաղին մէջ , ուր , աւա՛ղ , շատ պէտք ունիմք Մենտորներու . և թէ այսպէս վարուիմք , մի փարոս՝ պիտի հանդիսանայ Ստեփաննոս , որ իւր կեանքի Ովկիանին եզրը մի նշոյլ առաջին սփռելով շիջաւ՝ մեր կեանքին մէջ շքեղագոյն մի երկրորդ ցոլացում սկսելու համար :

Մ. ՉԵՐԱՋ

36

Ի ՄԱՀ

ՊԱՂՏԻԿԻ ՍԵՐՎԵՐԵԱՆ

Պաղտիկն կրտսեր էր յեղբարսն , պատանի վեշտասանամեայ , նոր կը միային անոր թուխ յօնքերուն հետ թել թել մօրուսք երեսաց , ծիլ ծիլ ընչանցք ունգաց :

Շնորհալի էր , պարկեշտ , փարելի ամենից : Հաւասար իւր հօր կը յարգէր զՍ . Հայրիկն , հաւասար եղբարց կը սիրէր նա զիս :

Թիւն լուսեղէն ամսին որ առաջնորդեց հրէից՝ անապատին մէջ . (1) Փարոս . ծովերու եզերք կամ մէջ տեղ՝ կղզիներու վրայ կախուած լապտեր՝ նաւերու առաջնորդելու համար :

Ընտանի խանդաղատանաց և գգուանաց գործով սնած, փափուկ էր, քնքոյշ և հրեշտակի պէս անմեղ իւր զգալիքով և հոգւով:

Նա զիս սիրեց Յովնաթանու սիրով, և ես անոր Դաւիթն եղայ, անոր մահը ողբացի:

Աչքով անոր հոգեւորքը տեսայ, իբրեւ Գեղբուայ լերանց վերայ ինկած վիրաւոր, ինկած հիւանդագին, ինկած մահացեալ...

«—Ո՛հ, ցաւ է ինձ ի վերայ քո, եղբայր իմ Պաղտիկ—»¹: Վերջին խօսքներն ես եղայ անոր... երբ կ'արտասուէին զինքն ծնողք, քորք և եղբարք ի գուճս եկեալ զմահօք, և ալ չբարբառեցաւ նա...:

«Կիրակի եկեղեցին պիտի գամ», ասաց ինձ, օրը չաբաթ էր. և երկուշաբթին ընդ առաւօտն դագաղով բարձաւ, յեկեղեցին մուծաւ:

Ամբողջ Գուգիւնճուգն լացաւ զնա. կակա-նաբարձ կը հառաչէինք ամենեքեանքս. ա՛յն-քան չնորհալի, ա՛յնքան սիրելի էր նա:

Կը փղձկիմ տակաւին երբ զինքը կը յիշեմ, և միշտ կը փղձկիմ, քանզի միշտ կը յիշեմ:

Աղէկտուր հեծեծանօք աղօթեցինք վրան, մորմըներով հեկեկացինք անոր հոգեհանգիստը:

(1) Յովնաթան Սաւուղի որդին այլազգեաց հետ պատերազմելով, զարնուեցաւ եւ մեռաւ Գեղըրուայ լեռան վրայ. Դաւիթ անոր մտերիմը լացաւ անոր մահը. եւ իր ողբերուն մէջ կ'ըսէր յաճախ. «Ո՛հ, ցաւ է ինձ ի վերայ քո, եղբայր իմ Յովնաթան»:

և արտասուօք աւանդեցինք մարմինն ի հող՝ հողեալն՝ Հոգւոյն Աստուծոյ:

Անոր տխուր շիրիմը կնքեւէն ի վեր՝ ըննիցս բոլորեցաւ լուսնակն, բայց չեղաւ ինը վայրկեան, որ չյիշէի զնա, չհառաչէի անոր յիշատակին համար:

Կսկիծը մաշեցուց անոր տառապակիր մօր տիկին Անուշիկին ծնեւական գործով խորովեալ սրտիկը, տրորեց ծերունի հօր խնամօտ աղիքը, թարշամեցոյց քուերց և եղբարց խանդագին վարդագոյն զուարթ ականաղիքը, տակաւին կը սգան կ'ողբան իրենց տարաբաղդիկն Պաղտիկ:

Իբրեւ ի սփոփանս մխիթարար Ձեր վշտաց, իբրեւ դուղնաքեայ փոխարինի նշան Ձեր առ իս անլշիւ սիրոյ երախտեաց, ո՛ր տուն Սէր-վէրեան, ՇՈՒՇՍՆՍ կ'ընծայեմ ՊԱՂՏԻԿԻՆ յիշատակին:

Հայրենեաց առաքինեաց մահարձանաց ի վերայ անոր առաքինի անունն ալ դրոշմուած անեղծ թող մնայ:

Մասիսի կողերէն տապանաքար մի,
Շաւարշանայ հովիտէն շուշան մի,
Երասխի եղերքէն ուռենույ ոստ մի,
Արմաւրի սօսիներէն սաղարթ մի,
Եփրատի ափերէն աւազներ,
Տղմուտէն՝ տղմոտ հողեր,
Վարագայ սարի անթառամ ծաղիկներէն

փունջ մի, քաղած մատերովս, բարձած թե-
ւերովս, ցօղած աչերովս, կը բերեմ՝ շինել
զարդարել Պաղտիկին գերեզմանը:

ԳԱՐԵԳՐՆ Վ. ՍՐՈՒԱՆՑՏԵԱՆՑ

37

Ի ՄԱՀ

ԱԶՆԻԻԻ ԼՈՒԹՅԵԱՆ

Ո՛ւր ես Ա՛ղնիւ, տեսանք երթալդ
Ուրախ դարձիդ չառինք մենք լուր՝
Քեզ գրկելով ճամբայ դըրինք՝
Գըրկերնիս բաց կ'սպասենք զուր՝
Ո՛հ, ամենուն տըխուր ձայնիւ
Կը հարցընենք. ո՛ւր է Ա՛ղնիւ:

Ի՞նչ աւանդներ յանձնեցինք քեզ
Մօրդ ու քըրոջդ արտասուագին,
Հարազատիդ և մլտերմաց
Այրած սրտերն ու՝ ողջոյն յետին՝
Երբ գաս մեզի ուրախ դարձիւ՝
Ի՞նչ փոխարէն բերես՝ Ա՛ղնիւ:

Ու դեռ ինչե՞ր ենք պատրաստեր
Թէ զքեզ նորէն գրկենք սիրով,
Քեզի նրման ծաղիկի փունջեր
Ու հանդէսներ ցնծուն պարով՝
Բայց սրտերնիս լի է ահիւ,
Ո՛հ, կ'ուշանաս, ինչո՞ւ, Ա՛ղնիւ:

Աւա՛ղ, տեսէ՛ք, սուգ առաւ ծով,
Ձինքը տանող դարձաւ հովիկ,
Թեւերըն կախ փըչէ տրտում,
Ի՞նչ լուր բերիր մեզի, հովիկ:

— Այն ձեր սրտի հատուցն աղնիւ՝
Թըռաւ դընաց, մեռաւ Ա՛ղնիւ:

Վա՛խ, չունեցար, սիրուն Ա՛ղնիւ,
Գոնէ տըխուր հողին վըրայ,
Արցունքներով մէկ թաց շերիմ՝
Այս խօսքերով կանգնէր վըկայ.
«Հոս իր բարքով դիմօքն աղնիւ
«Ծաղկահասակ նընջէ Ա՛ղնիւ:»

Ու չը լըսես պիտի ափսոս,
Քու սիրեղեաց չորս դին բոլոր՝
Աղեկիդիկ հառաչանքներն,
Ոչ սոխակին երգ սըգաւոր,
Եւ ոչ երկինք ու՝ աստղունք անթիւ
Անոյշ ցօղով լան քեզ, Ա՛ղնիւ:

Թառամեցաւ ծովընկեցիկ
Փափկասուն վարդ իւր հասակին,
Այի ալեաց անդունդին մէջ
Շիջաւ արեւ այն կտրիճին.
Յաւէրժհարսունք զիտախըռիւ՝
Ծովուն՝ մինակ լան քեզ, Ա՛ղնիւ:

Մ. ՊԵՏԻԿՅԱՆ

(1) Յոյն եւ Լատին դիցաբանութիւնը լեցուցած էր երկինք, երկիր եւ ծով բազմաթիւ աստուածներով՝ որք բնութեան այլ եւ այլ երեւութից պատ-

Այնպիսի միջոցներով և միջոցներով հաճախ իմ սրտիս համար սուրբ վայրեր ունի : Մտերմի մը ածիւնն է որ աստ կը հանգչի , եղբօր մը շիրմն է որ անդ կը կանգնի . . .

Գանձապատիկ նուիրական է ինձ այն մեռելոց բոլորն Հաղպիւղի , որ կ'ամբիոսէ հօրս , կարապետ Տէմիրճիպաշեանի , բարոյական հօրս՝ կարապետ Շահնազարեանի , և մանկութեան իմ ընկեր Ղազար Յովակիմեանին ածիւններն . . . :

Հաղպիւղի մահաբոլորին վրայ տարին նաև հոգեւ երէկ երկտասարդ , մեծիմաստ ու բարեբաստ Միհրան Արծրունին . . . :

Անտիական հասակին մէջ , ուսման համար Բարիդ ուղարկուեցաւ Միհրանիկ , ուր եւրոպացւոց յոյժ բարենպաստ գաղափար մը տուաւ իր հայրենակցաց իմացական ու բարոյական հանգամանաց վրայ : Հաղպիւղի բարեմասնութիւններն , որովք կըցաւ Բարիդի

կերն էին . այսպէս ծովուն մէջ՝ բաց ի անոր բուն առտուած Պոսիդոնէ , կային ուրիշ դիք եւ դիցանոյշք , որոց կարգէն էին Թեոփ , Ամփիարիա կին Պիսիդոնի՝ որ բազմաթիւ յաւէրժարսուներով չըջապատուած կը նստարկէր յաճախ :

Դասընկերացն հետ մըցիլ , դեռահաս Արծրունին կը ժառանգէր զայնս իր շնորհազարդ Հօրմէն , այն անուանի Տէր Գէորգ Արծրունիէն , որ Հաղպիւղի աւագերէցն և բոլոր Հայ քահանայից երկցադոյնն է տիովքն որպէս և արժանիքով :

Այդ փառասէր քահանայն — փառքն իր վսեմագոյն և նուիրագոյն նշանակութեամբ , իմանալով — փափաքեցաւ թէ որդին ալ պատրաստուէր բարձր դիրք մը դրաւել , առաջնորդական , նախախնամական պաշտօն մը վարել ընկերութեան մէջ : Արդ՝ երբ դպրոցական շրջանն աւարտեց սա , բացուեցան իր առջեւ համալսարանական դրուճք , ուստի հաստատութեամբ ներս մտաւ Արծրունին , և դուրս ելաւ յաջողութեամբ մը որ փառաց կը մօտենար : Եւ այսպէս որդին բժիշկ եղաւ մարմնոյ , որպէս հայրն բժշկապետ էր հոգւոյ : Ժեռատը Նէովալի¹ կարծեօք , բարձրագոյն և փափկագոյն արուեստներն են քահանայութիւն և բժշկութիւն² : Արդարեւ քահանային և բժշկին համար գաղանիք չունի մարդն , և ժողովուրդք հանապազ տէր և վարդապետ պատուանուն .

(1) Ժեռատ. տը Նեովալ. Գաղղիացի բանաստեղծ ծնած ի Բարիդ 1809 , մեռաւ անձնասպանութեամբ 1855/ն : (2) Արեւելեան հին ազգաց մէջ բժիշկները նոյն իսկ քահանայներն կամ քուրմերն էին , վասն զի բժշկութիւնը նուիրական արուեստ նկատուած էր :

ներն ընծայած են կրօնի և առողջութեան պաշտօնեայններուն¹ : Ճշմարիտ քահանայն ուղղութիւն կուտայ մոլար մտաց , արութիւն կը հաղորդէ վհատ հոգւոց , յոյս և սփոփանք կը պարգեւէ վշտաբեկ և յուսաբեկ սրտից : Ճըշմարիտ բժիշկն ալ միանգամայն կը բուժէ մարմինն և միտն , սրբելով մին՝ իր ախտերէն , ազատելով միւսն իր նախակապներէն :

Այսպէս քահանայ է ծերունազարդ Տէր Գեորգ Արծրունին , ա՛յսպէս բժիշկ էր երիտասարդ Տօբթօս Միհրան Արծրունին . . . :

Եւ հայրենասիրութիւնն , «այն բանն - ըսաւ Օտեան - որ դեռ կանգուն կը մնայ մարդոց յուսոյն և բղձից աւերակացը վրայ» , հայրենասիրութիւնն , Հայուն այսօր այն մայր առաքինութիւն , Արծրունին՝ եւրոպոսոյց բազում Հայ երիտասարդաց հակառակ , առաւել զարգացած ու զոռւած բերաւ Եւրոպայէն , այդ սուրբ ու կենդանարար զգացումն :

Երբ շուրջ երեք ամերէ յառաջ , ամբողջ ձմեռ մը կուգար ամեն չաբաթ կրծոցս կպել իր սուր ունին և իմանալ տխուր ախտիս փոփոխմունքն , յետ աւարտման աշխատիցն , փափաք կը յայտնէի լսել իմաստասէր բժշկիս կարծիքն ազգային և արտաքին անցից վրայ , ու երկիւ-

(1) Եւրոպական եւ ամերիկեան ազգեր ոօքթօս պատուանունը կուտան աստուածաբանին կամ քահանային եւ բժշկին միանգամայն :

ղածութեամբ կ'ունկնդրէի ես ալ այն խոր և լուսաւոր խորհրդածութեանց , զորս նոյնքան խորին հայրենասիրութիւն և մարդասիրութիւն մը ևս առաւել կը կենդանացունէին : Փութով կը մասնակցէր Արծրունին ամեն ազգասիրական գործոց , ու կ'աշխատակցէր մարդասիրական վաստակոց : Բարենպաստակ ամեն ընկերութեան ընկերակից , ամեն հայրենասիրաց և իմաստասիրաց խորհրդակից , ամեն գրագիտաց աջակից , համայնից բարեկամ , Հասգիւղի թաղական խորհրդոյ և ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյն ալ անդամ էր :

Ամեն ուր որ մարդիկ կը ժողովէին յանուն գիտութեան և յանուն գիթութեան , ամեն ուր որ կը հաւաքուէին Հայք յանուն վերածնութեան , Արծրունին ներկայ էր անդ մտածմամբ և արդեամբ , եթէ ոչ հանապաղ արդեամբ :

Եւ սակայն՝ — զարմանալի՛ բան — այդ երիտասարդն որ այնքան խղճմտօրէն կը կատարէր իր պաշտօնն և պարտիքն , որ այնքան եռանդեամբ ու լրջմտութեամբ կը ծառայէր ազգային՝ թէ մարդկային դատին , այն երիտասարդն , որ կեանք ու սփոփանք կը սփռէր իր ճանապարհին վրայ՝ մահն ի հոգին ունէր ինք , ու ստէպ իր շրթանց վրայ կուգար այն չաբաշուք բառն զոր Շօքընհատէր¹ իր յուսա-

(1) Շօքընհատէր՝ հոչակաւոր նիւթական (մաթէ-րիալիսթ) փիլիսոփայ Գերմանացի :

հատ իմաստասիրութեան բնաբան ընտրած էր : երկու ամիսներէ յառաջ, օր մը գացի Պօլիս՝ իր բժշկատան մէջ՝ այցել Տօբթօս Արծրունին, և ըսի նմա . «Կուրծքի հիւանդութիւնս փա-
րատեցաւ, երբ արդեօք պիտի փարատի գըլ-
խոյս ալ հիւանդութիւնն» : Ժպտեցաւ այն
քաղցր՝ այլ և սուր ժպիտով՝ որ ստէպ իր շըր-
թանց վրայ կը փթթէր, որ կը շողար յաճախ
Արծրունիին արծուի աչաց մէջ . Ժպտեցաւ, այլ
իր ժպիտին մէջ ինձ թուեցաւ նշմարել անբա-
ցատրելի բան մը, որ տխուր նախադէպման մը
կը նմանէր . «Ես ալ — ըսաւ — գլխու բժիշկ կը
փնտռեմ՝ այս քանի՛ տարիներէ ի վեր . . . » և
յարեց, ևս քան զէս տխրելով . «Մենք դաս
մը մարդիկ ենք, եղբայր, որք անդ իմադրելի
միտում մ'ունինք պեղել մարդկային մտաց
կարողութենէն վերադաս խնդիրներ . այդ
խնդիրներն զմեզ պիտի մաշեն . . . պիտի մա-
շեն ամբողջ սերունդներ և ամբողջ մարդկա-
յին ազգն . . . » — «Ուրեմն բոլոր գիտութիւն-
ներն, բոլոր բժշկական գիտութիւնն ու բոլոր
այս դեղերն՝ որ ահա, կարող չեն բուժել մար-
դուն բարոյական հիւանդութիւններն : Չեն
կարող մեր սրտին անհուն և անլախճան տեն-
չանաց գէթ առօրեայ դադար մը տալ, պատաս-
խան մը, պատասխանի ստուեր մը տալ Սփինքսին՝

(1) Սփինքս՝ առասողելեալ հրէշ մը՝ կնոջ գլխով եւ
առիւծի իրանով, կը նստէր Թէբէի ճամբուն վրայ եւ

մեր մտաց՝ որ անողոր կը շարէ իր ահաւոր ա-
ռեղծաւածներն . . . » —

«Ընդհակառակն, պատասխանեց՝ իրր ակա-
մայ, գիտութիւնն իսկ է պատճառ մեր դըժ-
բախտութեան . Սուրբ գրոց Աստուածն է՞ր
պատուիրեց մարդուն չճաշակել գիտութեան
ծառոյն պտուղէն . Խնւսօն՝ ալ ո՞չ ապաքէն
իրաւունք ունէր, որ գիտութիւնն ալիտարեր
կը նկատէր մարդկային երանութեան . . . » :

Մեկնեցայ մտածութիւն, կրկին տեսութիւն
մազթելով բժշկիս և բարեկամիս . . . :

Ո՞ր, ո՞ մտերիմք իմ, ո՞ր արդեօք զիրար
պիտի տեսնենք վերատին . . . : Անցնիւր դար որ
ծնի, անցնիւր օր, անցնիւր արեւ որ ծագի,
ևս առաւել կը թանձրացնէ գերեզմանի վճին
մթութիւնն :

Ամեն նոր գիւտ, ամեն նոր լոյս ևս առա-

հանելուկներ կ'առաջարկէր անցորդաց . ով որ չկա-
րենար լուծել զանոնք, անմիջապէս կը գիշատուէր
հրէշէն : Նգիպոս ասոր առաջարկած հանելուկը լու-
ծելով, հրէշը կատաղութեամբ ճիչ մ'արձակեց եւ
նետուեցաւ ծովուն մէջ, (1) Ռուսոս (Ժան-Ժաք)
ծնեալ ի Ժընէվ 1712, Գաղղիացի ամենէն հռչակա-
ւոր փիլիսոփայներէն մին եղաւ . իր վարդապետու-
թիւնն էր թէ՛ մարդիկ երջանիկ ըլլալու համար պէտք
է որ նախնական կենաց վերադառնան . քաղաքա-
կրթութիւնն՝ մոլութեանց եւ չուսուցութեանց ադ-
բիւր կը համարէր : Իր գլխաւոր գործերն են՝ Էմիլ,
Լա Նուվէ Էլօիզ եւ Դաշն ընկերական կոչութենքը :

(2) Այս հատուածը ահաւոր եւ վսեմ է :

ւել, աւա՛ղ, կը մերկացնեն ու կը նսեմացնեն
մարդկային էութիւնն... : Հին իմաստութիւնն
քաղցր մեղմաղձութեամբ մը կը յեղ յեղէր. «Հող
է մարդն և ի հող պիտի դառնայ . Աստուած է
հողին՝ և առ Աստուած պիտի վերադառնայ» :
Նոր իմաստասիրութիւնն՝ դառն և իբր դիւա-
յին ուրախութեամբ մը կը հռչակէ . «Հողի ,
մարմին , արարած , արարիչ՝ ոչնչութիւն ամե-
նայն ինչ... :»

Դու որ պերճախօս , որ հողեշունչ քո լեզ-
ուաւ , մեծ մարդու մը տապանին վրայ կը փա-
րատէիր երբեմն մոռացս երկբայանքն և անմա-
հութեան հաւատն յիս կը վերահաստատէիր ,
յայտնէ՛ ինձ , վեհիմանս վարժապետեան , ո՞ր
պիտի միանանք վերադին մեր այն սիրելեաց ,
որք մի առ մի կը մեկնին , հողուն ընկեր ու որ-
դերուն կեր ըլլալ... : Զի ամեն փոս որ կը
բացուի՝ կը բռնայ վերադին և հողւոյս ան-
դունդներն . զի ամեն կոչնակ մահու , որու
ձայնիւն հաւատացեալն սուրբ արտասուք կը
հեղու , իմ ալեանջիս , աւա՛ղ, կը հնչեցնէ չա-
րաշուք բառն՝ որ գուցէ բառն իսկ է արար-
չութեան —

Ոչնչութիւնն... :¹

Ե. ՏԵՄԻՐՅԱՆԻ ՊԱՇԵԱՆ

(1) Այս պատուական գրուածք ամեն գովեստ կ'ար-
ժէ , զի ամեն տեսակ գրական գեղեցկութեամբ չի է
ծայրէ ի ծայր :

ԱՌ. ԼՈՒՍԻՆ

Լուսին , դու ասող խորհրդալոյս ,
Նիմփայ¹ երկնից ամօթեած ,
Մեղմաղձիկ ճակատող կոյս .
Ամպեայ շղարշիւ սքօղած ,
Սիրող ստուերց՝ ժամուց լըռիկ ,
Ոսկի մազերդ ցիր և ցան ,
Երկնից դաշտաց մէջ երբ մենիկ
Մոլորաքայլ կուգաս ման ,
Եւ քո աչաց մի հեղիկ բոց՝
Կիցայ յանկարծ ի խաւար
Ուր զիմ՝ յուշոց և երազոց
Դիտեմ տըխուր զհեռանկար .
Առ քեզ ի վեր զարտասուադին
Հանեմ զաչկունս իմ խոհուն ,
Եւ տրտմանոյ յերես քոյին
Պիշ՝ հարցունեմ , ո՞վ ես դուն :
Արդեօք իրա՞նք Անահիտն² ես ,
Համեստութեան դիցունհի ,
Որ գողանալ լոյսէն կուղես
Զքնաղ հրապոյրքդ տարփելի :
Եթերց դշխոյ մ'ես դու սյրի ,

(1) Նիմփայ, Եւֆրատի (յուսարէն բառ) յաւերժարան
(2) Լուսին՝ Անահայ պատկեր կը նկատուէր Յոյն եւ
Լատին դիցաբանութեան մէջ : Անահայ վրայ տես
Ծաղիկ , Ա. Ման երես 154 :

Որ՝ ի գիշեր սեւաւքօղ՝
 Յերկնից ի ծագ ինչ ամայի
 Խնդրես շիրիմ մի ի դող:
 Կամ արեւու դո՛ւստրն ես բամբիշ
 Հրագէս ասողի մ՝ սիրահար,
 Եւ ա՛յնր ի խոյզ նաղես շրջիս
 Սրտատըրութի ի թափառ:
 Կամ մի ոգի՞ ես դու գրթած
 Յայդ կերպարան լուսանիւթ,
 Որ յայց կենես Լքեալ շիրմաց
 Եւ հիւղեկին ցած ու մոլթ,
 Մի ցօղ կաթել ի սեաւ անդր հող
 Զոր մահացուաց աչք մոռնան,
 Եւ սպըրդել մի քաղցրիկ շող
 Հիւրին յանժպիտն օթեւան:
 Թէ խանդից ջահ ելոյց ըզքեզ
 Աստուծոյ մատն անդ յեթեր,
 Զի քերթօղին ըզհուր վառես
 Հանես զողին իւր ի վեր:
 Կամ թէ կացոյց քեզ մըտերիմ
 Սիրող՝ ոգեաց մենասէր,
 Զի քեզ յաւանդ տան ըզսրտին
 Իւրեանց երդմունս և զիղծեր:
 Թէ յեզր երկնից մի մշտափառ
 Յուսոյ փարոս, զի մըթոյն
 Ի դաշոս յորժամ ծըփայ աշխարհ,
 Զը կորուսէ զգէմն ուղւոյն:
 Կամ մանաւանդ՝ արդեօք Լին

Մի տարփատենչ խոհն ես բոց,
 Որ ասողէ յասող իւրոյ ձեռին
 Գրնաս դգուել ծնունդքն հոծ:
 Թէ մի աչքն ես անհուն սիրոյն
 Որ զանհունիւ կը գրգայ,
 Հսկես անքուն, և՛ ի քո ծոցոյն
 Յոյս՝ լոյս յերկիր յայս տեղայ:

Թ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

40

ԼՃԱԿ

Ինչո՞ւ ապշած են, լըճա՛կ,
 Ու չեն խայտար քու ալեակք,
 Միթէ հայլոյդ մէջ անձկաւ
 Գեղուհի՞ մը նայեցաւ:
 Եւ կամ միթէ կըղմայլի՞ն
 Ալեակքդ երկնի կապոյտին,
 Եւ այն ամպոց լուսաթիթիթ՝
 Որք նըմանին փրփուրիդ:
 Մեղամաղձոտ լըճակ իմ,
 Քեզ հետ ըլլանք մըտերիմ,
 Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
 Գրաւիլ՝ լըռել ու խոկալ:
 Որքան ունիս դու ալի՛,
 Ճակատս ա՛յնքան խոկ ունի,
 Որքան ունիս դու փրփուր՝
 Սիրոս այնքան խոց ունի բիւր:

Այլ եթէ դողդ ալ թափին
 Բոյլքն աստեղաց երկնքին ,
 Նըմանել չես կրնար դուն
 Հողւոյս՝ որ է բոց անհուն :
 Հող աստղերը չեն մեռնիր ,
 Ծաղիկներն հոտ չեն թուփիր ,
 Ամպերը չեն թրջիր հող ,
 Երբ խաղաղ էք դու և օդ :
 Լըճակ , դու ես թաղուհիս՝
 Զի թ' հովէ մ'ալ խորշովիս ,
 Դարձեալ խորքիդ մէջ խըռով
 Զիս կը պահես դողդալով :
 Շատերը զիս մերժեցին ,
 « Բնար մ'ունի սոսկ — ըսին .
 Մին՝ « դողդոջ է , գոյն չունի » —
 Միւսն ալ ըսաւ — « կը մեռնի : »
 Ոչ ոք ըսաւ — հէք տըղայ ,
 Արդեօք ինչո՞ւ կը մխայ ,
 Թերեւս ըլլայ գեղանի
 Թէ որ սիրեմ , չը մեռնի : »
 Ոչ ոք ըսաւ . — սա տըղին
 Պատուենք սիրտը արամազին ,
 Նայինք ինչե՛ր գրուած կան . . . »
 — Հոն հրդեհ կայ , ոչ մատեան :
 Հոն կայ միսիր . . . յիշատակ . . .
 Ալեակքդ յուզին թող , լըճակ ,
 Զի քո խորքիդ մէջ անձկաւ
 Յուսահատ մը նայեցաւ . . . :

41

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Վ Ա Ր Դ

(Գերմաներէնից)

Վերջին վարդ , վերջին վարդ ,
 Սիրականիս վերջին զարդ ,
 Նա քեզ հանեց իւր կրծից
 Ինձ պարգեւեց , վերջին վարդ :
 Մանկութեան ոսկի ժամերն
 Անցե՛լ են անդառնալի ,
 Կորած սիրոյս յիշատակ
 Դու ես միայն , վերջին վարդ :
 Գարնան օրերն անցե՛լ են
 Տօթ ամառն է ինձ էրում ,
 Միշտ սպասում եմ քու տեսքին
 Դուն ամառուան վերջին վարդ :
 Երջանիկ կեանքիս օրերը
 Յաւ են դարձել առաջիս ,
 Ուրիշ օրեր , ուրիշ կեանք
 Միտքըս բերիւ , վերջին վարդ :
 Շատ չի տեւել կը բացուի
 Առաջիս սեւ գերեզման ,
 Էս աշխարհից միայն քեզ
 Հետըս կ'առնում վերջին վարդ :

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ արքեպիսկոպոսն անմեղ տարիներ ,
 Մաքուր հրճուանքի դուք անհոգ օրեր ,
 Ձեզ երգել եմ ես , երբ անուշահոտ
 Ժպտում էիք ինձ որպէս առաւօտ :
 Պայծա՛ւ մանկութիւն , ո՛ւր են ներդաշնակ
 Քո մեղեդիքը , քո քնքուշ վիշտեր ,
 Եւ հով , և արեւ , և սէր անուշակ ,
 Եւ երջանկութիւն և դալար վարդեր :
 Թէ դուք գընացիք , անցաք յաւիտեան ,
 Եւ դառնալու չեա , է՛հ + աղբը երա՛ւ :
 Ա՛խ , միթէ Աստուած , ալիք ծերութեան
 Պէ՛տք է ծածկեն ինձ — ո՛վ դառն պատուհաս :
 Ա՛խ , միթէ և ե՞ս մահի զգեստով
 Պիտոյ է կաղամ՝ մի ոտքի վերայ .
 Միթէ վիզըս ծուռ , դողդոջուն ձեռքով
 Նեցո՛ւկ պիտ՝ առնեմ՝ որ փոքրիկ ոյժ տայ :
 Արի՛ , մանկութիւն , արի՛ և այսօր ,
 Թող մի ժամ ևս լինիմ բաղդաւոր ,
 Ծաղկազարդ գարնան ուռիների տակ ,
 Թող դարձիդ կենաց լցնեմ ես բաժակ :
 Յոյացէ՛ք փոքր ևս , ըսպէք անգին ,
 Այցելու եկէ՛ք նուազած ձեր երգչին .
 Հոգուս նպատակն փառքով կնքեցէ՛ք ,
 Եւ այն ժամանակ բարեա՛ւ մնացէ՛ք :

ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթէ տըժգոյն մահու հրեշտակ
 Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ . . .
 Շողիանան ցաւքս ու հողիս՝
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ :
 Եթէ ճակտովս արտօսաղօծ
 Զ'իս պատանի մէջ՝ ցուրտ զերդ վէմ
 Փաթթեմ , դընեն սեւ դագաղը ,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ :
 Եթէ հնչէ տըխուր կոչնակ՝
 Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ ,
 Դագաղս առնէ իւր յամբը քայլ ,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ :
 Եթէ մարդիկն այն մահերգակ՝
 Որք սեւ ունին և խոժոռ դէմ՝
 Համապըփոեն խուռնկ ու աղօթք ,
 Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ :
 Թէ յարդարեն իմ հողակոյտ ,
 Եւ հեծեծմամբ ու սըղալէն
 Իմ սիրելիք բաժնը ին ,
 Գիտցէ՛ք որ միշտ կենդանի եմ :
 Իսկ աննըչան եթէ մընայ
 Երկրի մէկ խորհն հողակոյտն իմ ,
 Եւ յիշատակս ալ թառամի ,
 Ա՛հ , այն ատեն ես կը մեռնիմ :

Ո՛ւր էք, ծաղկունք դուք փայլիլունք,
 Ո՛ւր ձեր այտեր անուշ հոտով.
 Ո՛ւր ձեր պչրանք ու փափկութիւն՝
 Եւ ծոց լըցեալ շաղ մարդարտով:
 Ինչո՞ւ հովիկ, անգո՛ւթ հովիկ
 Յուրտ համբոյրներ կուտայ ձեզի,
 Մոռցա՛ւ արդեօք իւր սէր գողտրիկ
 Եւ իւր գգունք փայփայելի:
 Ո՛ւր թիթեռնիկ հոլաթեւեան
 Ձեր բաժակին հիւթոց կարօտ,
 Որ գայր թերթից ձերոց գունեան
 Տանել ըզբոյր հեռու և մօտ:
 Ա՛հ, ո՛ւր սոխակն իմ սիրակէզ՝
 Որ տերեւոց նստած ի շուք՝
 Հալէր կարմրիկ վարդին ի տես,
 Եւ կողկողէր սրտամաշուք:
 Ձը կա՛յ զեփեւ, չը կայ ծաղիկ,
 Եւ ծաղկատարի չը կայ թիթեռ,
 Ձը կայ սոխակ, ոչ վարդենիք
 Լըցեալ ցօղով մարդարտայեռ:

Մ. Պէշեկթւաշեան

Ո՞վ ինձ բարեկամ, ո՞վ ինձ մոտերիմ, ո՞վ ետ
 պիտի տայ ինձ իմ մոտերիմ բարեկամս:

Ո՛հ առնն:

Քան ըզպատմական անձինս աւելի կ'արժէր
 նա. իրեն նմանը բիւրաւոր մարդոց մէջ մէկ
 հատիկ կը ծնի. շատ մը վատերու փոխարէն
 Աստուած երբեմն այսպիսի ոմն կը ստեղծէ որ
 միւթարուին մարդիկ:

Արի արանց էր նա, բնաւորութեամբն արի,
 արի հանճարով, սրտովն ալ արի:

Մեծ ևս էր. բարութիւնն էր անձնաւորեալ.
 աղքատին ու հիւանդին բարեկամ, բարեկամ
 մեծատանց և ամենուն բարերար:

Պարտաւորութեան ձայնը իր պատգամն էր,
 և ուրիշ ձայն չուղեց լսել. առաքինութիւնը
 իր բնութիւնն էր՝ և օր մը չը թուլացաւ ի սի-
 րոյն:

Այլ թէ թուլացաւ, աւա՛ղ, և այն իր վեր-
 ջին օրն եղաւ:

Ո՞ր ամպեր, սե՛ւ ամպեր՝ եկան մթագնել
 քու պայծառ միտքդ ու առողջ դատողու-
 թիւնդ, ո՞վ իմ բարեկամս:

Ըզբեզ սիրեցին Պօսֆօրի կրկին ախունքը,
 ծերն ու աղքատ քեզ օրհնեցին, երկոստարդք

սխրացան ի քեզ՝ ու մեծամեծք և մեծատունք պատուեցին . ամեն ազգէ մարդիկ ու ամեն ատիճանի մարդիկ քեզի գիմեցին :

Ամենուն հասար , ամենուն օգնեցիր , անըման արհեստովդ , անըման խելքովդ , անըման ձեռքովդ :

Ուր որ գացիր՝ շատ անգամ յուսահատութեան լացը դադրեցուցիր , յուսոյ ժպտը փայլեցուցիր . սրտիդ բարութենէն ու բնաւորութեանդ կորովէն միշտ բան մը կը հաղորդուէր ամենուն :

Միայն սիրեցիր , ոչ զոք ատեցիր , ու միայն կեանքդ ատեցիր :

Անյուշ և անյոյս ըզքո ուղիդ ընթացար՝ մինչեւ որ յօգնեցար :

Ինչո՞ւ արդեօք .

Աստուած էն զօրաւոր իմացականութեանց կայծ մը միայն տուած է յաւիտենական ճշմարտութիւնը թափանցելու համար , դու զայն կայծն առ ոչինչ գրեցիր :

Աշխարհի բաները ուրիշ մարդոցմէ աւելի պայծառ կը տեսնէիր . ինչ որ պայծառ չը տեսար՝ մերժեցիր :

Իրերն իրենց հետեւանքներէն դատելու վարժած էիր միաբոյ . երկնից ներքեւ շատ անիրաւութիւն ու անդթութիւն տեսար , յաւիտենական արդարութիւնն ու գթութիւնը չըմբռնեցիր , և ուր որ շօշափելի հետեւանք չը

տեսար՝ հոն իմացականութիւնն ու զօրութիւնը ուրացար :

Ահ , զի չը ճանչցար դու քու հայրդ որ յուշածէր քեզի , ու անոր սնարին չը բազմեցար՝ որ իւր վերջին վայրկենին սրտապնդելով ըզքեզ , երկնքն՝ ու երկնքին մէջ ամենուս հայրը յուցնէր :

Ձը ճանչցար նաեւ ինչ որ երկնից երանութեան դուշակն ու ճաշակն է յաստիս , ու բանի տեղ չը դրիր այն բաներն որ գեղեցկին զգացումը կը զարգացնեն ի մարդ :

Եւ ըսիր . « Որովհետեւ կենաց մէջ իրական բան մը եթէ կայ՝ այն ալ տառապանքն է , ուրեմն պէտք չը կար որ ծնէինք » : Իբրեւ թէ յաւիտենական խորհուրդք պիտէին սահմանափակիլ այս անցաւոր աշխարհին ու աղցաւոր կեանքին մէջ :

Ու երբ տեսար որ կամաց կամաց օրն ա՛լ իրիկուն պիտի ըլլար , յառաջ քան դժամն վարագոյրը քաշել ուղեցիր , չը նայելով բարեկամացդ որ շուրջդ էին ու բարեկամիդ որ հեռուն էր :

Ու առխարխափ գնացիր կարծր ու պաղ աւազին վրայ , խիճերուն վրայ , ժայռերուն վրայ , ջուրերուն մէջ , ծովուն մէջ ո՞նչու թիւն գտնելու :

Դարձիր , ետ դարձիր , տակաւին պէտք ունինք այն ազնուական գլուխդ տեսնելու՝ ուր երբէք վատ խորհուրդ մը չէր յղացած :

Գարձի՛ր, տակաւին շատ վիշտեր կան սփռ-
վելու, շատ նկուն սիրտեր կան զօրացնելու,
ու նայէ՛, որչափ ձեռքեր երկնցած են քեզի •
դարձի՛ր, չըլլայ թէ՛ Աստուած որ քու կեանքդ
պարգեւ մ՞ըրաւ ամենուս՝ ըզբո մահդ պա-
տուհաս մ՞ընէ շատերուն . . . :

Այլ չէ, նա աւանիկ աներկմիտ կ'ընթանաւ
ու չէս լսեր անհուն աղաղակը որ կը բարձրա-
նայ ետեւէդ՝ ժողովրդեան ամեն կարգերէն •
ալիքներուն աղաղակն ալ չէս լսեր :

Լսէի՛ր դոնէ վերջին վայրկեանիդ Աստուծոյ
ձայնը սրտիդ մէջ :

Ո՞ր դիտէ :

Կ'ըսեն թէ այն դժնէ ծովածոցին մէջ դեռ
ծովամոյն չեղած՝ երկար ժամերով չըջնցար,
ժամեր ի բուն, նայելով անշուշտ ծովուն, նա-
յելով նաեւ երկնքին • Խորհուրդք արդեօք
նորանորք չը թաւալեցի՞ն քու միտքդ այն մի-
ջոցին, և արդեօք երկինք չիջնցուց արդէն
հոգւոյդ մէջ, ի վարձատրութիւն անսողիւտ
և առաքինի կենցաղիդ, իւր յաւիտենական
գլխութեան ցօյն անմահաբար¹ :

Գ. Ս. ՕՏԽԱՆ

(1) Ժամանակակից ամենէն նշանաւոր մարդոցմէ
միոյն՝ Քեաթիպեանի մահուան ողբը յօրինելու հա-
մար սակէ աւելի մեծ հանձար, սրտաշարժ գրիչ չէր
կրնար գտնուիլ :

Պարոններ,

Թոօքմանի¹ լուսանկարը տեսայ :

Այն մեծ ճակատներէն է իւր ճակատը՝ որոց
վրայ մատը դնելով կը ստեղծէ Աստուած զնո-
սա, որպէս կ'ասէ չդիտեմ ո՛ր բանաստեղծը :
Իւր կողերուն տակ, որոց ծայրերը վար կ'իջ-
նեն ուղղադիժ, երկու մանրիկ բիւրերու մա-
հիւնները կ'երեւին • նայուածքին մէջ մարմարէ
յուսահատութիւնը և նոր ծնած արհամարհոտ
անտարբերութիւնը իրարու կը խառնուին • աչ-
քեր չեն կենդանի՝ որք կը նային, արձանի աչ-
քեր են՝ որք կը յառին, կը պաղին : Երթեացած
համբայտերը կը ցուցնեն թէ պարկեշտութիւ-
նը իւր ծիրանի թեւիկներով չէ տաքցուցած
զնոսա : Իւր պերեւեշտներուն² վրայ ժամա-
նակը աղուամաղի թեթեւ հետքեր սփռելով
անցած է : Շուրթերը, բունի իրարու մէջ մը-
տած կառչած, մարդկութեան դէմ տամուկ

(1) Թոօքման. ոճրագործ երիտասարդ մը : (2) Պե-
րեւեշտ. քթէն վար, պէսի տեղերը :

և ցուրտ շանթեր ունին, և մի գաղտ լեզու՝ որ չխօսիր, կը շարժի, և որոյ շարժումը հայհոյութիւն է միայն: Նա մի ըմբիշի ջլոտ, մտտ վիզը ունի:

— Այժմ, նկարչի պէս, որ, մի դէմքի զանազան մասերը աւարտելէ յետոյ, հանրական վրձինով կը միաւորէ զնոսա, Թռօքմանի մարմնային մասնաւորութիւնները ի մի ձուլելով՝ կ'ունենամք մի ուժեղ երիտասարդ, ծանր դէպքերու տակ ընկճուած: Այս մարդը տաան և իննամեայ էր: Ինը մարդ սպաննեց: Գլխատուեցաւ:

Այս բառերը լսող զանազան դասի մարդեր բնականապէս զանազան խոհերու կը դառնան: Զարմանալի չէ այս. զի ո՞ր բանը մի տեսիլի տակ երեւցած է մարդերու. այն աստղին մէջ՝ որ երկնի կապոյտը ոսկէխատոյտ՝ կը պճնէ, մի աստուածութիւն տեսան մոգերը և մեռեալներու հոգի նշմարեցին քերթողները, մինչ գիտունները հողի կոյտ հռչակեցին զայն: Որպէս ամեն աչք իւր մասնաւոր տեսնելու կերպը, նոյնպէս և ամեն ճակատ իւր մասնաւոր խորհելու կերպը ունի: Ինչ որ կ'ինը կը խորհի ոճրագործին վրայ՝ չէ այն՝ զոր այրը կը խորհի,

(1) Հրատ աստեղ վրայ մասնաւորապէս՝ գիտունները զանազան կարծիք ունին, եւ որ նշանաւոր է իւր կարմիր գոյնով եւ յետախաղաց ընթացքով:

և ինչ որ այրը կը խորհի՝ չէ այն զոր իմաստասէրը կ'որոճայ:

Երջանիկ եմ ապաքէն՝ զի կրցած եմ կանուխ հաշտեցունել զիս այն մեծ ոգիներուն հետ, որք այս մի դարէ աւելի է որ մի մեծ խնդիրի խաշակրութիւնը կը ստանձնեն և տարբեր կլիմաներու և անուններու տակ մի և նոյն փառքով կը մարտնչին. որք իտալիայի մէջ վիքօ կ'ասուին՝ և կը համոզեն, Պէքքաուիա կ'ասուին՝ և կը տրամաբանեն, Ֆիլանճիէուի կ'ասուին՝ և կ'օրինադրեն, Ֆռանսայի մէջ Մօնդէսքիէօ կ'ասուին՝ և կը յիշեն, Դիւռլօ կ'ասուին՝ և կը վարեն, Լամաութին կ'ասուին՝ և կը յուզեն, Նոր-Աշխարհին մէջ Ֆռանքլին կ'ասուին՝ և բոյս կը տան, Նոր-գարին մէջ Իւլիօ կ'ասուին՝ և շանթ կը տեղան:

Այս հանճարի մարդերը սպառած են ամեն փաստ. ուստի, անխոհեմութիւն է միտքի արծիւներուն զհետ պնդիլ՝ երկու փետուր ունենալով իբր թեւ. անխոհեմութիւն է նետուիլ այն ջերմ խնդիրներուն մէջ՝ ուր ձայն ունենալու համար իմաստասէրի միտ, պերճախօսի լելու, բանաստեղծի սիրտ, իրաւագէտի աչք ունենալ պէտք է: Սակայն փորձեմք, տղայն է՝ որ անհոգ և ծիծաղկոտ, իւր ձեռքը դէպի հուր կը ձգէ: — Մարդասպանէն վեր, զոհերէն վեր, կախաղանէն կամ կառապինատէն վեր, մի իրողութիւն կայ՝ որում հարկ է վերածել

ամեն մասնաւորութիւն , « մահու պատիժ » ն է այն :

Տասնևութերորդ դարուն մէջ մարմնական տանջանքին բարձումէն ի վեր , ահա մի դար է՝ որ խորհող անձեր մահու պատիժին խաղաղ բարձումը կը պահանջեն : Աւելորդ է հոս թըւել նոցա փաստերը . աւելորդ է ասել թէ որպէս նոքա կը հաստատեն մարդկային կեանքին անբռնարարելի լինելը , և կեղքակացունեն թէ մարդ կրնայ պատժել մարդը , այլ չկրնար ջնջել դայն : Համոզուիլ ուղղները կը զրկենք մեծին իւկօի , որ անշուշտ դարուս Աւետարանը գրեց իւր մոգական գրիչովը , որ մի շանթ է ինքնին՝ չգիտեմ ո՞ր կիկղոպայէն ձուլուած¹ :

Մեք , մի թանձրացեալ օրինակի վրայ խորհելով , դայս միայն կ'ասեմք՝ թէ ո՞վ կրնայ ապագայէն յառաջ վաղել և հաւտալ թէ մի կեանք այնպէս պիտի վերջանայ՝ որպէս սղըսաւ . ո՞վ կը համարձակի երաշխաւորել անծանօթին . նա՛ որ մի քսանամեայ թռօքման կը դլխատէ , կրնայ համոզել ըզմեզ թէ , նորա արեւէն թերեւս եօթանասուն տարի մարելով , զնա չէ պատճառած բնաւ : « Բայց , պիտի ա-

(1) Ո՞ր կիկղոպայէն ձուլուած . ակնարկութիւն դիցաբանութեան այն կարծեաց , թէ « կիկղոպայք Հեփեստոս կազ աստուծոյն հակողութեան տակ կը դարձնէին Սրամագդայ շանթերն՝ Ետնա լեռան խորերուն մէջ » :

սեն . Նորա կեանքը կրնայ մահաբեր լինիլ նոր Գէնքերու » : Հաւանական է այդ . այլ ո՞վ կ'ասէ թէ պէտք է ազատ թողուլ մարդասպանը . բանտի մէջ պահեցէք զայն , և մի պատկերազարդ լէ Գլխու տուէք՝ որ կարգայ . . . :

Ամեն անգամ որ կիյօգինի գործին կը ճըռնչէ , ամեն անգամ որ նորա սանդուղներէն վեր կ'ենէ մի մարդ , ամեն անգամ որ այն ճարտար դանակը մի կեանք կը չբացունէ անխօսուկ , ոչ ոք կրնայ իւր հոգւոյն մէջ թաղել այն ձայնը՝ որ կը բարձրանայ զինքն ալ մեղապարտ հռչակելու համար : Յանցաւորը , որ կառափնատ կ'ենէ , իւր ետեւէն կը քաշէ մարդկութիւնը իբր ստուեր . թանձրացեալն է որ կ'իյնի , վերացեալն է որ կը պատժուի : Այն առոյգ արիւնին մէջ , որ դանակին սայրէն կը կաթկըթի՝ որպէս ջուրը թիփն ծայրէն , ընկերութիւնը իւր ոճրագործութեան փաստը կը կարգայ , և մի ինկնող եղբօր արեան անձնիւր շիթը մեր ամենուն ճակատին վրայ մեղսակցութեան կարմիր կնիքը տաքտաք կը սեւեռէ : Ամեն անգամ որ եղեռնագործը դաստիարակուած չէ որպէս պէտք է , ամեն անգամ որ ստակի համար կը զարնէ , մեր ամենին սիրտին կը տայ այն մահաբեր հարուածը , և մարդասէրին միտը դէպ չօտկիլ-հառալ¹ կը սլանայ . . . :

(1) Վիկտոր Հիլկօյի բնակավայրն յԱնգլիա , ուր կեցաւ իւր աքսորանաց գրեթէ ամբողջ ժամանակ :

Պարոններ, գիտեմ որ պիտի զարմանան շատեր, և թերեւս պիտի կշտամբեն զիս, պաշտպան նկատելով զիս թուօբմանի. այն «հրէշ»ին որպէս կ'անուանեն զայն դասականները¹ Բանդէնի ոճերը յիշելով: Բայց թող գիտնան թէ, ոճրագործը պաշտպանելով, ես մարդը կը պաշտպանեմ: — Օհ, մի՛ պնդէք թէ մի հրէշ է նա, մի՛ պնդէք թէ ուրիշ կառով շինուած է նա, մի՛ պնդէք թէ «մայրիկ, մայրիկ» դուռը մանուկներուն կուրծքը մխեց անտարբեր այն ազիտները դանակը, որ նոցա մատղաշ ոսկրներուն մէջ երկու կտոր եղաւ... օհ, մարդկութեան պատիւի՛ն խնայեցէք: Ես չեմ սիրեր և չեմ կրնար հաւտալ թէ այսչափ նուաստանայ մարդը, գերագոյն Սրարչին այդ գերագոյն արարածը, զոր այնքան բարձր գոյներու տակ կը տեսնեմ և որոյ վսեմութիւնը կը դաւանիմ աջս լանջիս վրայ դրած և աչքս դէպ երկին համբարձած: Օհ, մի՛ դատապարտէք. գիտէք, ի՞նչ է մոլորումը. գիտէք, ի՞նչ պաղ քիւրտեր կը քրտնի այն ճգնաժամին մէջ մոլորեալին ճակատը...:

Ահ, ի՛նչ հեշտ է, մի խառ ի վար մուշտակ ուսը առած, քաղցր անցուցած, կրակարանին գլուխը անցած, վճիռ հատանել՝ թէ հրէշ է նա. փայլուն բառ. այլ քննեցէք զոր կը դա-

(1) Դասականներ. իմաստասիրաց կամ գրագիտաց կարգ մը. (սքօլասթիզ),

տապարտէք, և սասանելով պիտի տեսնէք թէ նորա ափին մէջ դո՛ւք դրած էք այն դանակը:

Այո՛, մէք այն դանակը յանձնեցինք յանցաւորին. «զա՛րկ» ասինք, և երբ զարկաւ՝ «է՛ր զարկիր» դուչեցինք: Օհ, ասէք ինձ, մարդկութիւնը յանցաւոր չէ՞ երբ կը թողու որ թշուառութեան մէջ տառապի մի պատանի, մի տանակիննամեայ տղայ, որ մաշի՝ «ա՛խ, հինգ հարիւր ֆռանդ ունենայի» ձայնելով... Եւ այսուհետեւ, թող դան համոզել զիս որ Լէֆեռալլէ չսիրեմ. թող Պապը՝ Ժան-Վալթանի հասակէն աւելի երկար մի էնտէս¹ հրատարակէ և բանագրէ այդ մատեանը²: Երանի՛ նմա որ ժամանակին վեհավճիռը ունի: Մի Ժան-Պաղիսդ թուօբման կ'ենէ, և կ'անմահացունէ վիթթօռ իւկօն:

Ինչ որ ալ լինի, ոճրագործը մի մոլորեալ է, և մոլորեալին կից չեն տար, ձեռք կը տան:

Մ. ՁԵՐԱԶ

43

ՄԱՀ ՏԱՐՎԻՆԻ

Ներկայ դարուս նշանաւոր հանճարներէն մին ալ աներեւութացաւ: Չարլզ Ռօպերթ Տար-

(1) Էնտէքս. Պապին արգելած գրոց ցանկը: (2) Լէ միգերապլը բանագրուած գրոց կարգէն է:

վին ոչ ևս է : Սա անոնցմէ չէր՝ որոնց փառաւոր շիրմին վրայ ծննդեան ու մահուան թրւականներն միայն կը կարդանք , այլ անոնցմէ՝ որոնք անմահութեան կոթող կը կանգնեն և իրենց անուն դարձ դարուց կ'աւանդեն խնամով : Զինքն լաւ ճանչցուցած ըլլալու համար՝ բաւական է ըսել՝ թէ Տարվին նոյն էր Անգլիոյ համար , ինչ որ էր երբեմն Հըմպոլթ¹ Գերմանիոյ և Քիւվիէ² Ֆրանսայի համար : Տարվին իր նախնական կրթութիւնն իր ծննդավայրն Շրիւզպըրի Գերալտիոն դպրոցին մէջ առաւ , և երկու տարի Էտիմպուրլիի համալսարանին դասախօսութեանց հետեւելէն վերջ մօտաւ Գեամբ պրիճի Քրայֆֆօն Էլէքը՝ ուր աւարտելով իր ընթացքը՝ գիտութեանց վարդապետի աստիճանն ընդունեց : 1821 ին Պիկլ անուն պետական նաւով գիտնական աշխարհաշրջութեան մ'ընկերացաւ՝ իրրեւ ընտելոյլ , և երբ հինգ տարի վերջ վերադարձաւ հայրենիք՝ հրատարակեց իր Օրագիրը՝ որ այցելած զանազան երկիրներուն պատմական և երկրաբանական խաղարկութիւնքը կը պարունակէր :

Այդ ժամանակէն ի վեր՝ Տարվին Անգլիոյ մէջ իր գիտնական հետազոտութիւնքը յաւաջ

(1) Հըմպոլթ, Գերմանացի երեւելի բնախօս եւ գրագէտ . (1769-1858) : (2) Քիւվիէ, Գաղղիացի հռչակաւոր բնախօս , դաիչ հնագիտութեան . (բալէօն-թօլօթի 1769-1832) :

կը տանէր : Երկրաբանական , կենդանաբանական և գիտնական զանազան նիւթերու վրայ հրատարակութիւններ ընելէ վերջն , «Տեսակաց ծագումն ի ձեռն բնական ընտրութեան» անուն գլուխգործոցն ի լոյս ընծայեց , որ այնքան վիճաբանութեանց առարկայ եղաւ : Իր յաջորդ գործերն նպատակ ունեցան բացատրելու այն տեղեկութիւններն՝ որոց վրայ կը հիմնէր Տարվին իր եզրակացութիւնքը :

1871 թուականին հրատարակուեցաւ իր այն գործը , որով մարդկային սեռին ուրկէ ծագում առած ըլլալը կը բացատրէր³ :

Զանազան ակադէմիաներու անդամ , մարդկութեան սքանչացումն իր հետ իջաւ Տարվին ի գերեզման :

Երանի՛ անոր որ անմահ անուն կը թողու , որ ստուերի պէս չանցնիր այս աշխարհէս : Օրհնեալ ըլլայ մարդկութեան այսպիսի բարեկամաց յիշատակը :

(Թղթակցութիւն)

(1) Origine des espèces par la sélection naturelle հիանալի գործը կը յանձնարարենք մեր ուշիւ երիտասարդութեան : «Գրագէտ ըլլալու համար անհրաժեշտ է գիտութիւնն» , ըսած է մեր աղգային մեծահոգակ եւ գիտնական բժիշկ Տ. Փէշտիմալճեան Էֆէնտի : (2) Եթէ Տարվին մեր մէջ ըլլար՝ «անհաւատ է» ըսելով անօթի կը մեռցնէին եւ չէին թաղեր ալ . բայց Անգլիացիք — աշխարհիս ամենէն բարեպաշտ եւ առաքինի ազգը — զայն թաղեցին Վէսմինսթրի աբբայարանը՝ մեծին Քրօմվելի եւ Նիւթընի քով :

ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ է յառաջդիմութիւն :

Յառաջդիմութիւն , այսինքն այն օրէնքն՝ զոր գերագոյն իմաստութիւն մի դրած է մարդկութեան վերայ , այսինքն մարդկային ընկերութեան կենաց անհրաժեշտ մի պայմանն , ժողովուրդներու բարոյական էութեան աճումն , մարդկութեան ձգտումն դէպ ի կատարելութիւն , բարոյական աշխարհի հորիզոնէն ճշմարտութեան և արդարութեան արեւուն տակաւ բարձրացումն , և ճշմարտին առջեւ Սըտոյն , Բարւոյն առջեւ Չարին , Գեղեցկին առջեւ Գձձին , Լուսոյ առջեւ խաւարին , Երանութեան առջեւ Թշուառութեան տակաւ տեղի տալն ու նահանջն կորակոր :

Յառաջդիմութիւն , այսինքն անտառէն յետոյ քաղաք և պալատ , մերկութենէն յետոյ մետաքս և բեհեզ , խոզկաղինէն յետոյ Դեմետրի¹ պարգեւքն . այսինքն Մողոքէն² յետոյ Յիսուս , մարդազոհէն յետոյ աղօթք , քուրմէն յետոյ քահանայ , Չեւսէն³ յետոյ Աստուած . այսինքն մեհենադրոշմ տառերէն յետոյ գիրք

(1) Դեմետրի կամ Սերիզ , հնձոց աստուածուհի :
(2) Մողոք . Բաբելացոց եւ Փիւնիկեցոց Աստուածորում մարդազոհեր կ'ընէին : (3) Չեւս , Արամազդ :

և մամուլ , սուրէն յետոյ դրիչ , հաւատաքննութենէն յետոյ խղճի ազատութիւն , աւատականութենէն¹ յետոյ ժողովրդային վեհապետութիւն . այսինքն առագաստէն յետոյ շոգի , Իկարոսէն² յետոյ Մոնկոլֆիէ³ , հովուական տիկէն յետոյ քնար և դաշնակ , վայրենեաց ոռիւններէն յետոյ Մոցարդ և Պէթօֆէն . այսինքն ներկայէն յետոյ ապագայ , չլթային տեղ պսակ , պատերազմին տեղ մոռաց և հոգւոյ զօրութեան մրցահանդէս , ուռմբին տեղ բան , աղգայ տեղ մարդկային եղբայրութիւն , Քաղցին և Ղիութեան կռուոյն տեղ մարդկային ընտանիքին սեղանն հասարակաց , հեծութեան տեղ երգ , անիծից տեղ օրհնիք . այսինքն ընկերային աշխարհին մէջ Լոյսն՝ արեւ , և Սէրն՝ մթնոլորտ :

Թ. Յ. ՊԵՐՊԵՐՆԱՆ

(1) Աւատական իշխանները , ժողովուրդը իբրեւ իրենց ստացուածքը կը նկատէին : (2) Իկարոս՝ որդի Դեդալոսի փախաւ իւր հօր հետ Կրետէի լաբիրինթոսէն՝ մոմէ կպցուցած թեւեր չլնելով իրեն : Սա՝ շատ մօտենալով արեւու , մոմը հալեցաւ , թեւերը փրթան եւ անխոհմտ ինկաւ ծովուն մէջ : (3) Մօնկոլֆիէ (եղբարք) հնարեցին օդապարիկը . մէկը մեռաւ 1799 ին միւսը 1810 ին :

ՄԱՅՏԱ ԱՌ ՏԻԿԻՆ ՍԻՐԱ.

Կեանքը հակապատկերաց շարք մ'է : Գեղեցկաբայր ծաղկան մօտ՝ որ դէպ երկինք կը նայի : Կը տեսնես ուրիշ մ'որ դալկահար և գլխիկոր գետինը կը ծռի . կը տեսնես մերձ ժպտին արտասուքը , մերձ կենաց մահը¹ :

Յուլիանէս որ թարմ գեղեցկութեամբն ու բարեսրտութեամբը կը փայլի , բարեկամութիւն հաստատեց հիւժեալ պատանւոյ² մի հետ զոր կարծես թէ մահն իբրեւ հարսն ընտրած է անձին : Որք մ'է նա . իւր մայրը մեռեր է ծընընդարեւութեան միջոցին . գերեզմանէն ծըլած ծաղիկ մ'է :

Պ. Պետրոս թ... իւր հայրը , կենաց անդորութիւնները կը մատակարարէ այդ ախտաբեկ որբին . բայց ի՞նչ օգուտ , քանի որ Հրանոյշ զուրկ է մայրենի գորովէն : Օտար շահախնդիր ձեռաց յանձնուած էր կենացը խնամատարութիւնը : Խեղճ հիւանդն Ասիոյ առողջարար օ-

(1) Մերձ ժպտին , մերձ կենաց . աւելի յստակ կըլար ըսել ժպտին մերձ , կենաց մերձ . նախդիրներու , ածականներու դասաւորութիւնը յաճախ տեղի կուտայ մթութեան եւ երկդիմութեան : (2) Պատանւոյ մի . պէտք էր ըսել օրիորդի մը կամ մանկամարդ աղջկան մը . վասն զի հայերէնի մէջ պատանին մանչու կ'ըսուի գրեթէ միշտ : Պատանուհի ալ չըլլար :

դէն եկաւ դարման փնտռելու . իւր բնակութիւնը մօտ է մերինին՝ որով ստէպ առիթ կուտենանք զինքը տեսնելու :

Ծովեղերեայ դաշտ մի կայ մօտակայ ափանց վրայ՝ բազմադարեայ¹ ծառերով հովանաւորեալ : Այդ ընդարձակ վայրին մէջ կը տիրէ ահաւոր լուութիւն մի զոր կ'ընդհատէ թռչնոց դայլայլիկը միայն : Մերթ ընդ մերթ վանկ մի կը լսուի , ուրիշ մի կը պատասխանէ առաջնոյն , և յանկարծ երաժշտական ամբողջութիւն մի կը կազմուի : Ի՞նչ կը խօսին թռչունք , ի՞նչ կ'ուզեն : Կը ճանաչե՞ն արդեօք իբրեւ զմեզ վիշտն ու հրճումները , կը ճանաչե՞ն ծնողաց սրտին ցաւը , կը ճանաչե՞ն կենաց պատրանքը . կ'ողբա՞ն սիրեցեալ բացակայի² վրայ , կուլա՞ն , կը հիւժի՞ն անհնարին բաղձանքներով : Ի զուր ջանացի մեկնել անոնց խօսակցութիւնը . նոյն տղիտութեամբս մնայի : Այդ սքանչելի վայրը բնութեան սիրահարաց ուխտատեղին է կարծես : Ստէպ կ'երթանք հօն՝ և ծառի մը հովանոյն ներքեւ անդորաւետ ժամեր կ'անցընենք : Յայսմ վայրի հանդիպեցանք տարաբաղդ Հրանոյշին՝ որ կը շրջագայէր մեկամաղձոտ դիմօք՝ խնամատար տիկնոջ հետ : Անհուն

(1) Բազմադարեայ . Բնչ պատճառ կայ չըսելու բազմադարեան : Եթէ ամեն ոք ուզածին պէս ձեւէ , ծայրատէ լեզուն՝ ո՛ր կ'երթայ այն : (2) Աւելի աղէկ էր ըսել՝ բացակայ սիրելւոյ . առջինը գաղղիական ոճ է :

համակրութեամբ դրաւուած էինք . իւր աշ-
նահար դէմքն , իւր նուաղուն աչքերն , իւր
կռնակն՝ որ սակաւ ինչ կամարածեւ եղած էր
տկարութենէ , իւր անոյշ և տխուր կերպա-
րանքը զինքը կը հանդիսացնէին իրրեւ անկեալ
հրեշտակ մ'որ երկրիս վրայ յուսահատ կը թա-
փառի : Գորովալից աչօք կը նայէինք իրեն և
ինքը մեզի . և մանաւանդ առաւել համակիր
նայուածք մի կ'ուղղէր աղջկանս : Գուցէ հա-
սակի նմանութիւնն էր պատճառն , և կամ
բաղդատութիւն մ'որ երեւան կը հանէր բոլոր
իւր դժբաղդութիւնն : Երիտասարդութիւնը՝
շինծաւ պատշաճութիւնն արհամարհելով՝ սըր-
տին լեզուին կը հետամնի . ուստի օր մի Յու-
լիանէ մօտեցաւ հիւանդին , հետը խօսեցաւ ,
և այն օրէն ի վեր անբաժանելի են : Այդ ա-
նոյշ արարածը զիս երբեմն մայր կ'անուանէ ,
և ինքզինքը Յուլիանէին կատարեալ քոյրը
կարծելու համար կ'ըսէ : Կը պատմէր մեզ իւր
լքեալ վիճակն երկրիս վրայ , զինքը խնամող-
ներուն շահախնդիր ընթացքը , որով կը պար-
տաւորէր բոլոր զգացումներն իւր սրտին մէջ
ամփոփելու , և Աստուծոյ գաղափարին մէջ ոյժ
քաղելու , բաղդին հարուածոց դէմ դնելու
համար , ինչպէս և զինքը կրճող ախտին հպա-
տակելու : Ահա պարզ և հոգեմաշ վէպն իւր
կենաց :

«Գիտեմ , կ'ըսէ , թէ աշունն աղետալի պիտի

ըլլայ ինձ , չորաբեկ տերեւը պիտի ըլլամ՝ զոր
սաստիաշունչ հողմը մոռացութեան վիհը պի-
տի նետէ» : Այս խօսքերն յանչափս կը տխրե-
ցնեն զմեզ : Յուլիանէ՝ երիտասարդութեան
վատահոլութեամբ լի կեանք կը խոստանայ ծաղ-
կահասակ տառապելոյն , երջանիկ օրեր կը ներ-
կայացնէ աչացն առջեւ . և երբ անկարողու-
թիւնը կը տեսնէ իւր բարեկամուհին համոզե-
լու , անոր վիզը կ'իյնայ արտասուելով :

ՍՐՐՈՒՅԻ ՏԻՍԱՐ

50

ՏԻԿԻՆ ՍԻՐԱ. ԱՌ ՄԱՅՏԱ

Մարդ ունի այնպիսի վայրկեաններ , ուր
ղարհաւորելի կերպիւ կ'զգայ առանձնութեան
բեռը : Դու հիւանդ մի կը խնամես , կը տընիս
անքուն , անոր շունչը կը դիտես , և կը կարծես
չարունակ որ մահն զքեզ անկէ կը բաժնէ :
Յուզմունքէ յուզմունք կ'անցնիս , վարանմանց
մէջ կ'ապրիս , ցաւերով կ'ապրիս . բայց վերջա-
պէս կ'ապրիս , զի ամենայն ինչ կը շարժի ի
քեզ : Սակայն երբ միտքը կարծես թէ անխը-
լիրտ է , թէ մարդս անշարժ զանդուածի կը
վերածուի ձանձրոյթէն , չգիտես , Մայրա՛ ,
թէ ո՛րքան դառնաղին է զգալ առանձնու-

Թիւնը բազմութեան մէջ . զգալ՝ որ մեր ներկայութիւնն և ոչ զգացում մի կ'արթնցունէ տխրութեան կամ ուրախութեան , ոչ յուսոյ , և ոչ պատրանաց : Զգալ որ աննշմարելի առարկայ մ'ենք , զգալ՝ որ ոչ երջանկութիւնն ենք և ոչ դժբաղդութիւնը , զգալ մեր բանականութեան և զգացմանց ոչնչանալը , զգալ վերջապէս՝ որ կեանքն ենք մահուան մէջ¹ . ո՛հ , քանի՛օ՛ն սոսկալի է այս վիճակը :

Երբեմն կը շրջագայիմ՝ նարնջենեաց և ձիթե-նեաց անտառներուն մէջ որոնցմով օժտուած է Քօրֆու : Երբ այդ դալարագեղ աշխարհն՝ շուրջս անուշաբոյր մթնոլորտ մի կը կազմէ , և իւր հիանալի դիրքովն աչքերս կը բերկրեցնէ , կը թուի ինձ յայնժամ թէ թափառական և և օտար ոգի մ'եմ որ կ'անցնիմ կ'երթամ անշուշտ : Սակայն կան այնպիսի վայրկեաններ որ կ'իմանամ թէ յիս կեանքը կ'արթնայ , թէ յիս ամենայն ինչ կը մռնչէ , կը գուրգուրայ , կը մրմնջէ . կը յիշեմ թէ դուստր էի , ամուսին և մայր . կը բազմամ ներդաշնակութիւն մի կազմել շուրջս՝ որուն արձագանքը լսելի ըլլայ բարեկամ սրտի մէջ , և ինձմէ և ոչ բան մի պիտի մնայ՝ յիշատակ մ'արթնցնելու համար :

Առանձին եմ յիսուն տարիներու ծանրու-

(1) Աւելի բանաստեղծական՝ եւ հեղինակին գաղափարին աւելի յարմար չէր ըսել . զգալ՝ որ մահն ենք կենաց մէջ :

Թիւնը տանելու . վա՛յ անոր՝ որ ոչինչ ունի սիրելու կամ ատելու : Ստոյգ է որ ատելութիւնը սարսափելի ընկեր մ'է . բայց վերջապէս շարժում կ'ազդէ ի մեզ՝ և զգալ կուտայ թէ գոնէ կ'ապրինք : Ոչ , մարդս առանձնութեան համար ստեղծուած չէ . օղակ մ'է այն՝ որ ուրիշ օղակներու հետ շարայարուած մարդկութեան շղթային տեւողութեան կը ծառայէ : Երբ առանձին մնայ՝ աստ անդ կը տարուբերի , կ'աւլուի , կը հալածուի , և հուսկ վերջնական կերպիւ կը կորսուի : Այսպէս ուրեմն մարդկային բանականութեան և զգացման ամբողջութիւնը կը մղուի լռելեայն դէպի ոչնչութիւն :

Անձնական տկարութիւնն կ'առանձնացընէ զիս ընկերութեան մէջ . ընդ վայր կը կարծէինք բաւականանալ մեր մտածութեամբն և կամ մեծ հանճարներու երկերովն : Մարդս կը կարօտի շարժուն բանականութեան՝ որ կը կենդանացնէ զինքն երբեմն նայուածքով և երբեմն ձայնիւ : Հառաչանքը՝ ժպիտը , մռնչումը , զուարթ կամ տխուր արտասուքն , ասոնք կեանքը կը կազմեն : Խոյս տալ վշտէն ինչպէս հաճոյքէն՝ ոչնչանալ է , և այս է իմ բաժինս աշխարհիս վրայ :

ԻՐԻԿՈՒՆ Մ' Ի ՊԵՅՅԻՒՔՏԵՐԷ

Կիրակի օրն արեւամայրի ժամանակ Պէօյիւք-տէրէի հրապարակն իջայ . շրջագայութեանց և դբօսանաց , կենսալի շարժմանց և բնական գեղեցկութեանց տեսարանի մը հանդիսատես եղայ : Լսելու և տեսնելու , դիտելու և խորհելու բաւական ընդարձակ և ազատ ասպարէզի մը մէջ գտնուիլս , ժամերուն անձանձիր սահիւլը զգացի , և գոհունակութեամբ խառն տպաւորութենէ մը դրդուելով՝ իւրովի բի . Մեղք որ ժամանակը շուտ կ'անցնի : Ստուգապէս մենք ենք անցնողն և ոչ թէ ժամանակն՝ որ անանց և անայլայլելի է , և որ տեւողութեան անբաւութիւն մ'է անջրպետներու անբաւութեան պէս : Բայց եթէ ոչ իրապէս՝ գէթ առ երեւոյթս՝ ժամանակը կ'անցնի , երկիրն իր առանցքին վրայ յաւիտենապէս կը թաւալի , լոյսն ու խաւարն անընդհատ իրարու կը յաջորդեն՝ բնութեան անփոփոխելի և անխուսելի օրինաց համեմատ : Արդ՝ մարդկային կենաց մէջ կան պատահարներ կամ պարագայներ , ուր կրնանք անշուշտ միամտաբար և բընազդօրէն , երկրիս հոլովումը , լուսոյ և խաւարին մշտնջենական յաջորդումը ժամանակ մը դադրեցնելու փափաքը տածել , որպէս զի այս

ինչ պատահարին վրայ ապահովապէս իշխելու , այն ինչ պարագայէն աւելի մեծ օգուտ մը քաղելու պատեհութիւնն ունենանք , և կարենանք դերեւել՝ ճակատագրին հետեւութիւնները :

Այսպէս կիրակի օրն՝ իրիկուն հանդիսաւոր պարագայի մը մէջ կը գտնուէի , և կը փափաքէի Յեսուի դերերկրային սրբութեան տէրն ըլլալ , անոր պէս երկնային ոյժերով զինուիլ՝ աստուածաշնչային ճշմարտութեան մը համեմատ՝ արեւին շրջանը , կամ՝ այժմեայ գիտական ճշմարտութեան համեմատ՝ երկրիս հոլովումը քանի մը ժամ դադրեցնելու համար , թէ և՛ պահ մը խորհելով խոտորվանէի ինքնին թէ անժանօթ ուղեւորի մը չէր կրնար շնորհուիլ ինչ որ՝ ըստ պատմութեան՝ վաթիւրջի ճակատամարտին օրուան իրիկուն՝ մերժուեցաւ Սուրբ Հեղինէի կղզին նետուելու սահմանուած մեծանուն կալանաւորին :

Երբեմն մարդուս վայելմանց ձեւերուն մին է՝ շարունակ փափաք մը կազմել և զայն՝ օր մը կատարուած տեսնելու երազովն ապրիլ : Ան-

(1) Դերեւեյ . աւելի հայերէն կ'ըլլար ըսել՝ ի դերեյ հացել : (2) վաթիւրջի ճակատամարտին իրիկուն՝ Մեծն Նաբօլէոն տեսնելով որ թշուաթեան վրայ հասնիլը նպաստաւոր էր թշնամոյն եւ աղետալի իրեն , գոչեց . «Ո՞վ կուտար ինձի Յեսուայ զօրութիւնը՝ որ արեւը կեցնէի վայրիկ մը» :

կատար մնալու սահմանուած իղձէ մը եթէ կ'ուզես կամովին և դիտմամբ խաբուիլ և անյուսութեան չմատնուիլ՝ սիրէ և խնդրէ անհրճարինը, և եթէ չես հասնիր նպատակիդ, դէթ հնարաւորին իրականութենէն և տգեղութենէն իսկոյն ձանձրանալու և տհաճութեան նորանոր զգացումներէ տառապելու հարկին մէջ չես գտնուիր:

Ես ևս ահա Պէօյիւքտէրէի երեկոյեան ժամը անշարժութեան դատապարտելու փափաքը կը տածէի, չգիտեմ ինչո՞ւ, և քարափանց վրայ ման գալով կը ցաւէի, վասն զի արեւը հետըզհետէ մայրը կը մտնէր, վերջալուսական ըստուերները մթնոլորտը գրաւելու կը պատրաստուէին, հարկաւ վարագուրելու համար տեսարան մ'որ զուարթ, օգտակար և հետաքրքրական էր:

Մըճարանները լի էին համազգային բազմութիւն մը կազմող տեղաբնակ և տարաբնակ յաճախորդներով որք աթոռներու վրայ կը խըռնէին, կը ծխէին, զովարար ըմպելիներ և անուշեղէններ կ'սպառէին, կը խօսէին, կը խընդային, քրքիջ անգամ կ'արձակէին ոմանք, և այս ձայներու, շշուկներու վերեւն երբեմնակի կը լսուէին երաժշտական խումբի մ'անոյշ եղանակները: Պահ մը գլխովին զգածուիլս և յուզուիլս զգացի՝ ուշ տալով նուագերգութեան մ'որ ձանձրոյթէ տաշուած և թերահա-

ւատութենէ մաշուած հոգւոյ մը վշտագին անձկութեանց կը նմանէր: Սրտառուչ և մեղամաղձային էր այս նուագերգութիւնն, որուն հոգեգրաւ քաղցրութիւնը կարծես կը քաղուէր Ելիքոնի¹ մը նուիրական կուշտերը ծածկող տերեւախիտ ոստերու սօսիւններէն և խորհրդաւոր միմունջներէն, որք հոն տիրող և նուագածուն ներշնչող Եւթերբէի² մը շունչէն կ'արտադրուէին, և երեկոյեան օդին խառնուելով Վոսփորի վրայ մեղմիկ փչող զովաւիւր հովի մը հծծիւններուն հետ կենաց ունայնութիւնը և մարդկային իրողութեանց ու չընչութիւնը կը մուցնէին³:

ԳՐ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

52

ԼՈՒՍԻՆ

Ողջոյն տամ քեզ անհուն սիրով, ո՛ր լուսնակդ իմ, Աւանձնակեաց տըխուր հոգւոյս դու մըտերիմ:

(1) Ելիքոն կամ Հելիկոն. Յունաստանի մէկ լեռն՝ նուիրուած Մուսայից: Շաա անգամ կը գործածեն զայս իբրեւ հոմանիշ Պինդոսի, Պառնասայ: (2) Եւթերբէ. երաժշտութեան եւ քնարական բանաստեղծութեան Մուսայն: (3) Այս հատուածին մէջ իմաստասիրական խորին մտածութիւններ եւ գրական անժըխտելի գեղեցկութիւններ կան՝ զորս կը յանձնաբարենք ուսանողաց ուշադրութեանը:

Թէ չըլլայիր դու, և փափուկ քո այդ շողեր
Ձր գըգուէին տըժգոյն ճակատն իմ սգաստուեր,
Շատ իսկ կանուխ դառն արտասուաց մէջ ես,
աւա՛ղ,

կը փըշէի կեանքս, որ կանգեղ մի է նուաղ,
Նուաղ՝ այո՛, և դող երազ վաղասլացիկ
Սեւ աշխարհիս հորիզոնէն կ'անցնիմ՝ մենիկ,
Բընաւք զիս ցուրտ կաքծեն, զուարթ՝ կամ
անտարբեր,

Այլ դու միայն, դու կը տեսնես սրտիս կայծեր.
Մինչդեռ երկնից անդունդներէն ինձ կը նայիս,
Կարծես սրտիս տըխուր պատկերն ի քեզ ունիս,
Եւ անհամար բոյլերն ատտեղց թողած հեռուն՝
Ամայւթեանց մէջ կը շրջիս գիշերն ի բուն.

Ո՛վ դու լուսնակ, քանի՛ չքնաղ ես և փափուկ,
Քո նըշոյլներ սրտիս խորէն քաղեն արցունք:
Տիեզերաց ոգի՞ն ես դու արդեօք, թէ Տէր
Քո հայեւոյդ մէջ կը դիտէ զիւր վեհ պատկեր:
Հողւոյս համար մի խունկ ես դու աստուա-
ծա՛վառ,

Իսկ աչերուս նոյն ինքն էին թուիս տիպար.
Այդ անոյշ գեղ քոյ և շընորհ մեղամաղձիկ
Ծածկեն յինքեանս ոգի խոկուն երկնազդեցիկ,
Ձի գըթացեալ ընդ խոր աղէտս հէք մահացուաց՝
Խորհրդաւոր դամբաններու ելնես ի յայց,
Եւ ըզնոճեաց գըգուել կատարս արեւախիտ
Փիլոմելեայ՝ տրտում երգոց յար դընես միտ:

(1) Փիլոմելի՝ սոխակին բանաստեղծական անունը:

Ձէ քեզ հաճոյ ոսկեճեղուն ճոխին պալատ,
Քո սիրելի վայրք ես դաշտերն, անտառքն
աղատ,

Յոր հոգիք մեծ յածին թաւուտ թըփոցներքեւ,
Յոր մի միմունջ թողու վըտակ, ծագիկ՝ տերեւ:
Վիշտ քեզ համար մի հրապոյր է, և աւերք սեւա-
Ոգեւորեալ փայլին ի շող լուսոյդ անբաւ:
Մի սիրտ ես դու, ըզդամ՝ ես զայդ, սիրտ
քերթողի,

Երազներով, հըրով, տենչով և խանդով լի,
Կամ հայրենեաց դաւառներէն նոգեհ մի կոյս,
Որ քօղի տակ ծածկես արցունքդ, հառաչդ
ու յոյզ:

Ձունիս բարբառ, լուսնակ, այլ ես դիտեմ քանի՛
Հուր և աշխոյժ քերթողական ի քեզ վառի.
Այդ տըխուր դէմք քո պերճախօս է բաւական
Ինձ յայտ առնել թէ չես ուրիշ աստեղց նըման:
Ես ալ քեզ պէս տրտում եմ, ա՛հ, և տարագիր,
Ինձ համար ալ չունին հրապոյր վայելք պատիր.
Քեզ տամ ի ձօն հոգիս անբաւ սիրոյս նըշան,
Պատմէ նըմա խորհրդաւոր վշտերդ համայն.
Նա զերդ քընար թըրթըռալով յաստեղց յաս-
տեղս՝

Քո հառաչներ պիտի սփռէ ի տիեզերս,
Եւ յաւիտեան կեցած անհուն դարուց վերայ
Միշտ սուրբ սիրոյդ քո երգարան պիտի ըլլայ:

Օր. Զ. ԽԱՆՃԱՆ (Տիկին Տօնէլեան)

Վիսպատ ենք .

Վայրն է գեղեցիկ ու հանդարտիկ . — Հոս ջուրը ծիծաղ մ'ունի, օդը ծիծաղ մ'ունի, երեխնք ծիծաղ մ'ունի, որ անմեղ աղջկան ծիծաղին կը պատասխանեն : Անտառն իր գօս տերեւոց խօշիւնն ունի, իր մամուլապատ ծառերն ու ծառի կոճերը, իր քարանձաւը, իր սահանքը, իր բացավայրը և իր հովուաց հովիտը : Կը մխիտ անտառին մէջ, կը խորասուզիս, և նա ի խորոց անհուն մթութեանն կերկերածայն թռչնոց վայիւններովը ու ահագնագոյ ծառերուն սօսափիւնովը կը պատասխանէ արտիդ անհուն աղաղակներուն : Քիչ մ'անդին կը տեսնես որ ահագին ապառաժ մը երկնից դէմ կը ցցուի ու կարծես շանթը կ'արհամարհէ . իր լօռուտ կողերուն վայրի կանաչին վերայէն կաթիլ կաթիլ ջուր մը կը մզի վճիտ, փայլիւն, զովագին, եւ այն կաթիլը հեղեղ կ'ըլլայ, որ զմայրիս կը խորտակէ ու անհուն հովիտ մը կը փորէ իր ճամբուն վրայ . հոս՝ ջրովէժ, հոն՝ ջրի տուակ, հոս՝ կը դըդըչէ, հոն՝ կը կարկաչէ, հոն՝ ամպերուն հետ թխադոյն կ'որոտայ, հոս՝ դալարագեղ ծաղկաափիւռ խոտերուն եղերքը՝ մանուածապատ ման կու-

գայ, հոն՝ կը փրփրայ, հոս՝ կը փայլիւն, և արեւուն նախածագ փայլիւններուն առջեւ կը կարմրի :

Հոն է ներդաշնակութիւնը՝ կարգը այս անկարգութեան մէջ է . և զի՝ մարդուն ձեռքը ոչ ժպիրհ՝ այլ համեստօրէն խառնուած է բնութեան գործոցը, անոր կամայն ու քմայը հրնազանդելով . և զի՝ բնութիւնն է որ կը տիրապետէ :

Մշուշ չունի երկինքը՝ որ այն մշուշը պատէ նաեւ զսիրտը . կապոյտ կը տեսնես ցերեկը, աստղունք կը տեսնես գիշերը . ամպերն ալ՝ երբ ամպեր պատեն՝ զովագին են և թափանցիկ՝ արեւին լուսովը :

Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ

— Պերճախօսութիւնը, պարոններ, այն հրեղէն լեզուն է՝ որ մի ակնթարթի մէջ, մի բառով, մի ձեւով, մի ակնարկով ժողովուրդներու էութեան ովկիանը կը տատանեցունէ, համօրէն աշխարհ ելեկտրական հուրով կը բռնունկեցունէ : Պերճախօսութիւնը այն բոցեղէն լեզուն է՝ որ միլիոնաւոր սուրբեր կը հալեցու-

նէ, բիւր սուխններու գլորածը կը կանգնէ, հազարաւոր թնդանօթներու թնդիւնները իւր գոռումին մէջ կը խեղդէ: Պերճախօսութիւնը ժողովուրդին հեծեծանքին և խեղդուկ ճիչերուն ահեղագոյ ձայնատարն է, որ կը հնչէ մինչ բռնաւորը կը յօրանջէ և կարմիր երազներու բարձին վրայ կը ննջէ: Պերճախօսութիւնը այն անգէն վեհապետն է, որ ամեն ընդդիմութիւն առաթուր կոխելով՝ իւր քմաց և կամայ գահը կը կանգնէ: Պերճախօսութիւնը այն հիանալի արուեստագործն է, որ թափուած մի կաթիլ արիւնով ահեղ ուրուականներ կը շինէ, մի կաթիլ արոսօսրով գահիճներ կը յօրինէ կեղեքողներու դէմ, և մի կաթիլ քիրտով անառիկ պարիսպներ կը կանգնէ ցորեանին՝ և ցորեանը խել ուզողին մէջ: Պերճախօսութիւնը մի կայծակ է, որ ամբողջ հորիզոնին մէջ խոյանալէ յետոյ, ունկնդիրներու սիրտին մէջ կ'իյնայ, կը թաղուի, ամեն ալիքն թարթ յառնելու պատրաստ: Պերճախօսութիւնը մի վայրկեանի աստուածութիւն է:

Մ. ՉԵՐԱՋ

ԾԻԾԱՂ ԵՒ ԿԵՐԲԵՐՈՍ

ԿԵՐ. Հեղինակներ ունի՞ք դոնէ:

ԾԻԾ. Ի՞նչ ըսեմ, բարեկամ, օտարներն չառ յառաջ գնացած են և կ'երթան չարունակ և չեն սպասեր մեզի որ իրենց հասնինք: Յաւալի՝ բայց ճշմարտութիւն մ'է խոստովանելն թէ ստեղծող հանճարներ կը պակսին մեզ գեռ. մեր հեղինակներուն մէկ մասը օտարին ապրանքն կը վաճառէ պղտիկ յանճարարութեամբ: Մէկ մասն զուրկ ստեղծելու օժիտէ՝ փայլուն գոյականներով և հրապուրիչ ածականներով կը զարդարէ իր լեզուն անզգալի ընելու համար պակասն այն հոգւոյն որ գրութիւններն կը կենդանացնէ: Մէկ մասն ալ օտար հեղինակներու հանճարին ծնունդին տակ իր ստորագրութիւնը կը դնէ: Քիչերն են որ իրենց մշտքին պտուղն, համեղ կամ անհամ, տհաս կամ հասուն, անուշ կամ կծու, հրապարակ կը հանեն վաճառելու համար: Ասոնք ալ դնող չեն գտներ: Շատ անգամ այս տեսակ պտուղները ծով կը նետուին իբրեւ ֆլատակար ընդ հոնուր առողջութեան:

— Դուն ալ այն մասին կը վերաբերիս որուն լեզուն անկեղծութիւնն անկրթութեան նման բան մ'է, փափկութիւն չունի բնաւ. կը խօսի

այն կերպով որով կ'զգայ. չափաւորութիւն, փափկութիւն, ներդաշնակութիւն, քաղաքավարութիւն չունի: Փոխանակ «այս առտու ծով մտայ» ըսելու՝ խօսէ այսպէս... Մինչդեռ երկնից դշխոյն հետզհետէ իւր ճառագայթներն ամփոփելով կը պատրաստուէր իւր ակօռն տալ Արեգակին՝ որուն դռներն բանալու կերթար վարդամատն Արշալոյս. մինչդեռ արազաղներն նոր խօսք առած էին. մինչդեռ փողոցներն «աղէկ սո՛խ և սքանչելի սխառ՛ր» կը պօռային. մինչդեռ հացագործն մինչեւ որ առնելիքն չառնէր չէր ուզեր իւր յաճախորդին հաց ձգել և հետն կոխ կ'ընէր. մինչդեռ կաթնավաճառն կը խօսակցէր դրան մ'առջև, մինչդեռ փողոցն աւելլու պաշտօն ունեցողներն փողիներու մէջ կը թաղէին անցնողներն, մինչդեռ էրիկն իւր կնիկէն յանձնարարութիւններ չըսելու համար ինքզինքն տնէն դուրս կը նետէր, մինչդեռ խահուէ չգտնուելուն համար մայր և որդի միմեանց հետ կը ծեծկուէին՝ այն պահուն ահա մերկացայ և նետուեցայ հեզուկ կապոյտ սաւանի մը վրայ՝ որ անհուն է: Նետուելուս պէս, սաւանը փրփուրներ հանեց, փրփուրներ՝ որ ժամանակաւ ծնունդ տուին Աստղիկին՝ գեղեցկութեան: Սարսուռ զգացի... Քիչ մը սողացի այդ սաւանին վրայ, և ահա ա-

(1) Ըստ դիցաբանութեան, Աստղիկ՝ գեղեցկութեան դիցուհին ծնաւ Ովկիանոսի փրփուրներէն:

րեւն ելաւ իւր պալատէն և իւր առաջին շողն կաթեցաւ աչքիս մէջ. ո՛հ, այդ առաջին ճառագայթն թուեցաւ ինձ հեզիկ նայուած մը որ ժպիտով մը կ'ուզուի բանաստեղծին: Յուզուեցաւ ծովն, ետ ալ յուզուեցայ, դու չյուզուեցա՞ր ո՛վ կոյս... կոյս ով չյուզուեցա՞ր դու... կոյս յուզուեցար չդո՞ւ ով... դուրս ելայ, դուղարով և դողդողարով, հագուեցայ և մնաս բարեաւ ըսի ծովուն, արեւուն և կուսին»:

— Բարնիրին ստալն ո՞վ տուաւ հապա:

— Բարձր բանաստեղծութիւններու մէջ ըստակի խօսք չ'ըլլար, ամօթ է:

— Այսու ամենայնիւ բաղնեպանն մինչև որ դրամը չառնէ՝ թող չտար ներս մտնել:

— Ատ ուրիշ խնդիր. մեր խօսքը գրականութեան վրայ է՝ և ոչ թէ ծովու բաղնիքի վրայ:

— Ես ալ կ'ուզեմ որ նկարագրութիւն մը մեր առջև պարզուած տեսարաններն ճշդութեամբ պատկերէ առանց բան մը դուրս ձգելու: Օրինակի համար, շատ մը բանաստեղծներ գարունը կը նկարագրեն. — չգիտեմ թէ իրօք տեսած են՝ և ու՞ր՝ — և այդ նկարագրութեան մէջ գրեթէ միշտ սոխալն է որ կը խօսի: Գարունը նկարագրող ոտանաւորի մը մէջ բնաւ չեմ տեսած էշ մ'որ զուայ, Աքաղաղ մ'որ խօսի, Գառնուկ մ'որ մայէ, Հնդկահաւ մ'որ կլուկլուկէ, և ի՞նչ ներդաշնակութիւն չեն կազմեր ասոնք՝ թէ փոխ առ փոխ երգեն գիւղի

մը մէջ: Նիւթեր կան՝ որ որքան վարէն դիտուին և գրի առնուին, այնքան բարձր, փափուկ և բնական կ'ըլլան: Չեմ ըսեր թէ՛ գարունն բարձրէն չդիտուի՝ մանաւանդ մեծ հանճարներէն, բայց չեմ հաւանիր երբէք որ ոտանաւոր մը գարունով և լուսափետուր հրեշտակներով սկսի ու ներքին կանոնադրութեան այսինչ յօդուածով վերջանայ:

— Ես ալ ձեզի համակարծիք եմ. հին մուսայները շոյելու է քիչ մը: Այս ինդիւրն ալ թողունք և անցնինք դատաւարակութեան. այսինչ վիճակի մէջ է:

— Այն վիճակին մէջ է ուր կը գտնուէր տասր տարի առաջ մանաւոր ջանքեր կ'ըլլան զայն տարածելու համար, իսկ կեդրոնն բողբոլիկն անտարբեր է: Ամեն կենդանի ամեն բանի համար դրամ կը գտնէ՝ բայց դատաւարակութեան համար չգտնէր կամ գտնել չ'ուզեր:

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆՅԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	9
Աժուբա եւ ննջող պատանին	27
Ամասիա քաղաք	23
Անգղիոյ մեծութեան պատճառները	58
Աշուն	144
Առ Զեփիւռն Ալէմտաղիի	92
Առ Զեփիւռն	25
Առ Լուսին	137
Առ Հայկակ - Զմեռ	5
Առ փոքրիկ Տիրուհի	45
Արայ Գեղեցկի բաժանուի՞ր Նուարդէ	30
Աւաղ փառացս անցաւորի	1
Բարիզ եւ Լոնտոն	46
Գիտութեան կարեւորութիւնը	80
Գօլէրա եւ Գիտութիւն	101
Երգ առաւօտեան - Աստղ ծովու	20
Երիտասարդութիւն եւ Գրիչ	99
Եւրոպա եւ Ասիա	32
Զաւեշտական կողմ լեզուապայքարին	98
Էֆլի Զօլա եւ Լամարթին	84
Ի մահ Աշնիւի Լութֆեան	128
Ի մահ Միհրանայ Արծրունւոյ	130
Ի մահ Պաղարիկի Սէրվէրեան	125
Ի մահ վաղամեռիկ օրիորդ Պէադրիսի	117
Իմ մահը	143
Ինչ է պերճախօսութիւնը	173

Մարտի անսպասելի
թիւնն ու. Գ. Լաւրենտի

Իրիկուն մ'ի Պէօյիւքտէրէ	166
Լճակ	139
Լուսին	169
Կեանք մեծատան մը	36
Կենաց պայքարը	94
Հայր եւ մայր	40
Հրաժեշտ — Առ Հայկակ	42
Հոգւոյ անմահութիւն	110
Հոգւոյ անմահութիւն — Ի մահ Ստեփաննոսի	121
Ղ. Ալիշան եւ Մ. Պէշիկթաշլեան	61
Ճեմք ի լեառն հսկային	40
Մահ Տարսիլինի	155
Մահուան պատիժ	149
Մանկութիւն	142
Մայիս	55
Մայտա, առ Տիկին Սիրա	160
Մայր եւ Դայեակ	77
Մըրիկ	14
Յառաջադիմութիւնը	158
Ներկայն եւ ապագայն	17
Ողբ ի վերայ բարեկամին	145
Սանդուխտի նահատակութիւնը	64
Վանայ այգեստանք	51
Վերջին վարդ	141
Վիսպատ	172
Տիկին Սիրա, առ Մայտա	163
Տուն եւ ընտանիք	8
Տրտունջք	108
Փոքրիկ Գոհարիկ	22

12

29114

7-404.

2013

4063-4064

